

Eindwerk: praktijkanalyse

Tussen de mazen van het net:

maatschappelijk kwetsbare jongeren op weg naar
meerderjarigheid

bachelor Sociaal Werk
afstudeerrichting: maatschappelijk werk
academiejaar 2015-2016
semester 5

Lisa Vermeulen

Dankwoord

Met genoeg maak ik van de gelegenheid gebruik om enkele personen, die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan het realiseren van dit eindwerk, te bedanken.

Eerst en vooral zou ik vzw De Touter en in het bijzonder de collega's van de dienst CBAW Tangram, hartelijk willen danken voor de leerkansen, mogelijkheden en de hartelijke ontvangst die ik er heb gekregen tijdens mijn stageperiode. Het was een unieke en geweldige ervaring om een tijdje deel te mogen uitmaken van dit team.

Daarnaast een warme dank aan Patrick Van Assche, stagebegeleider, die mij heeft weten te enthousiasmeren om aan de slag te gaan als maatschappelijk werker en mij met zijn betrokkenheid, vertrouwen en kritische reflectie de kneepjes van het vak leerde.

Ook Veerle Giltjes, stage- en eindwerkbegeleider, zou ik graag willen bedanken voor de nodige ondersteuning en toewijding tijdens de afgelopen maanden.

Ondanks drukke agenda's namen vele professionelen uit het werkveld de tijd om mij te woord te staan en met veel enthousiasme te spreken over de begeleiding van maatschappelijk kwetsbare jongeren. Hiervoor wil ik graag de volgende personen bedanken: Ilse Schoofs (CAW – JOAN), Anouk Engels (TOP coach, Het Alternatief en De Heul), Cecile van Damme (Stichting Kompaan), Marleen van der Kolk (Stichting Zwerfjongeren Nederland), Shoukri Mabrouk (CAW – inloophuis De Steenhouwer), Nele van Assche (Dienst Jongerenexpertise OCMW) en Hanan El Hamaoui (CAW – JAC).

Niet in de laatste plaats hebben de jongeren, die ik in de afgelopen maanden heb leren kennen, een belangrijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit eindwerk. Bedankt om jullie ervaringen in de hulpverlening zo openhartig en eerlijk met mij te delen. Jullie verhalen stralen stuk voor stuk kracht en doorzettingsvermogen uit en zijn het waard om naar te luisteren. Ik hoop van harte dat jullie mooie toekomstdromen gekoesterd blijven én mogen uitkomen.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
2	Probleemstelling	2
3	Vzw De Touter – CBAW Tangram	5
3.1	Algemene beschrijving	5
3.2	Doelstellingen	5
3.3	Missie	5
3.4	Visie	6
3.5	Gehanteerde methodieken	6
3.6	Werking	6
3.7	Doelgroep	6
3.8	Sector en belangrijke partners	6
4	Doelgroep	7
5	Beleid en regelgeving	9
5.1	Regelgeving	9
5.2	Lokaal beleid	10
6	Het werkveld	11
6.1	Bijzondere Jeugdbijstand	11
6.2	Rechtstreeks- niet rechtstreeks toegankelijke hulpverlening	11
6.3	Sociale kaart	12
7	Juridische context: verandering van het wettelijk statuut	13
7.1	Rechten van minderjarigen	13
7.2	Gevolgen van de verandering van het wettelijk statuut	13
7.3	Strafrechtelijke en burgerlijke aansprakelijkheid	14
7.4	Leerplicht	15

8	Belemmeringen in de overgang naar meerderjarigheid	16
8.1	De overdracht van jeugdhulp naar hulpverlening voor volwassenen	20
8.2	Huisvesting	22
8.3	Financiën	26
8.4	Opleiding en werk	29
8.5	Vrijtijdsbesteding	33
8.6	Gezondheid en welzijn	35
8.7	Delinquentie en detentie	37
8.8	Sociaal netwerk	38
9	Over de grenzen: de situatie in Nederland	43
10	Aanbevelingen en positieve ontwikkelingen	45
10.1	Aanbevelingen op macroniveau	46
10.2	Aanbevelingen op mesoniveau	49
10.3	Aanbevelingen op microniveau	54
10.4	‘Good practices’	56
11	Conclusie	59
12	Referentielijst	61
13	Bijlagen	81
I.	Organogram vzw De Touter	81
II.	Schema werking intersectorale toegangspoort	82
III.	Vragenlijst werkveld	83
IV.	Vragenlijst jongeren	84

1 Inleiding

Naar aanleiding van mijn stage-ervaring bij CBAW Tangram – vzw De Touter, kwam ik in aanraking met de hiaten die de hulpverlening aan jongeren op de grens van meerderjarigheid, helaas nog altijd kent. Hoewel deze problematiek niet nieuw is, lijkt het thema pas recent onder de aandacht te zijn gebracht en is het in de praktijk niet altijd evident om jongeren te begeleiden in de overgang naar meerderjarigheid. De eerste stappen die ik als maatschappelijk werker in de praktijk mocht zetten, mondten dan ook uit in een theoretische beschouwing van dit thema en tot slot de praktijkanalyse die nu voor u ligt.

Ik zal dit eindwerk starten met een korte verdieping van het onderwerp en vervolgens een situering van de stageplaats, het werkveld en de juridische context die u als lezer hopelijk verder op weg helpt om het thema te kunnen kaderen. Vervolgens zal ik enkele knelpunten omschrijven waar jongeren in de (jeugd)hulpverlening regelmatig mee te maken krijgen. Ik ben van mening dat het nieuwe en verfrissende inzichten kan brengen om deze problematiek over de grenzen te verkennen en heb dan ook de situatie in Nederland kort onder de aandacht gebracht.

Eén van de mooie taken die voor het maatschappelijk werk is weggelegd, is het behartigen van belangen van maatschappelijk kwetsbare groepen en het bouwen van bruggen tussen hen en de bredere samenleving. Ik hoop dan ook, met behulp van dit eindwerk, de problematiek van maatschappelijk kwetsbare jongeren onder de aandacht te brengen en tegelijkertijd niet enkel stil te blijven staan bij mogelijke belemmeringen die deze jongeren ervaren. Met enkele aanbevelingen en 'good practices' doe ik dan ook een bescheiden poging om de positieve ontwikkelingen in de begeleiding aan maatschappelijk kwetsbare jongeren te beschrijven.

Tot slot wil ik nog even ter informatie melden dat de gebruikte namen van jongeren gefingeerd zijn omwille van deontologische redenen. De bronvermelding gebeurde op basis van de APA-normen en aan de hand van het boek 'Van verslag tot eindwerk' van Leen Pollefliet (2011).

Dan rest mij niets anders dan u veel leesplezier toe te wensen!

2 Probleemstelling

De overgang naar volwassenheid schept nieuwe mogelijkheden en biedt ruimte voor mooie toekomstdromen. Tegelijkertijd is dit voor veel jongeren een kwetsbare periode in het leven. Belangrijke keuzes en verantwoordelijkheden in het leven dienen zich aan, die grote gevolgen voor de toekomst kunnen hebben. (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Van Hecke, et al., 2013)

De overgang naar volwassenheid is dan ook een proces dat zich niet van de ene op de andere dag voltrekt. Maturiteit, autonomie en zelfredzaamheid dienen zich geleidelijk aan door een leerproces van vallen en opstaan. Voor maatschappelijk kwetsbare jongeren die een geschiedenis hebben in de jeugdhulpverlening, wordt die plotse overgang naar zelfstandigheid echter wél verondersteld. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009) De verandering van het wettelijk statuut van minderjarige naar meerderjarige, zorgt ervoor dat de jongere in één klap volwassen verantwoordelijkheden draagt. Deze jongeren hebben vanaf hun wettelijke meerderjarigheid geen recht meer op jeugdhulpverlening. (Stroobants, 2012) Het lijkt dan ook vanzelfsprekend dat er juist in deze cruciale overgangsfase, waar de basis voor een zelfstandig leven wordt gelegd, bijzondere aandacht is voor deze groep vanuit het sociaal werk. Er zijn echter weinig specifieke voorzieningen die deze jongeren kunnen begeleiden en vaak verdwijnen zij na hun achttiende dan ook uit beeld. (Steketee, Vandenbroucke & Rijkschroeff, 2009)

Dit, in schril contrast met de situatie van hun leeftijdsgenoten die wél de mogelijkheid hebben gehad om op te groeien in een warm nest en kunnen rekenen op ondersteuning vanuit het thuisfront, wanneer zij zelf de keuze maken om op eigen benen te gaan staan. Een moment dat overigens steeds vaker uitgesteld lijkt te worden; jongeren blijken zich pas rond hun 22ste klaar te voelen om belangrijke keuzes in het leven te maken en het lijkt erop dat deze groep van 'emerging adults', zoals zij worden genoemd, verantwoordelijkheden van een volwassen leven steeds vaker uitstellen. Jongeren blijven langer studeren, langer thuis wonen en trouwen op latere leeftijd. (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Van den Bossche, 2009). Of dit nu een positieve dan wel negatieve evolutie is, is hier minder relevant. Feit is dat de kloof tussen maatschappelijk kwetsbare jongeren en hun leeftijdsgenoten door deze ontwikkelingen nóg meer toeneemt.

Dat de abrupte overgang naar volwassen verantwoordelijkheden voor maatschappelijk kwetsbare jongeren problematische maatschappelijke gevolgen kan hebben, blijkt uit verschillende cijfers. Zo is ruim een kwart van de thuislozen jonger dan 25 jaar en zijn jongvolwassenen bij OCMW's en in gevangenissen oververtegenwoordigd (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; De Gendt, 2008). Maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen lopen daarnaast een groter risico op een onderwijsachterstand, werkloosheid en armoede. Bovendien kampen zij vaker met psychische problemen. (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008).

Wanneer deze jongeren meerderjarig worden, verdwijnen zij vaak uit beeld. Althans, tijdelijk, want velen van hen duiken enkele jaren later weer op, bijvoorbeeld omdat ze in aanraking zijn gekomen met justitie of omdat zij beroep doen op de hulpverlening voor volwassenen. Vaak zijn problemen in dit stadium inmiddels geëscaleerd. (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008)

Hulpverleners en organisaties die jongeren ook na hun achttiende willen blijven begeleiden, botsen vaak op organisatorische en juridische grenzen. Deze jongeren behoren immers niet meer tot de doelgroep van de integrale jeugdhulp. Voorzieningen hebben daarnaast weinig mogelijkheden om een soepele overgang te organiseren naar

diensten voor volwassenen (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009). De organisaties die hierop een uitzondering vormen, zoals begeleiding in functie van autonoom wonen, maken slechts een klein deel uit van het totale jeugdhulplandschap. Deze jongeren dreigen zo een categorie te worden waar niemand de verantwoordelijkheid voor opneemt. Bovendien blijkt de samenwerking tussen de jeugdhulp en de sociale diensten voor volwassenen, nog altijd gering. (Briké & Verbist, 2012)

Het is dan ook van groot belang om de problematiek van deze groep onder de aandacht te brengen, opdat zij geen 'vergeten categorie' worden binnen de samenleving. Tegelijkertijd is het onontbeerlijk om niet enkel stil te blijven staan bij mogelijke belemmeringen, maar evengoed aandacht te besteden aan veelbelovende alternatieven die ondersteunend kunnen werken. Voorgaande bevindingen vragen er dan ook om nader onderzocht te worden en leiden tot de vraag:

Welke positieve ontwikkelingen bieden een mogelijk antwoord op de knelpunten die er leven, binnen de hulpverlening in Vlaanderen aan maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen van 17 tot 21 jaar?

- *Hoe verloopt de overdracht van jeugdhulpverlening naar hulpverlening voor volwassenen?*
- *Wat zijn de belemmeringen die de doelgroep bij deze overgang in de hulpverlening ondervindt?*
- *Welke factoren liggen aan de basis van deze belemmeringen?*
- *Welke alternatieven en positieve ontwikkelingen zijn er in de ondersteuning aan jongeren die zich in de overgangsfase van minderjarigheid naar meerderjarigheid bevinden?*

Vooraleerst te starten, dient eerst nog even te worden stilgestaan bij wie er nu eigenlijk wordt verstaan onder de doelgroep 'maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen'. Deze jongeren worden gekenmerkt door het feit dat zij zich op het kantelpunt bevinden van minderjarigheid naar meerderjarigheid. Vzw De Touter – dienst Autonoom Wonen, richt zich tot jongeren tussen de 17 en de 21 jaar (De Touter, 2011). In de literatuur spreekt men vaak over een doelgroep tussen 17 en 25 jaar. Hierbij moet echter worden benadrukt dat deze doelgroep zich niet volledig op een dergelijke manier laat afbakenen. De belemmeringen en risico's waar deze jongeren mee te maken krijgen zijn zeer divers en bovendien ontwikkelt elke jongere zich op een eigen tempo, ongeacht leeftijd. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009).

Deze jongvolwassenen zijn 'maatschappelijk kwetsbaar', waarmee wordt bedoeld dat zij een verhoogd risico lopen op sociale uitsluiting (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010). Een groot deel van hen heeft een hulpverleningsverleden. Hoewel de doelgroep zeer divers is, ervaren deze jongeren enkele gemeenschappelijke belemmeringen op het gebied van huisvesting, werk, onderwijs, vrije tijd, welzijn, sociaal netwerk en financiën. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Van Hecke, et al., 2013)

Het bieden van een antwoord op voorgaande vragen gebeurt aan de hand van literatuuronderzoek, aangevuld met praktijkervaringen vanuit mijn stageplaats bij vzw De Touter – dienst Tangram, Contextbegeleiding in functie van Autonoom Wonen (CBAW). Tot slot heb ik aanvullende informatie verkregen uit interviews met jongeren en verschillende organisaties binnen het werkveld, zowel uit Vlaanderen als uit Nederland. De ervaringen van jongeren zelf vormen de rode draad doorheen het eindwerk. Zij zijn immers de experts bij uitstek wanneer het gaat over hun eigen leven.

Zonder de indruk te willen wekken dat dit eindwerk een allesomvattend kader biedt om met deze problematiek om te gaan, hoop ik dat het hulpverleners zal inspireren om aan de slag te gaan met omschreven knelpunten en mogelijke 'good practices'. Hulpverleners die, in hun dagelijkse praktijk of vanop een afstandje, te maken hebben met jongeren die zich op het kantelpunt van meerderjarigheid bevinden en worstelen met specifieke belemmeringen.

3 Vzw De Touter – CBAW Tangram

3.1 Algemene beschrijving

In 1980 richtte vzw de Touter het eerste dagcentrum binnen de Bijzondere Jeugdzorg in Vlaanderen op. Inmiddels is de voorziening uitgebreid en biedt de vzw hulpverlening aan kinderen en jongeren die zich in een problematische leefsituatie bevinden. (Bogaerts, 2014; De Touter, z.d.)

De hulpverlening van vzw De Touter situeert zich binnen de Integrale Jeugdhulpverlening. Cliënten kunnen bij De Touter terecht indien ze zijn doorverwezen door de Intersectorale toegangspoort. De hulpverlening wordt georganiseerd door vier verschillende dagcentra, contextbegeleiding aan huis en de dienst Tangram, contextbegeleiding in functie van Autonom Wonen (CBAW). (De sociale kaart, z.d.; De Touter, z.d.)

Mijn stageplaats, CBAW Tangram, begeleidt jongeren van 17 tot 21 jaar die zelfstandig gaan wonen. De begeleiding kan verschillende vormen aannemen, al naargelang de vraag van de jongere en zijn context of de opdracht van de consulent van de sociale dienst van de jeugdrechtbank. De begeleiding situeert zich op het gebied van alle belangrijke levensdomeinen zoals familie, welbevinden, school, werk, administratie, vrije tijd en relaties. (De sociale kaart, z.d.; De Touter, z.d.) Het doel is de knelpunten van zelfstandig wonen te verlichten en de zelfredzaamheid van cliënten te vergroten. (De Mönnink, 2012)

3.2 Doelstellingen

Herstel van de relatie tussen ouders en jongeren is een belangrijke doelstelling binnen CBAW Tangram. Daarnaast is er specifieke aandacht voor de sociale rechten van cliënten. Participatie, inspraak en een vertrouwelijke sfeer staan hierbij centraal. (Van Assche, 22 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; De Touter, z.d.)

3.3 Missie

“vzw De Touter begeleidt maatschappelijk kwetsbare gezinnen en jongvolwassenen die zich in een problematische opvoedings- en leefsituatie bevinden, ongeacht hun etnisch-culturele origine. Met het begeleidingsaanbod realiseren wij ontplooiingskansen voor betrokken kinderen of jongvolwassenen in verbondenheid met de familiale omgeving, een leefbare omgeving voor alle betrokken kinderen of de zelfstandig wonende jongvolwassenen, een evolutie in het functioneren van het gezin of van de zelfstandig wonende jongvolwassenen zodat ze leren omgaan met problemen of ze zelfstandig kunnen oplossen.” (De Touter, 2011)

De dienst CBAW Tangram biedt hulp aan maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen en hun context. Er wordt een krachtgerichte en respectvolle benadering gehanteerd, waarbij problemen worden benaderd vanuit het perspectief van cliënten. Daarnaast heeft Tangram een actieve signaalfunctie wat betreft beleid en de maatschappij om de noden van de doelgroep onder de aandacht te brengen. (De Touter, 2011) Het behartigen van de belangen van de doelgroep is wat betreft De Mönnink (2012) een van de kerntaken van het sociaal werk en heeft tot doel structurele belemmeringen, achterstelling en onderdrukking te verminderen en cliënten te ondersteunen bij het uitoefenen van hun rechtspositie.

3.4 Visie

De Touter streeft ernaar maatschappelijke kwetsbaarheid en uitsluitingsmechanismen te bestrijden. Daarnaast vertrekt men vanuit het principe dat elk individu uniek is en daarom zorg op maat verdient. (De Touter, 2011)

3.5 Gehanteerde methodieken

CBAW Tangram werkt met verscheidene methodieken. Het systeemdenken vormt de methodologische basis van de voorziening. Dit hulpverleningsmodel vertrekt vanuit het principe dat kinderen, jongeren en ouders zich in een wederkerig relationeel netwerk bevinden. Elk individu is onderdeel van een breder netwerk. Deze relaties hebben een belangrijke invloed op het functioneren en welbevinden van alle betrokkenen. (De Touter, 2011) Naast het systeemdenken maakt CBAW Tangram ook gebruik van de contextuele methode, die erop gericht is om de onderlinge communicatie en eventuele familiebreuken binnen het gezin of de bredere context te verbeteren (De Mönnink, 2012). Meerzijdige partijdigheid, waarbij de hulpverlener wisselend partijdig is met alle betrokkenen, is een belangrijke attitude binnen deze contextuele benadering. (Heylen & Janssens, 2010)

Daarnaast laat Tangram zich inspireren door de inzichten van de Bindkracht-methodiek (De Touter, 2011). Deze visie vertrekt vanuit een krachtgerichte houding bij het bestrijden van armoede, waarbij het versterken van al aanwezige krachtbronnen centraal staat. (Baart et al., 2011) Twee begrippen staan centraal bij deze benadering. Empowerment is gericht op het versterken van zelfredzaamheid bij cliënten door hen controle te geven over het eigen leven. Veerkracht is tot slot het vermogen om, ondanks moeilijke omstandigheden, zichzelf positief te ontwikkelen. (Van Hecke, 2008)

CBAW Tangram past aanklappende hulpverlening toe. Deze aanpak is erop gericht de relatie met cliënten te behouden door een actief en steeds terugkomend aanbod van gepaste hulp te bieden. (Vansevenant, 2000; De Touter, 2011). De hulpverlener heeft hierbij een belangrijke rol in het initiatief om contact met de jongere te verkrijgen.

3.6 Werking

Centraal in de werking van CBAW Tangram staan de wekelijkse contacten met jongeren. Deze contacten gebeuren bij hen thuis, op de dienst of elders (school, netwerk, maatschappelijke voorzieningen). Tijdens deze gesprekken wordt aandacht gegeven aan praktische, financiële, emotionele moeilijkheden en de opbouw van een vertrouwensrelatie met de jongere. (Van Assche, 22 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

3.7 Doelgroep

De doelgroep van de dienst CBAW Tangram bestaat uit 48 maatschappelijk kwetsbare jongeren tussen de 17 en 21 jaar, die zelfstandig gaan wonen in de regio Antwerpen. Ook de context van deze jongeren krijgt de nodige ondersteuning. (De Touter, 2011) De jongeren worden aangemeld via de jeugdrechtsbank of de Intersectorale toegangspoort. (Van Assche, 22 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

3.8 Sector en belangrijke partners

Vzw De Touter maakt onderdeel uit van de bijzondere jeugdzorg, één van de sectoren uit de integrale jeugdhulp. Het Agentschap Jongerenwelzijn staat in voor de erkenning en subsidiering van de voorziening. (Agentschap Jongerenwelzijn, 2014; Steunpunt Jeugdhulp, 2015) U vindt het organogram van vzw De Touter in bijlage 1.

4 Doelgroep

"Homo bulla verwijst naar de mens als zeepbel en staat voor de kwetsbaarheid van het bestaan. "

Erasmus (1469-1536)

Zoals al eerder beschreven, bestaat de doelgroep van vzw De Touter – CBAW Tangram voornamelijk uit maatschappelijk kwetsbare jongeren tussen de 17 en 21 jaar, die zelfstandig gaan wonen in de regio van Antwerpen. (De Touter, 2011) Dit is tevens de doelgroep waar ik me binnen dit eindwerk op zal richten.

De jongeren die deel uitmaken van de doelgroep hebben vaak een lange geschiedenis in de (jeugd)hulpverlening. Hoewel ik wil benadrukken dat het om een zeer diverse groep gaat, kan maatschappelijke kwetsbaarheid worden gezien als een belangrijk gemeenschappelijk kenmerk. Deze jongeren ondervinden enkele knelpunten bij het zelfstandig wonen, die in relatie lijken te staan met de overgang van minderjarigheid naar meerderjarigheid binnen de hulpverlening.

Overigens is het relevant te vermelden dat het bereiken van de volwassenheid sterk cultureel geladen is. In onze westerse samenleving, waar autonomie en het primaat van het individu een centrale rol speelt, is dat meestal al vanaf de leeftijd van achttien jaar (Struyven, et al., 2010). Desondanks lijkt er een maatschappelijke evolutie plaats te vinden waarin jongeren steeds langer wachten met het opnemen van volwassen verantwoordelijkheden (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Van den Bossche, 2009). Dit gegeven is dus niet statisch en wordt eerder maatschappelijk bepaald.

De adolescentie en de voorbereiding op een zelfstandig leven gaat in de meeste gevallen gepaard met vallen en opstaan. Jongvolwassenen worden zich meer bewust van zichzelf en ervaren een toenemend reflectievermogen. De toenemende zelfstandigheid zorgt ervoor dat de jongere een andere positie inneemt tegenover zijn ouders en meer autonomie verwerft. (Struyven, et al., 2010) Daarnaast bevinden jongvolwassenen zich in een leeftijdsfase waarin veel keuzes grote gevolgen kunnen hebben voor het verdere leven (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). Een verhoogde kwetsbaarheid en een zekere vorm van dwaling tijdens het verloop naar meerderjarigheid is daarom volstrekt normaal (Struyven, et al., 2010; Briké & Verbist, 2012)

Maatschappelijke kwetsbaarheid houdt echter in dat deze jongvolwassenen lang niet altijd op een breed sociaal netwerk kunnen terugvallen in de voorbereiding naar zelfstandigheid, zoals veel van hun leeftijdsgenoten dat wél kunnen (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008; Bogaerts, 2014; Kennisplein, z.d.). Vaak kampen zij met complexe en meervoudige problemen zoals psychische problemen, sociale uitsluiting, verslaving, werkloosheid of een onderwijsachterstand (Van Bergen, 2011; Steunpunt Armoedebestrijding, z.d.; Agentschap Jongerenwelzijn, 2010; El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie). Kenmerkend voor deze jongeren is dat zij voortdurend nét buiten een regulier traject lijken te vallen. Ze komen niet via de reguliere weg aan een baan, hebben niet zoals vele anderen hun schoolloopbaan afgemaakt en voldoen vaak niet aan de hoge verwachtingen die de maatschappij aan hen stelt. (Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie) Veel van hen bevinden zich in een 'problematische opvoedingssituatie', een term die overigens onlangs werd verruimd naar 'problematische leefsituatie' (PLS). Het gaat

immers niet alleen over moeilijkheden in de opvoeding maar om uiteenlopende problemen op verscheidene gebieden zoals school, vrije tijd, financiën, netwerk, dagbesteding en kindgeschiedenis. Daarnaast heeft een relatief groot aantal jongvolwassenen in de hulpverlening, zelf al kinderen (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008).

Deze jongeren kunnen op verschillende manieren in aanraking zijn gekomen met hulpverlening. Zowel de ouders als de jongere zelf hebben de mogelijkheid om hulp in te schakelen, bijvoorbeeld via het Jongeren adviescentrum (JAC) of het Centrum Algemeen Welzijnswerk (CAW). Via de Intersectorale toegangspoort kunnen zij worden doorverwezen naar CBAW diensten. Naast een vrijwillige basis kan de hulpverlening, in het geval van een dringende of verontrustende situatie, ook worden opgestart vanuit een gedwongen kader via de jeugdrechtbank. (Vlaamse gemeenschap, 2005; Vogels, 2009)

Tot slot is het wellicht nog relevant om te vermelden over hoeveel jongeren in de Bijzondere Jeugdbijstand het in feite gaat. Het totaal aantal kinderen en jongeren dat in Vlaanderen door de Bijzondere Jeugdbijstand wordt begeleid, lag in 2013 op meer dan 27.000 kinderen en jongeren (VRIND, 2015). Hiervan waren 1304 jongeren, oftewel zo'n 4%, meerderjarig. (Agentschap Jongerenwelzijn, 2014). Ongeveer 670 jongeren tussen 17 en 21 jaar vallen onder een CBAW dienst (Steunpunt Armoedebestrijding, z.d.).

5 Beleid en regelgeving

5.1 Regelgeving

Sinds de staatshervorming van 1980 heeft de federale overheid nog enkele bevoegdheden op het gebied van maatschappelijk welzijn. De sociale zekerheid, waaronder vervangingsinkomens tijdens ziekte, inkomensaanvullende uitkeringen en de kinderbijslag, alsook de sociale bijstand valt onder de federale bevoegdheid. De Vlaamse overheid is bevoegd voor het beleid rond zogeheten cultuur- en persoonsgebonden aangelegenheden, waaronder Gezondheidszorg en Welzijn. (Vlaamse Overheid, 2014; Vogels, 2009)

De jeugdhulpverlening valt onder de bevoegdheid van de gemeenschappen. Het eerste decreet voor de Bijzondere Jeugdbijstand in Vlaanderen ontstaat in 1985. (Decock, 2002; De Jonghe, 2012) Het Decreet Integrale Jeugdhulpverlening van 7 mei 2004 komt tot stand vanwege een reeks gesignaliseerde knelpunten binnen de hulpverlening. De hulpverlening wordt met de komst van dit decreet in modules aangeboden. Dit zijn 'pakketjes' van hulp, waarmee een hulpverleningsprogramma kan worden samengesteld dat beter moet aansluiten op de hulpvraag. Daarnaast wordt er een onderscheid gemaakt tussen rechtstreeks toegankelijke hulp (RTH) en niet-rechtstreeks toegankelijke hulp (NRTH) voor cliënten die zijn doorverwezen via een intersectorale toegangspoort. (Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2012; Vogels, 2009; Desair & Van Holen, 2009)

Op 1 maart 2013 wordt een nieuw decreet goedgekeurd dat sinds 2014 van kracht is. Het nieuwe decreet bestaat uit zes doelstellingen, waaronder het inzetten van de vermaatschappelijking van de jeugdhulp, het zorgen voor continuïteit, het gepast reageren op situaties van verontrusting, het waarborgen van een maximale participatie van de jongere en het gezin, een vlotte toegang tot hulpverlening garanderen en tot slot het uitwerken van een degelijk aanbod van crisishulpverlening. (Vandeurzen & Smet, 2013; Van den Bussche, 2014) De huidige Vlaams minister Jo Vandeurzen is bevoegd voor het beleidsdomein welzijn, volksgezondheid en gezin (Vlaanderen, z.d.). Ondanks deze hervormingen en een investering van bijna 14 miljoen euro in 2015, is er nog altijd sprake van wachtlijsten binnen de jeugdhulp en zijn er zo'n 7000 jongeren in Vlaanderen die niet de gepaste hulp krijgen. Of de hervormingen het beoogde doel daadwerkelijk zullen bereiken, is dus nog afwachten. (Demeyer, 2015)

Naast de Federale en Vlaamse overheid spelen ook Europese en internationale bestuursniveaus een steeds grotere rol inzake jeugdhulpverlening.

In 1945 keurden de Verenigde Naties de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens goed en in 1989 volgde het Verdrag inzake de rechten van het kind. In deze verdragen worden fundamentele mensenrechten en vrijheden opgenomen, die als basis dienen voor andere verdragen of nationale wetten. (Unicef, 2014; OHCHR, 2015)

Europa heeft geen wetgevende bevoegdheid op het gebied van jeugdbeleid (Nederlands Jeugdinstituut, z.d.; Europese Unie, 2015). Op Europees vlak zijn er wel verscheidende aanbevelingen en richtlijnen op het gebied van jeugdzaken. In functie van de zogeheten Europese 'Jongerengarantie' hebben alle betrokken lidstaten nationale plannen ingediend die ervoor moeten zorgen dat jongeren onder de 25 een concreet aanbod in de

vorm van stage, werk of opleiding krijgen, binnen vier maanden nadat zij werkloos zijn geworden. (Europese Jongerensite, 2015; European Commission, 2015) België blijft volgens het verslag van de Europese Commissie in 2015 nog te weinig vooruitgang te hebben geboekt in de uitvoering ervan. (EUR-Lex, 2015; European Commission, 2015)

5.2 Lokaal beleid

Het lokaal sociaal beleid bestaat uit alle acties met het oog op het bevorderen van de toegankelijkheid van rechten en sociale dienstverlening voor alle burgers. De gemeente en het OCMW zijn samen verantwoordelijk voor de coördinatie van het lokaal sociaal beleid en stellen een lokaal sociaal beleidsplan op. (Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, z.d.)

In het meerjarenplan 2014-2019 van OCMW en Stad Antwerpen worden concrete acties en middelen beschreven per beleidsdomein, waaronder economie, onderwijs, cultuur en werk. Wat betreft sociale zaken ligt de nadruk op activering binnen het OCMW en een proactieve benadering van dakloosheid. In het kader van de toenemende jeugdwerkloosheid belooft het stadsbestuur in het meerjarenplan een aantal acties in samenwerking met de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB) en de jeugdsector. Het jeugdwerkplan focust op jongeren tot 25 jaar en omschrijft enkele maatregelen, waaronder de uitbreiding van arbeidscompetentiebegeleiders voor kansarme jongeren, initiatieven naar werkgevers in de vorm van subsidies en het terugdringen van het aantal schoolverlaters. (Stad Antwerpen, 2013)

In juli 2014 werd het Vlaams regeerakkoord 2014 – 2019 gepresenteerd door de Vlaamse regering. Ook in dit akkoord wordt de nadruk gelegd op de aanpak van jeugdwerkloosheid en een betere doorstroom naar de arbeidsmarkt vanuit het onderwijs. Wat betreft het welzijnsbeleid belooft het akkoord een betere intersectorale samenwerking, een preventieve aanpak en een uitbouw van de eerstelijnsgezondheidszorg. (Vlaamse Regering, 2014)

Daarnaast werd onlangs het Actieplan Jeugdhulp opgesteld, dat dertig sector-overschrijdende acties beschrijft die de jeugdhulp moeten verbeteren tegen 2020. Er wordt gepleit voor één kwaliteitskader voor alle sectoren van de jeugdhulp, een overkoepelend steunpunt jeugdhulp, vermaatschappelijking van de zorg en uitbreiding van de rechtstreeks toegankelijke zorg. Bovendien wordt er volgens het actieplan ingezet op een naadloze overgang voor jongvolwassenen naar volwassenhulpverlening. De laatst betrokken jeugdhulpaanbieder heeft de verantwoordelijkheid om acties te ondernemen om het sociaal netwerk van de jongere te versterken. Tegen 2020 zou de begeleiding naar volwassenhulpverlening via een begeleidingstraject moeten lopen dat samen met de jongere en eventuele belendende sectoren wordt opgesteld. (Actieplan Jeugdhulp, 2015)

6 Het werkveld

6.1 Bijzondere Jeugdbijstand

De hulpverlening aan kinderen en jongeren tussen nul en achttien jaar, wordt in Vlaanderen georganiseerd door De Bijzondere Jeugdbijstand. Sinds 2006 wordt dit beleid uitgevoerd door het Vlaams Agentschap Jongerenwelzijn. Dit agentschap is verantwoordelijk voor de erkenning, subsidiëring en inspectie van organisaties en voorzieningen. (Vogels, 2009; Agentschap Jongerenwelzijn, 2014)

De integrale jeugdhulp bestaat uit zeven sectoren, waaronder het Centrum Algemeen Welzijnswerk (CAW), Centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGGZ), Centra Integrale Gezinszorg (CIG), Centra Leerlingenbegeleiding (CLB), Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH), Kind en Gezin (K&G) en de Bijzondere Jeugdzorg, ofwel het Agentschap Jongerenwelzijn. (De Jonghe, 2012; Steyaert, 2013) Niet alle sectoren, zoals het CAW of het VAPH, werken enkel voor minderjarigen. Belendende sectoren zijn niet vervat in het Decreet Integrale Jeugdhulpverlening. Hieronder vallen gemeentelijke, stedelijke of provinciale diensten zoals het OCMW, vzw's en voorzieningen uit de privésector. (Info Jeugdhulp, 2015)

6.2 Rechtstreeks- niet rechtstreeks toegankelijke hulpverlening

Met de komst van het Decreet Integrale Jeugdhulpverlening van 2004 wordt er een onderscheid gemaakt tussen rechtstreeks en niet-rechtstreeks toegankelijke hulp. Het CAW, CGGZ, CIG, CLB en K&G zijn rechtstreeks toegankelijk en worden gekenmerkt door een laagdrempelige, brede instap die voor iedereen toegankelijk is. (Serrien, 2013; Vlaanderen, z.d.)

Een groot deel van de werking van het VAPH en het Agentschap Jongerenwelzijn valt onder de niet-rechtstreeks toegankelijke hulpverlening. De vroegere Provinciale Evaluatiecommissie van het VAPH en het Comité Bijzondere Jeugdzorg vallen weg en worden overgenomen door één intersectorale toegangspoort. (Agentschap Jongerenwelzijn, 2014)

De toegangspoort beslist of niet-rechtstreeks toegankelijke hulp noodzakelijk is. Vervolgens wordt beslist welke hulpaanbieder hiervoor benut kan worden en volgt een toewijzing. (Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2013; Vogels, 2009; Vandeuren & Smet, 2013) Indien er sprake is van een verontrustende situatie, kunnen de zogeheten gemandateerde voorzieningen, waaronder het Ondersteuningscentrum Jeugdzorg en het Vertrouwenscentrum Kindermishandeling, onderzoeken of gerechtelijke hulpverlening noodzakelijk is. (Agentschap Jongerenwelzijn, 2014) (*Zie infra*, bijlage 2, p. 82)

6.3 Sociale kaart

Het Agentschap Jongerenwelzijn biedt hulpverlening via begeleidingstehuizen, crisishulp, onthaal-orientatie- en observatiecentra, dagcentra, gezinstehuizen, thuisbegeleiding, diensten voor pleegzorg en contextbegeleiding in functie van autonoom wonen. (Vogels, 2009; Agentschap Jongerenwelzijn, 2013)

Ook de Centra Algemeen Welzijnswerk en het Vlaams Agentschap voor personen met een Handicap bieden een gelijkaardige vorm van begeleiding bij autonoom wonen. (Meeus & De Decker, 2014; Vogels, 2009) Een nog lopende studie van het departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin onderzoekt de verschillen en gelijkenissen tussen het aanbod 'autonoom wonen' vanuit Jongerenwelzijn en vanuit het AWW (Swynen, 6 oktober 2015 – persoonlijke communicatie). In 2013 bestonden er acht door het Agentschap Jongerenwelzijn erkende CBAW diensten en 208 private diensten. (Agentschap Jongerenwelzijn, 2013)

Maatschappelijk kwetsbare jongeren hebben vaak te maken met een complexe en meervoudige problematiek. De organisaties en sectoren die betrokken zijn bij de hulpverlening aan deze doelgroep, variëren dus sterk en zijn niet binnen één specifieke sector te kaderen. Vooral jongeren met een psychiatrische problematiek of een licht verstandelijke handicap dreigen buiten de boot te vallen (Van Nieuwenhuijzen, 2010; Steketee, Vandenbroucke & Rijkschroeff, 2009). Zoals Tsakitzidis & Van Royen (2012) benadrukken, zijn situaties vaak complex en overstijgen ze één enkele sector. Hoewel dit in de praktijk vaak niet evident is, vragen dergelijke situaties om interprofessionele samenwerking en een sectoroverschrijdende aanpak (Janssens & Deboutte, 2007). De psychiatrie, justitie, gezondheidszorg, VDAB, VAPH, het onderwijs, sociale verhuurkantoren en het OCMW zijn belangrijke partners van jeugdhulporganisaties. (Vogels, 2009) Ook het CAW, met een achttal laagdrempelige diensten die specifiek gericht zijn op jongvolwassenen, speelt een belangrijke rol in de hulpverlening aan deze doelgroep (CAW Antwerpen, 2013; Degrieck, 3 december 2015 – persoonlijke communicatie).

Figuur 1. Belangrijke partners van jeugdhulp.

7 Juridische context: de verandering van het wettelijk statuut

Met het bereiken van de wettelijke meerderjarigheid op de leeftijd van achttien jaar, bevinden jongeren zich op een belangrijk scharniermoment. Het is van belang om te vermelden dat de term volwassenheid niet synoniem staat voor meerderjarigheid. Volwassenheid is een rekbare definitie en behelst de capaciteiten die nodig zijn om zelfstandig te kunnen functioneren in de maatschappij. Autonomie, zelfredzaamheid en maturiteit zijn begrippen die geassocieerd worden met volwassenheid. Dit valt echter niet noodzakelijkerwijs samen met het bereiken van de meerderjarigheid. Meerderjarigheid duidt op een strikte, juridische grens die op de leeftijd van achttien jaar wordt bereikt. Vanuit de samenleving wordt verwacht dat meerderjarigen bijbehorende verantwoordelijkheden kunnen opnemen. In de realiteit verloopt deze overgang echter eerder procesmatig. (Vervoort, 2000; Coenders, 2000; Traject Welzijn, z.d.)

7.1 Rechten van minderjarigen

De rechten van minderjarigen in België zijn vastgelegd in het internationale Kinderrechtenverdrag van 1989. Dit verdrag omvat onder andere het recht op onderwijs, gezondheidszorg, enkele beschermingsrechten en participatierechten. (Steyaert, 2013; NJI, z.d.; De Jonghe, 2012) Daarnaast hebben minderjarige jongeren in de jeugdhulpverlening enkele bijkomende rechten. Het 'Decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp' is van kracht sinds 1 juli 2006 en legt elf rechten van minderjarigen vast. (Moykens, 2014; Berghmans, 2015)

Onder dit decreet valt het recht op een menswaardige behandeling, recht op privacy, respect voor het gezinsleven, recht op participatie en informatie, recht op bijstand en recht op een zorgvuldig bijgehouden dossier. Daarnaast heeft de minderjarige recht op een vrij besteedbaar bedrag en moet de mogelijkheid bestaan om een klacht te kunnen neerleggen. (De Jonghe, 2012; Kennisplein, z.d.; Moykens, 2014, Agentschap Jongerenwelzijn, 2014)

De bekwaamheid van de minderjarige dient als uitgangspunt te worden genomen. Het belang van de minderjarige primeert echter te allen tijde, ook wanneer hierdoor andere rechten van de minderjarige in het gedrang zouden komen. (Morris, z.d.)

7.2 Gevolgen van de verandering van het wettelijk statuut

Wanneer een jongere meerderjarig wordt, veranderen bepaalde rechten en plichten aanzienlijk. Een minderjarige jongere wordt nog niet handelingsbekwaam geacht volgens de wet. Vanaf de leeftijd van achttien jaar is een jongere echter in principe bekwaam voor 'alle handelingen van het burgerlijk leven'. (Vlaams Informatiepunt, 2009; De Jonghe, 2012)

In de realiteit verloopt deze overgang naar volwassenheid eerder procesmatig en niet van de ene op de andere dag, zoals de plotse verandering van het wettelijk statuut veronderstelt. Kwetsbare jongeren die worden begeleid door jeugdhulpverlening, hebben tot hun meerderjarigheid recht op jeugdhulp. Na het bereiken van de meerderjarige leeftijd, blijkt een grote groep jongeren zich los te maken van hulpverlening. Zij staan er na hun achttiende vaak alleen voor en worden geacht zelf administratieve en juridische zaken af te kunnen handelen. (Kinderrechtencommissariaat, 2009; De Jonghe, 2012)

Ook wanneer jongeren al vóór het bereiken van de meerderjarigheid op eigen benen komen te staan, leidt het strikte onderscheid tussen de wettelijke minderjarigheid en meerderjarigheid tot problemen. Minderjarige jongeren zijn juridisch handelsonbekwaam en kunnen dus bijvoorbeeld geen geldige huurovereenkomst afsluiten (Kinderrechtencommissariaat, 2007-2008). Nochtans moeten veel van deze jongeren vaak voor hun achttiende al noodgedwongen bepaalde verantwoordelijkheden dragen en rechtshandelingen stellen (Vervoort, 2000). Dit leidt tot juridische knelpunten waar de doelgroep mee geconfronteerd wordt.

7.3 Strafrechtelijke en burgerlijke aansprakelijkheid

De strafrechtelijke aansprakelijkheid is een ander belangrijk gevolg van de wettelijke meerderjarigheid. Waar minderjarigen van de jeugdrechter pedagogische maatregelen opgelegd krijgen in het geval van een 'als misdrijf omschreven feit', worden meerderjarigen verantwoordelijk geacht voor hun daden en lopen zij bijgevolg het risico op strafrechtelijke sancties bij overtredingen of misdrijven. In uitzonderlijke situaties kan een jongere, vanaf de leeftijd van zestien jaar, uit handen worden gegeven en berecht worden vanuit het strafrecht. (De Jonghe, 2012; Van den Wyngaert, 2009; Steunpunt Jeugdhulp, 2015)

Een minderjarige kan wél burgerlijk aansprakelijk worden gesteld maar in deze gevallen zal de vordering tegen de ouders worden ingesteld, die de verantwoordelijkheid over de minderjarige dragen. (Van den Wyngaert, 2009)

De jeugdrechter kan zeer uiteenlopende maatregelen opleggen zoals een plaatsing in een gemeenschapsinstelling, een herstelgerichte activiteit of educatieve begeleiding (Belgische Federale Overheidsdiensten, 2011). Wanneer een jongere achttien wordt, valt hij niet meer onder het toezicht van de jeugdrechter en vervallen de eventuele afdwingbare pedagogische maatregelen die eerder werden opgelegd (Van Rumst, 2015; Van den Wyngaert, 2009). Voortgezette hulpverlening na achttien jaar is mogelijk in enkele gevallen. Indien er sprake is van contextbegeleiding i.f.v. autonoom wonen, kan de maatregel doorlopen tot de leeftijd van 21 jaar en tot de leeftijd van 20 jaar in het geval van kamertraining of een plaatsing in een open inrichting of gezin. Het gaat dan echter om een vrijwillige maatregel. (Van Regenmortel, et al., 2006; Van Rumst, 2015; Steunpunt Jeugdhulp, 2015; De Jonghe, 2012)

In uitzonderlijke situaties heeft de jeugdrechter de mogelijkheid om het toezicht van de sociale dienst te verlengen tot de leeftijd van twintig jaar. Het verlengd toezicht moet worden aangevraagd vóórdat de jongere achttien jaar wordt en heeft tot doel een positief effect op het gedrag van de jongere te bewerkstelligen. Voor strafbare feiten, gepleegd na de leeftijd van achttien, is het gewone strafrecht van toepassing. (De Smet, 2005)

Voor meerderjarige personen met een ernstig mentale, aangeboren of in de vroege ontwikkeling ontstane handicap, bestaat er een beschermingsstatuut. Sinds september 2014 is de nieuwe wet van voorlopige bewindvoering van kracht en beslist de rechter op welke vlakken de persoon bekwaam wordt geacht. Er wordt een bewindvoerder aangesteld voor handelingen waarbij de persoon bescherming en begeleiding nodig heeft. (SEL, 2014; FOD Justitie, 2014; Gezin en Handicap, z.d.)

7.4 Leerplicht

Alle kinderen in België zijn vanaf zes jaar tot achttien jaar leerplichtig. Dit houdt in dat elk kind verplicht wordt om (thuis)onderwijs te volgen. Een jongere kan zelf beslissen om al dan niet naar school te gaan vanaf de dag waarop hij of zij achttien wordt. Vanaf zestien jaar is een jongere deeltijds leerplichtig en bestaat de mogelijkheid om onderwijs te combineren met werk. Indien een jongere al op zijn vijftiende of zestiende een diploma secundair onderwijs heeft behaald, is hij of zij niet langer leerplichtig. (Departement Onderwijs en Vorming, z.d.; Vlaamse Scholierenkoepel, 2014)

8 Belemmeringen in de overgang naar meerderjarigheid

Jongeren die een voorziening van de integrale jeugdhulp verlaten en vervolgens een plekje in de samenleving proberen te verwerven, worden geconfronteerd met uitdagingen op allerlei levensdomeinen. Een vaak abrupte breuk met jeugdhulpverlening, de plotse overgang naar meerderjarigheid en een niet altijd onbezorgde jeugd, zorgen ervoor dat deze jongeren meer risico lopen op sociale uitsluiting dan hun leeftijdsgenoten. (Stroobants, 2012; Serrien, 2009; Van Hecke, et al., 2013; Van Audenhove, 10 november 2015 – persoonlijke communicatie)

Voor de achttienjarige David bleek het achttien jaar worden geen positieve ervaring:

“Ik wou geen achttien worden, dat leek ineens zo oud. Toen ik zestien was, dat was wel een goed jaar... maar het besef dat ik niet meer gewoon kind kan zijn.. daar moest ik efkes aan wennen. Ik heb het echt wel onderschat, het achttien worden. Het leek gewoon een getalletje maar bij bepaalde mensen moet je al serieus beginnen worden. Vroeger geloofde ik niet dat je met achttien al zelfstandig was. Maar je moet alles zelf beginnen doen. Voor m'n eigen zorgen moest ik al sinds m'n twaalfde maar nu is het echt elke dag, elke week, altijd.

Ook voor Lucas (negentien jaar) verliep de overgang naar meerderjarigheid niet van een leien dakje:

“Achtien jaar worden ging slechter dan ik had gehoopt. Het enige dat er veranderde, is dat ik ineens veel meer moest betalen en moest opofferen. Ik wist niet dat het zó tegen zou slagen. Die verantwoordelijkheden zijn er onverwachts gekomen. Rekeningen betalen, zelf naar diensten gaan, alles achterlaten en op mijn eigen beginnen... alles is gewoon moeilijker geworden. Het gevoel er alleen voor te staan vond ik het moeilijkst. Als minderjarige gaat alles nog zo veel makkelijker.”

Het lijkt paradoxaal dat de meeste jongeren, ondanks de verlaging van de meerderjarigheid in 1990, steeds later de verantwoordelijkheden lijken op te nemen voor een zelfstandig leven. Belangrijke keuzes en transities, zoals zelfstandig wonen of de arbeidsmarkt betreden, worden vaker uitgesteld. De meeste Belgische jongeren blijken pas rond hun zesentwintigste het ouderlijk huis te verlaten (Eurostat, 2009). Bovendien lijken de mogelijkheden oneindig. Jongeren hebben vaak zelf de keuze om te gaan reizen, te studeren of al dan niet zelfstandig te gaan wonen. Anders gezegd hebben jongvolwassenen, wellicht meer dan ooit, de mogelijkheid om te experimenteren met belangrijke transities en hierin fouten te maken. (Vandorpe, Vanden Broucke & Vandekerckhove, 2007; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Van den Bossche, 2009).

Jongeren die een geschiedenis in de jeugdhulpverlening hebben, krijgen deze experimenteerruimte nauwelijks. Jongeren die vertrekken uit een instelling, verlaten een omgeving met een duidelijke structuur. Zodra die opgelegde structuur wegvalt en jongeren hun nieuw verworven vrijheden leren ontdekken, komen ze in het andere uiterste terecht. (El Hamaoui, 16 december 2015 – persoonlijke communicatie; Cachet vzw, 2011) Ondanks het feit dat zij al een rugzakje hebben, wordt van deze jongeren verwacht dat zij na hun achttiende direct op eigen benen kunnen staan. Meestal kunnen zij echter niet terugvallen op een breed sociaal netwerk, hebben ze niet altijd een diploma en verloopt de zoektocht naar huisvesting en werk moeizaam. (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Steunpunt armoedebestrijding, 2008-2009) De problemen lijken zich eerder op te stapelen dan af te nemen, nadat de banden met hulpverlening zijn verbroken.

Eén van de jongeren die dit gebrek aan experimenteerruimte treffend weet te beschrijven, is de achttienjarige Anne:

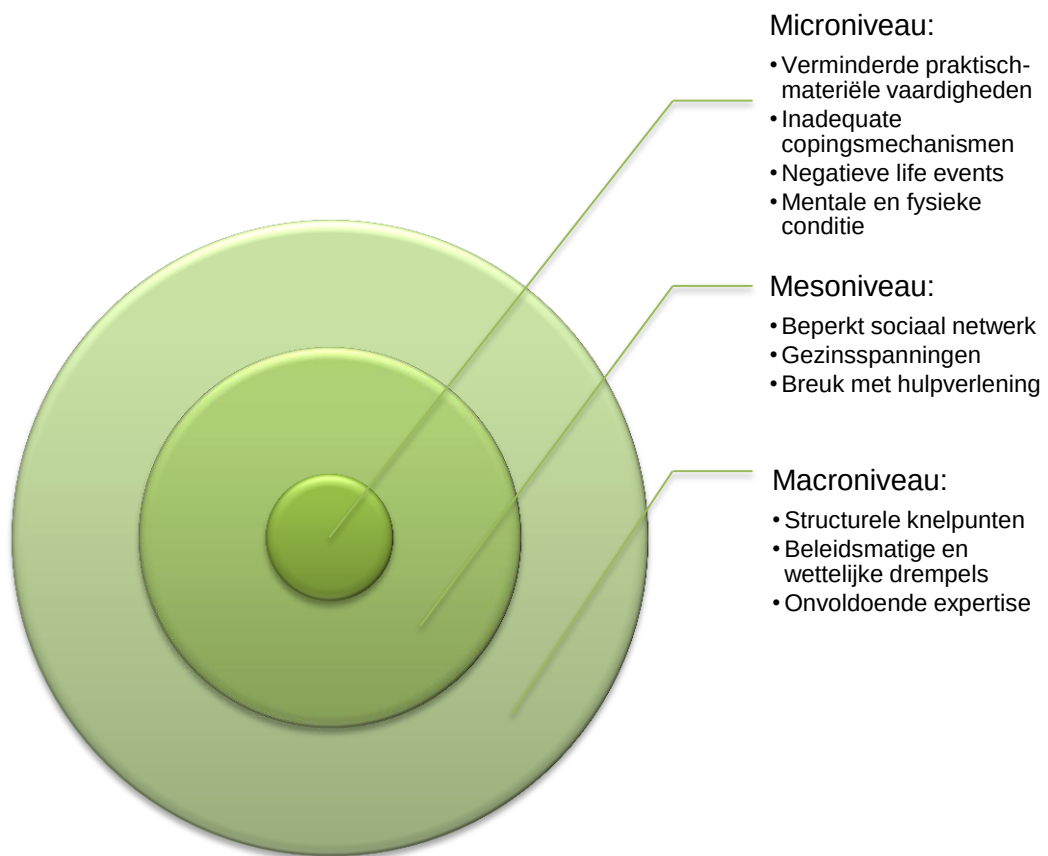
“...Veel jongeren die nog thuis kunnen blijven wonen, lijkt het graaf om alleen te gaan wonen. Ik kan je vertellen dat het verre van graaf is als je op jezelf aangewezen bent. Ik kan niet meer op het thuisfront terugvallen, bijvoorbeeld financieel, zoals andere jongeren die alleen gaan wonen, misschien nog wel kunnen. Dat is een verschil van dag en nacht. Als je écht alleen gaat wonen, begint het echte leven pas en dat gaat niet over rozengeur en maneschijn.”

Hoewel jongeren vaak uit beeld verdwijnen wanneer ze de jeugdhulp hebben verlaten, kan er toch een aantal gemeenschappelijke kenmerken worden opgesomd die deze groep karakteriseert. Het is daarom de moeite waard om de specifieke knelpunten, waar deze jongeren mee in aanraking komen, eens nauwkeurig onder de loep te nemen.

De belemmeringen waar maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen mee te maken krijgen, kunnen worden opgedeeld in problemen die zich situeren op macro- meso- of microniveau. Op macroniveau gaat het om structurele knelpunten in de wet- en regelgeving die de hulpverlening aan maatschappelijk kwetsbare jongeren belemmeren, waaronder ontbrekende expertise of een beleid dat niet voldoende effectief is.

Problemen op mesoniveau kunnen zich voordoen als spanningen binnen het gezin, een gebrek aan sociaal netwerk, relatieproblemen en een breuk in de band met hulpverleners.

Op microniveau gaat het om de meer specifieke en individuele knelpunten van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen, zoals geestelijke of lichamelijke problemen, schulden, negatieve copingmechanismen of verminderde praktisch-materiële vaardigheden.

Figuur 2. Knelpunten op micro-, meso- en macroniveau.

Grofweg kan er een indeling worden gemaakt van zes levensdomeinen waarop structurele, relationele of individuele problemen zich regelmatig voordoen:

Figuur 3. Grafische weergave van aanpalende levensdomeinen.

Deze knelpunten op verschillende levensdomeinen kunnen niet los van elkaar worden gezien (Roose & Vettenburg, 2010). Vaak bevinden maatschappelijk kwetsbare jongeren zich in een vicieuze cirkel: zonder huisvesting is het bijvoorbeeld problematisch om aan werk te raken en zonder inkomen is het vrijwel onmogelijk om een woning te vinden.

De knelpunten zullen dan ook per levensdomein toegelicht worden, beginnend met enkele algemene knelpunten die zich voordoen in de overdracht van jeugdhulp naar hulpverlening voor volwassenen.

8.1 De overdracht van jeugdhulp naar hulpverlening voor volwassenen

Kenmerkend voor de hulpverlening aan jongeren die zich op de grens van meerderjarigheid bevinden, is dat er een breuk ontstaat in de begeleiding. Jongeren die achttien jaar worden, verdwijnen regelmatig uit beeld van de jeugdhulpverlening en worden, in het gunstigste geval, opgevangen en verder begeleid door diensten voor volwassenen. Er is echter geen specifieke sector die de zorg voor meerderjarige jongvolwassenen naadloos kan overnemen (Van Regenmortel, et al., 2006).

Deze jongeren vinden, na het verlaten van jeugdhulp, weinig aansluiting bij bestaande hulpverlening voor volwassenen. Veel diensten werken oftewel met minderjarigen, oftewel met meerderjarigen. Deze leeftijdsgrens belemmert de mogelijkheid om jongeren te blijven begeleiden na hun achttiende óf de begeleiding juist vroeger te starten indien dit noodzakelijk wordt geacht. Jongeren worden bovendien niet altijd voldoende betrokken bij dergelijke beslissingen, die wél grote gevolgen voor hen hebben.

Onduidelijkheid over wie de verantwoordelijkheid heeft voor deze jongeren, leidt er vaak toe dat maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen niet de begeleiding krijgen die ze nodig hebben. (Meeus & De Decker, 2014; Van Audenhove, 10 november 2015 – persoonlijke communicatie; Cachet vzw, 2011; Mulder, 2015; Hoefnagels, 2015)

Bovendien kennen de sectoren voor minder- en meerderjarigen, ondanks bepaalde overeenkomsten, een aantal verschillen in werking. Het is volgens Schoofs (20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie) een misverstand te denken dat algemeen welzijnswerk een verlenging van jeugdhulp is. Het werken met jongvolwassenen vergt een specifieke aanpak die op sommige vlakken verschilt met de hulp aan volwassenen. Jongeren zijn vanuit de jeugdhulp een meer aanklampende houding van hun begeleider gewend, terwijl de volwassenenzorg eerder vanuit een vrijwillig en vraaggericht uitgangspunt werkt (Swynen, 6 oktober 2015 – persoonlijke communicatie). Het ontbreekt vaak aan de juiste expertise om jongvolwassenen te begeleiden. (Mulder, 2015; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; Vanobbergen, 2015; Meyvis & De Smet, 2014). Anderzijds zijn er soms meerderjarige jongeren die in principe nog in aanmerking komen voor een verlenging van de jeugdhulp, maar hier bewust niet voor kiezen omdat ze de nood voelen het leven in eigen handen te nemen of negatieve ervaringen aan jeugdhulpverlening hebben overgehouden. (Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

Het hulpverleningslandschap in Vlaanderen is daarnaast sterk versnipperd en een sectoroverschrijdende aanpak is nog altijd geen realiteit binnen de hulpverlening aan jongvolwassenen. Dit heeft tot gevolg dat er sprake is van een slechte aansluiting tussen jeugd- en volwassenenzorg en jongeren niet altijd op de juiste plek belanden. (Mulder, 2015) De drempel om naar onbekende diensten voor volwassenen te stappen, ligt voor veel jongeren hoog. Een gebrek aan coherentie tussen diensten en sectoren zorgt ervoor dat jongeren telkens opnieuw hun verhaal moeten herhalen. (Weyler & Claessens, 2010-2011)

“Het is irritant om alles telkens opnieuw te moeten gaan vertellen tegen een nieuwe begeleider, zeker de onderwerpen waar je liever niet meer over babbelt en die je liever wil vergeten.” (Lucas, negentien jaar)

De wachtlijsten binnen de jeugdhulp, psychiatrie en het VAPH zorgen ervoor dat de druk op eerstelijns- en laagdrempelige diensten voor jongvolwassenen, toeneemt. Jongeren die eigenlijk nood hebben aan intensievere begeleiding maar er niet terecht kunnen, blijven beroep doen op eerstelijnsdiensten zoals het JAC. (Degrieck, 3 december 2015 – persoonlijke communicatie; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; El Hamaoui, 12 december 2015)

Zowel jongeren als hulpverleners geven aan dat jongeren die op eigen benen moeten staan, onvoldoende voorbereid worden op hun meerderjarigheid.

“Om eerlijk te zijn, heb ik alles zelf geleerd. Dat klinkt belachelijk hè, maar er is niemand die mij advies heeft gegeven. Ik heb inmiddels genoeg dingen meegemaakt om nu te weten wat ik wel of niet moet doen.” (Lucas, negentien jaar)

Binnen voorzieningen wordt er niet altijd voldoende stilgestaan bij de toekomst van jongeren. Hoewel de meerderjarigheid voor niemand als een verrassing komt, hebben veel kwetsbare jongeren op het moment dat ze er alleen voor staan, nog niet kunnen oefenen met enkele sociale én praktische basisvaardigheden die de meerderjarigheid van hen verlangt. (Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Cachet, 2011; Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

“Ik ga niet liegen: de eerste weken vond het vuilnis buitenzetten echt moeilijk. Al die zakken, blauw, wit,... en er telkens aan moeten denken... Soms vergat ik dat wel eens. ” (David, achttien jaar)

8.2 Huisvesting

In principe hebben jongeren tot hun achttiende recht op jeugdhulpverlening en het verlaten van een voorziening valt dan ook meestal samen met het bereiken van de meerderjarigheid. Het lijkt erop dat veel van hen er rond hun achttiende niet meer voor kiezen om opnieuw terug te keren naar het ouderlijk huis (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie).

Ook voor Nadia (achttien jaar) was thuis blijven wonen niet langer een optie:

“Ik ben al op mijn zestiende thuis vertrokken omdat het niet langer mogelijk was om thuis te blijven wonen. Ik heb drie weken op straat geleefd, tot ik via de Jeugdbrigade terecht kwam bij een crisisopvang. Vervolgens ben ik op kamertraining gegaan. Vanaf mijn zeventiende heb ik een tijdje bij mijn zus gewoond, maar eigenlijk ging dat niet en sinds december ben ik daarom alleen gaan wonen met hulp van Tangram.”

Op dat moment begint de zoektocht naar degelijke en betaalbare huisvesting. Om de stap naar zelfstandig wonen geleidelijk te maken, kan een jongere vanaf zeventien jaar gebruik maken van een dienst ‘autonoom wonen’. De jongere kan op deze manier verantwoordelijkheden opnemen die een zelfstandig leven vereisen, met tegelijkertijd de nodige begeleiding die het voor de jongere mogelijk maakt om zich af en toe te vergissen. Het vinden van de juiste woning is echter vaak gecompliceerd en loopt niet altijd van een leien dakje. Jongeren die gebruik maken van een dienst ‘autonoom wonen’, wonen meestal in een gemeubelde kamer of studio (Hooyberghs, 2006). Het merendeel van de jongeren gaat op zoek naar een woning binnen de private markt (Meeus & De Decker, 2014). De prijs – kwaliteitverhouding is echter vaak een knelpunt. Betaalbare woningen blijken beperkt. De prijzen voor een éénpersoonswoning liggen tussen de 400 en 500 euro per maand (Homans, 2014-2015; Vlaamse Jeugdraad, 2015). Jongvolwassenen in armoede besteden, noodgedwongen, gemiddeld minstens de helft van hun budget aan wonen. (Meeus & De Decker, 2014; Vlaamse Jeugdraad, 2015)

Het sociaal huurbesluit van 2007 regelt de verhuur van sociale woningen en bepaalt wie in aanmerking komt voor een sociale huurwoning. Het recht op sociale huisvesting wordt enkel toegekend aan meerderjarigen. Hoewel meer dan 10% van het woningbestand in Antwerpen uit sociale woningen bestaat, zijn de wachtlijsten lang waardoor het niet evident is om binnen afzienbare tijd aan een sociale woning te raken. (Antwerps Platform Wonen, 2012) In het kader van contextbegeleiding i.f.v. autonoom wonen zijn uitzonderingen mogelijk en kunnen jongeren al vóór hun meerderjarigheid gebruik maken van een sociale woning. Bovendien hebben deze jongeren recht op een voorrangsregeling. Ook hiervoor geldt een beperkt aantal plaatsen. (Verhaeghen, 5 november 2015 – persoonlijke communicatie) Bovendien zijn weinig sociale woningen geschikt voor alleenstaanden. Sociale huisvestingsmaatschappijen en sociale verhuurkantoren hebben de plicht om huurders te begeleiden. Desondanks lijkt de woonbegeleiding voor jongeren die een sociale woning huren, onvoldoende. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Kinderrechtencommissariaat, 2009)

De inspanningsverbintenis wat betreft taalvaardigheid, die door Vlaams minister Homans binnenkort getransformeerd wordt naar een resultaatsverbintenis, werkt ongelijkheden nóg verder in de hand en maakt het moeilijker om aanspraak te maken op een sociale huurwoning. (Homans, 2014-2015; Vlaamse Jeugdraad, 2015)

Het huren van een woning veronderstelt een aantal belangrijke verplichtingen, waaronder het tijdig betalen van de huur, het naleven van het huurcontract en het onderhouden van een relatie met de verhuurder. Jongeren vallen bij huisvestingsproblemen vaak terug op hun ouders of sociaal netwerk. Voor maatschappelijk kwetsbare jongeren is die steun niet evident. Ook het betalen van de huurwaarborg is voor veel van deze jongeren problematisch. Veel van hen beschikken niet over de financiële middelen om dit bedrag direct te kunnen betalen. Een waarborg die vanuit het OCMW wordt verstrekt, schrikt verhuurders vaak af. Daarnaast bestaat het risico dat de verhuurder de waarborg na afloop van het huurcontract niet volledig terugbetaalt vanwege verborgen of extra kosten, zeker wanneer er geen plaatsbeschrijving werd opgemaakt of wanneer de waarborg niet op een geblokkeerde rekening werd gestort. (Kinderrechtencommissariaat, 2009; Vlaamse Jeugdraad, 2015; Hooyberghs, 2006)

Iedereen heeft recht op een behoorlijke huisvesting en een menswaardig leven. Onder een behoorlijke huisvesting wordt niet enkel een dak boven het hoofd verstaan maar ook een woning die veilig, kwaliteitsvol, betaalbaar en ruim genoeg is. (Antwerps Platform Wonen, 2012; Velaers, 1999; Homans, 2014-2015) De Vlaamse wooncode van 1997 regelt het woonbeleid in Vlaanderen en bevat veiligheids-, kwaliteits- en gezondheidsnormen (Hooyberghs, 2006).

Ondanks het feit dat het recht op een behoorlijke huisvesting in de grondwet beschreven staat, lukt het niet elke jongere om een geschikte woning te vinden. Een deel van de jongeren met een geschiedenis in de jeugdhulpverlening heeft geen stabiele huisvesting en is dakloos of komt bij kennissen terecht. (Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie; Van Regenmortel, et al., 2006; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010).

Mosa (negentien jaar) heeft enkele weken geleden zijn studio moeten verlaten vanwege het feit dat het pand op korte termijn werd verkocht. Met een prior heeft hij recht gekregen op een sociale woning. Hij moet echter nog een periode van een maand zien te overbruggen vóór hij mag intrekken in zijn nieuwe woning. Mosa pendelt nu noodgedwongen tussen vrienden en kennissen, met als noodoplossing een verblijf in de winteropvang van het CAW.

Zowel in 2006 als in 2008 maakte de groep jongvolwassenen tussen de 18 en 25 jaar ruim een kwart uit van de thuislozen binnen de hulpverlening van het Algemeen Welzijnswerk. Vaak zijn opvangcentra echter niet aangepast aan de specifieke noden van jongeren. (Degrieck, 3 december 2015 – persoonlijke communicatie; Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie; De Gendt, 2008; Serrien, 2009) Een woonst is bovendien onontbeerlijk, niet alleen om je zonder praktische belemmeringen ergens thuis te kunnen voelen, maar ook om administratieve handelingen uit te voeren.

Zo kan men enkel een leefloon aanvragen indien men over een adres beschikt en wordt iemand zonder woonst uit het bevolkingsregister geschrapt. Ook het vinden van werk is vaak problematisch zonder woonst. (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008; Vlaamse Jeugdraad, 2015)

Alternatieve samenwoonvormen, die soms als oplossing kunnen dienen voor de huisvestingsproblematiek, blijken niet voor iedereen even toegankelijk. Men verliest het statuut als alleenstaande bij een vorm van samenwonen en raakt daarmee mogelijk een deel van het inkomen kwijt. (Antwerps Platform Wonen, 2012; Steunpunt Armoedebestrijding, 2012; Palsterman & De Ruyck, 2006) Een goede aanpak van leegstand en verkrotting op de huisvestingsmarkt zou ook een oplossing kunnen bieden voor de problemen die zich voordoen. (Van Regenmortel, et al., 2006)

Ook jongvolwassenen die op de private markt op zoek gaan naar een woning, botsen op verschillende drempels. Er is een tekort aan betaalbare woningen, de huurprijzen stijgen en veel huurwoningen zijn slecht van kwaliteit. Verhuurders krijgen zo de kans om strengere eisen te stellen waaraan de potentiële huurder moet voldoen. Dit houdt discriminatie op de huurmarkt, op basis van inkomen, etnisch- culturele afkomst, leeftijd of taalvaardigheid in stand. Jongeren zonder vast inkomen zullen sneller worden geweigerd. (Vlaamse Jeugdraad, 2015; Verbist & Briké, 2013; Steunpunt Armoedebestrijding, 2012; Kinderrechtencommissariaat, 2009; Van Regenmortel, et al., 2006)

Tijdens de zoektocht naar een studio voor Adil (achttien jaar) werden we welgeteld voor drie appartementen uitgenodigd voor een bezichtiging. Op de mails die Adil uit zijn naam verzond, kreeg hij geen respons. Een greep uit de reacties die ik ontvang, laat zien dat veel verhuurders zich nog laten afschrikken en dat de drempel om een geschikte studio te vinden, hoog ligt:

.....'Kan hij soms niet zelf bellen?'

.....'Ik verwacht dat het inkomen minstens drie keer de huishuur bedraagt'

.....'Ik verhuur enkel aan toffe mensen'

.....'Geen OCMW'

Er bestaan enkele financiële tegemoetkomingen die jongeren op weg kunnen helpen in de zoektocht naar huisvesting, waaronder de Vlaamse huursubsidie en de huurpremie. Enkel meerderjarigen komen hiervoor in aanmerking. De Vlaamse huursubsidie geldt voor huurders met een laag inkomen die dakloos waren of in een onbewoonbare woning woonden en daarom verhuizen naar een geschikte private huurwoning. Studentenkamers komen hiervoor niet in aanmerking. De Vlaamse huurpremie, die in 2012 werd ingevoerd, is een tegemoetkoming voor huurders met een laag inkomen, die al minstens vier jaar wachten op een sociale huurwoning. Men kan enkel aanspraak maken op één van beide subsidies. (Homans, 2014-2015; Vlaamse Overheid, z.d.) Een huurpremie is voor veel jongeren niet toegankelijk, omdat men hiervoor al langere tijd op een wachtlijst van de sociale huisvestingsmaatschappijen moet staan (Vlaamse Jeugdraad, 2015).

Daarnaast is er een federale installatiepremie, die door het OCMW eenmalig kan worden uitgekeerd indien men dakloos is en recht heeft op een leefloon of vervangingsinkomen. De premie is bedoeld om de inrichting van de woning te kunnen bekostigen. Ook minderjarigen kunnen in principe beroep doen op deze premie. Of men hiervoor in aanmerking komt, wordt bepaald door het OCMW en de toekenning is daardoor niet volledig eenduidig. Bovendien nemen de procedures enige tijd in beslag en zal de jongere noodgedwongen een bepaalde periode financieel moeten overbruggen. (OCMW, 2008; Kinderrechtencommissariaat, 2009; Palsterman & De Ruyck, 2006; Meeus & De Decker, 2014)

8.3 Financiën

Jongeren met een geschiedenis in de hulpverlening hebben vaak een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt. Dit heeft aanzienlijke consequenties voor hun financiële situatie en heeft inkomensonzekerheid bij een groot deel van hen tot gevolg. In 2013 lag het armoederisico onder Belgische kinderen en jongeren tot achttien jaar op 20% (Eurostat, 2013; De Standaard, 2015). Voor personen die buiten België zijn geboren, ligt het armoederisico nog hoger dan gemiddeld. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2015; Homans, 2014-2015; Steenssens et al, 2008). Jongeren in Vlaanderen tussen de 15 en 24 jaar, lopen met 19% een groter risico op armoede dan de gemiddelde bevolking (13%). Onder jongvolwassenen die door het CAW worden begeleid, is het risico op armoede met 84% zelfs nog vele malen groter. (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, 2015; Serrien, 2009) In 2014 lag de armoedegrens op een netto maandinkomen van 1.085 euro voor een alleenstaande. Onder huurders ligt het armoederisico beduidend hoger dan onder huiseigenaren. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2015)

Maatschappelijk kwetsbare jongeren worden dus relatief vaker geconfronteerd met financiële problemen. Een groot deel van hen heeft geen werk. Het aantal jongeren tussen 18 en 25 jaar dat een leefloon ontvangt, is de afgelopen jaren bovendien aanmerkelijk toegenomen. Jongeren in deze leeftijdscategorie vertegenwoordigen de grootste groep van het totaal aantal leefloonontvangers (De Jonghe, 2012). In 2014 verkregen bijna 50.000 jongeren in België een leefloon. Het leefloon komt in 2015 neer op een maandelijks netto bedrag van 833,71 euro voor een alleenstaande (Steunpunt Armoedebestrijding, 2015). Eén van de mogelijke oorzaken van de stijging van de groep jongeren onder de leefloongerechtigden is het feit dat jongeren sneller hun werkloosheidsuitkering verliezen of hier nog geen recht op hebben. Ook de beperking van de inschakelingsuitkering heeft een toename van het aantal jongeren met een leefloon tot gevolg. (Vanschoubroek, 2015; Vogels, 2009; Verbist & Briké, 2013; Serrien, 2009)

Zelfs wanneer jongeren aan werk geraken, is dit nog niet altijd een garantie op een inkomen boven de armoedegrens. De hoogte van het salaris is van meerdere factoren afhankelijk en leeftijd speelt hierbij een belangrijke rol. Jonge werknemers verdienen doorgaans minder dan hun oudere collega's. Ook werknemers zonder diploma hoger onderwijs verdienen beduidend minder. (Algemene Directie Statistiek, 2014; Verbist & Briké, 2013)

Omgaan met geld vergt bepaalde competenties. Zeker wanneer jongeren financieel krap bij kas zitten, is het beheren van geld een moeilijke factor. Sommigen hebben te maken met schulden die al gauw dreigen op te lopen. De gevolgen en risico's van lenen zijn voor hen niet altijd te overzien. Bovendien stapelen schulden zich snel op als verplichte kosten, zoals huur, telefoonkosten of verzekeringen, niet tijdig worden betaald. (Van Hecke, et al., 2013; Serrien, 2009; Verbist & Briké, 2013; Meeus & De Decker, 2014) Volgens het Vlaams Centrum Schuldenlast (z.d.) ontbreekt degelijke financiële educatie aan jongeren vaak. Bovendien ontbreekt bij jongeren met een geschiedenis in de jeugdhulpverlening, de ondersteuning die andere jongeren vanuit het gezin ervaren. Op die manier staan kwetsbare jongeren onmachtig tegen verkooptrucs en aanbiedingen die bepaalde risico's inhouden. 30% van de schuldbemiddelingsdossiers bestaat dan ook uit jongvolwassenen jonger dan 25 jaar (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008).

Thomas (19 jaar) is één van de jongeren die het slachtoffer werd van agressieve marketingverkoop aan de deur. Onlangs stond er een verkoper van een gekende energieleverancier op de stoep met de vraag of hij van leverancier wilde veranderen. Ondanks het feit dat Thomas aangaf niet geïnteresseerd te zijn, kreeg enkele weken later toch een contract in de bus. Zonder schriftelijke toestemming werd er automatisch geld van zijn rekening afgeschreven. Volgens de netwerkbeheerder komen dergelijke praktijken vaker voor en zijn vooral kwetsbare groepen, zoals ouderen en jongeren, hiervan de dupe.

Zolang een jongere minderjarig is of naar school gaat, zijn de ouders onderhoudsplichtig. Voor veel minderjarigen uit de jeugdhulp is deze vanzelfsprekendheid minder evident. Kinderbijslag is een Vlaamse bijdrage die in principe aan de ouders van een minderjarige wordt uitgekeerd. Enkele jongeren hebben, na het verlaten van een voorziening, toegang tot een rekening met een deel van hun kinderbijslag. Meestal hebben zij nog niet eerder geld beheerd en is dit spaargeld geen lang leven beschoren (El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie). Vanaf zestien jaar kan de jongere zelf zijn kinderbijslag ontvangen, wanneer er sprake is van een eigen domicilie. Wanneer de jongere zelf zijn kinderbijslag ontvangt, wordt dit meegeteld in de berekening van bestaansmiddelen van de jongere. (FAMIFED, 2015; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Kinderrechtencommissariaat, 2009)

Vanaf achttien jaar hebben jongvolwassenen de mogelijkheid om bij het OCMW een aanvraag in te dienen voor het recht op maatschappelijke integratie, waaronder het recht op een leefloon. Dit recht wordt toegekend aan personen die niet over voldoende middelen beschikken om een menswaardig leven te leiden. (POD Maatschappelijke Integratie, 2015) De periode tussen de aanvraag en de daadwerkelijke toekenning, is een periode die de jongere echter financieel zal moeten overbruggen. Op dit moment is het nog niet mogelijk om een aanvraag in te dienen, vlak vóór de jongere meerderjarig wordt. Er geldt een uitzondering voor gehuwde of ontvoogde minderjarigen en minderjarigen die een kind ten laste hebben. (POD Maatschappelijke Integratie, 2015; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Kinderrechtencommissariaat, 2009) De Wet betreffende het recht op maatschappelijke integratie van 2002 bepaalt dat OCMW's voorrang moeten geven aan de begeleiding van jongeren, in de vorm van een Geïntegreerd Project Maatschappelijke Integratie (GPMI). De jongere krijgt in dat geval een leefloon terwijl hij een opleiding, stage of arbeidsbegeleiding volgt. (Jeugdrecht, 2015; Vogels, 2009)

Minderjarigen hebben wél recht op maatschappelijke dienstverlening van het OCMW. Hiertoe behoort ook financiële steun, dat qua bedrag overeenkomt met een leefloon. De toekenningsvoorwaarden van het recht op leefloon zijn echter uitdrukkelijk in de wet beschreven en zijn juridisch afdwingbaar. De financiële steun vanuit het recht op maatschappelijke dienstverlening, is minder afdwingbaar gezien de grotere

beslissingsvrijheid van de OCMW's in de toekenning ervan. (Sociale Zekerheid, z.d.; Vogels, 2009; Kinderrechtencommissariaat, 2009)

Voor minderjarige jongeren die worden begeleid door een dienst 'autonoom wonen' binnen de integrale jeugdhulp, bestaat er een verblijfssubsidie die door het Fonds Jongerenwelzijn wordt uitgekeerd. Dit bedrag wordt aan de voorziening betaald, waarna het als leefgeld aan de jongere wordt uitgereikt. Dit bedrag is geen afdwingbaar recht. (Kinderrechtencommissariaat, 2009; Jeugdrecht, 2010; Meeus & De Decker, 2014; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Hooyberghs, 2006). Een verblijfssubsidie geeft, in tegenstelling tot het recht op maatschappelijke integratie, geen toegang tot andere sociale voordelen, waaronder sociale tarieven, verhoogde tegemoetkoming, een sociaal abonnement van De Lijn, de verhoogde kinderbijslag, enzovoort. (Stroobants & De Mol, z.d.)

Minderjarige	Meerderjarige
Geen recht op leefloon (OCMW) Wel Verblijfssubsidie (Jongerenwelzijn) - o recht is gekoppeld aan BZW begeleiding - o geen 'automatisch' recht op sociale voordelen - o geen terugvordering bij de ouders	Recht op leefloon (OCMW) - o niet gekoppeld aan BZW begeleiding - o gebonden aan voorwaarden, pas na sociaal onderzoek en goedkeuring van OCMW - o 'automatisch' recht op sociale voordelen - o principiële terugvordering bij ouders
Recht op maatschappelijke hulp bij mensonwaardig bestaan (terugvordering bij ouders door OCMW is mogelijk)	Recht op maatschappelijke hulp bij mensonwaardig bestaan (terugvordering bij ouders door OCMW is mogelijk)
Recht op federale installatiepremie indien voldaan aan de voorwaarden.	Recht op federale installatiepremie indien voldaan aan de voorwaarden.

Figuur 4. Overzicht financiële steun voor minder- en meerderjarige jongeren. (Peeters, 2014)

8.4 Opleiding en werk

De meeste jongeren gaan tot hun achttiende naar school. School vervult niet alleen een belangrijke educatieve functie, maar vormt ook een essentiële koppeling naar maatschappelijke integratie. Het verschaft sociale contacten, structuur en biedt toekomstperspectief. Voor enkele jongeren heeft school echter een zeer negatieve connotatie, waarvoor de basis vaak al in de kindertijd werd gelegd. (Verbist & Briké, 2013)

Kinderen uit kansarme gezinnen starten al tijdens hun kleutertijd vaker met een ongelijke positie binnen het onderwijs. Gemiddeld is er bij bijna vier procent van de kinderen in de laatste kleuterklas sprake van een achterstand op het gebied van taalvaardigheid maar ook op sociaal-emotioneel en cognitief vlak. Deze achterstand komt beduidend vaker voor bij kinderen van laaggeschoolde ouders en kinderen met een andere nationaliteit. (Groenez, Van den Brande & Nicaise, 2003; Van Drimmelen, 2000)

Onderwijs heeft tot doel om kansen te bieden en elke leerling te helpen om als volwaardig burger te kunnen functioneren in de maatschappij. (Arslan, 2012; Sierens et al., 2006) Het onderwijs slaagt er echter niet in om de sociaal ongelijke startpositie van kinderen weg te werken. (Heyerick, 2008; Groenez, Van den Brande & Nicaise, 2003). Het Vlaamse onderwijssysteem heeft de neiging leerlingen al vroeg op te splitsen in verschillende studierichtingen. Voor zwakkere leerlingen worden de verwachtingen minder hoog en de medeleerlingen minder stimulerend. Zij komen terecht in onderwijsvormen die weinig doorstromingskansen bieden. (Vanderleyden, Callens & Noppe, 2009) Een deel van de leerlingen verliest, bij gebrek aan succeservaringen, de motivatie om door te gaan. Dit kan zich uiten in vroegtijdig schoolverlaten of probleemgedrag (Vanderpoorten, 2008). Sterke leerlingen worden juist verder opgetild naar sterke onderwijsrichtingen. Dit fenomeen is ook wel bekend als het Mattheus-effect en werkt sociale segregatie en ongelijkheid verder in de hand. (Karsten & Slegers, 2005)

Herhaaldelijke negatieve schoolprestaties hebben ook een belangrijke uitwerking op de ontwikkeling van het zelfbeeld van een leerling. Uitsluitingsmechanismen op school werken verder door naar de positie die de jongere opneemt in de maatschappij. De school is dus een belangrijke speler in het proces van sociale uitsluiting. (Hoefnagels, 2015; Steenssens et al., 2008)

Kevin (19 jaar) krijgt te horen dat hij moet stoppen met het activeringstraject omwille van afwezigheden en reageert als volgt:

'Dat is dan al de zoveelste school waar ik moet stoppen. Al zo vaak van school afgetrapt en zelfs dit lukt me niet.. School is een plek waar ik nooit terecht ga komen. Mijn moeder gaat ook kwaad zijn als ze dat hoort...

Een verblijf in een voorziening van jeugdhulpverlening heeft vaak een onderbreking van de schoolloopbaan tot gevolg (Stroobants & De Mol, z.d.). Een aantal jongeren verlaat het onderwijs vroegtijdig zonder diploma. In Vlaanderen bestaat de groep van personen die het secundair onderwijs zonder diploma heeft verlaten, uit iets meer dan 7% van de totale bevolking. Het merendeel bestaat uit jongens. (Belgian Federal Government, 2014; FOD Werkgelegenheid, Arbeid & Sociaal overleg, 2015, VDAB, 2015)

Een van die voortijdig schoolverlaters, is de achttienjarige David:

“Ik ging tot maart naar school, toen ben ik buiten gegooid. Ik denk dat ze medelijden hadden want ik werd uiteindelijk maar geschorst tot juni. Maar voor 1 maand een nieuwe school zoeken heeft geen zin hè. Tegen dat school weer begonnen was in september, ben ik niet terug opnieuw begonnen. Ik was ook nooit zo voor school. Altijd op tijd komen, ik maakte mijn dagen nooit af, kwam later of ging eerder weg, ...”

Voortijdig schoolverlaten kan als problematisch worden beschouwd, aangezien een diploma de meest efficiënte weg is naar maatschappelijke integratie. Binnen het onderwijs is echter weinig ruimte voor het maken van vergissingen. Niet alle jongeren krijgen de mogelijkheid om te experimenteren met verschillende studierichtingen en niet elke jongere is, na meerdere negatieve ervaringen, nog gemotiveerd om te blijven studeren. Een aantal onder hen is ‘schoolmoe’ en door hen wordt de beëindiging van de leerplicht dan ook als een verlossing beschouwd. (Desseyn & Hoefnagels, 2015; Stas, Serrien & Van Menxel, 2008; Verbist & Briké, 2013)

Nadia (achttien jaar) vertelt:

“De band met school was moeilijk. Eerst volgde ik deeltijds onderwijs en vervolgens POT (persoonlijke ontwikkelingstraject). Maar ik moest vanwege mijn kamertraining in Geel telkens lange afstanden afleggen om naar school te gaan. Dat is moeilijk vol te houden en ze hebben dan ook gezegd dat het beter was om van school te wisselen. Ik ben gestopt maar heb geen nieuwe start meer gemaakt, dat was een te hoge drempel. Ik merkte ook dat er een grote kloof ontstond tussen mij en andere klasgenoten. Ik werd als minderjarige tussen de grotemensenwereld gezet, terwijl anderen nog onbezorgd thuis woonden.”

Jongeren zonder diploma hebben het moeilijk om een plaats te verwerven op de arbeidsmarkt, zeker in tijden waar er een tekort is aan banen. De lonen voor laaggeschoolde werknemers liggen bovendien een stuk lager en de arbeidsomstandigheden zijn niet altijd optimaal. Laagopgeleiden komen daarnaast relatief vaker terecht bij tijdelijke arbeidsbetrekkingen. (Eurostat, 2009; Belgian Federal Government, 2013)

Jongvolwassenen in de leeftijdscategorie 20- 29 jaar maakten in 2013 zowel in Vlaanderen als in België verreweg de grootste groep werklozen uit. Wat betreft opleidingsniveau bestaat de grootste groep werklozen uit laagopgeleiden. Iets meer dan 10% van de jongeren tussen de 15 en 24 jaar in Vlaanderen is noch werkende, noch in opleiding of vorming. (FOD Werkgelegenheid, Arbeid & Sociaal overleg, 2015)

David (achttien jaar) is één van de jongeren die op dit moment zonder werk zit en geen opleiding volgt.

“Ik wil zo snel mogelijk werk vinden. Moest ik geen roker zijn, dan is 70 euro per week een mooi bedrag maar roken en smoren kost veel geld. Na een tijdje begin je ook te beseffen van: ik ga iets moeten doen. Ik merk het verschil niet meer tussen een woensdag en een zaterdag, je zit de hele dag thuis en je hebt niks te doen.”

Ruim een derde van deze zogeheten NEET jongeren (not in employment, education or training) is volledig van de radar (Desseyn & Hoefnagels, 2015). Langdurige werkloosheid heeft tot gevolg dat deze groep steeds verder verwijderd raakt van de arbeidsmarkt, wat een eventuele terugkeer bemoeilijkt. Na opeenvolgende negatieve ervaringen op de arbeidsmarkt raakt deze groep meer en meer ontmoedigd. Solliciteren is bovendien al een hele kunst op zich: het vereist vaardigheden die niet voor iedereen evident zijn, waaronder voldoende zelfvertrouwen tonen, zichzelf kunnen uitdrukken en de taal goed beheersen. (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Verbist & Briké, 2013) Daarnaast is discriminatie op basis van leeftijd, afkomst of geslacht nog altijd een belangrijk gegeven bij aanwervingsselecties. Vaak ligt een gebrek aan informatie en begeleiding van werkgevers aan de basis van deze terughoudendheid. (Interfederaal Gelijke Kansencentrum, 2009)

Deeltijds leren en werken kan als mogelijk opstapje worden gezien naar de arbeidsmarkt. Een gebrek aan ervaring is immers een van de oorzaken voor werkloosheid onder jongeren. Een cruciale factor is dan wel dat de jongere al een beeld heeft van zijn toekomst en ambities. Een duidelijk toekomstbeeld is lang niet voor alle jongeren evident. Zelfkennis, zelfvertrouwen en realistische verwachtingen over de toekomst zijn hiervoor belangrijke elementen. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2012; Verbist & Briké, 2013) Het lijkt bovendien van belang om werkgevers te sensibiliseren over de mogelijke middelen die beschikbaar worden gesteld wanneer zij kwetsbare groepen op de werkvloer begeleiden. Zo heeft de werkgever recht op een vermindering van werkgeversbijdragen wanneer laaggeschoolde jonge werknemers in dienst worden genomen en is er

bijvoorbeeld een premie voor minderjarigen die werkend leren. (Aan de slag, 2015; RVA, 2014)

Vanuit de overheid zijn er nog een aantal maatregelen voorzien die tot doel hebben tewerkstelling van jongeren te bevorderen. Zoals eerder beschreven, heeft een jongere tot 25 jaar, waarvan de ouders niet aan de onderhoudsplicht kunnen voldoen, recht op een leefloon in de vorm van een GPMI. Het leefloon wordt dan uitgekeerd op voorwaarde dat de jongere een studie in het secundair, hoger of universitair onderwijs of vorming volgt en 'alle inspanningen levert' om hiervoor te slagen. Daarnaast moet de studie de inschakeling op de arbeidsmarkt bevorderen. (OCMW, 2006; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; De Jonghe, 2012) Het OCMW heeft nog enkele andere initiatieven op het gebied van tewerkstelling, waaronder trajectbegeleiding. Dit houdt een begeleiding in tijdens de zoektocht naar een opleiding of werk. (POD Maatschappelijke Integratie, 2014)

Ook de VDAB is verantwoordelijk voor de begeleiding van werkzoekenden. Een jongere onder de 25 jaar heeft, na een beroepsinschakelingstijd van één jaar, in sommige gevallen recht op een inschakelingsuitkering vanuit de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (RVA), gedurende maximaal drie jaar. De jongere moet dan tenminste één studiejaar hebben gevolgd, examens hebben afgelegd en niet meer leerplichtig zijn. Personen jonger dan 21 jaar moeten een diploma hebben behaald vooraleer ze recht hebben op een inschakelingsuitkering. (VDAB, z.d.; RVA, 2015)

Een werkloosheidsuitkering wordt uitgereikt wanneer iemand tenminste 312 dagen gewerkt heeft binnen 21 maanden en wegens omstandigheden zonder werk of loon zit. (VDAB, z.d.; RVA, 2015) Veel jongeren kunnen hier echter nog geen beroep op doen wegens een gebrek aan werkervaring.

8.5 Vrijtijdsbesteding

Vaak komen maatschappelijk kwetsbare jongeren terecht in weinig aantrekkelijke wijken, waar het vrijetijdsaanbod schaars is (Roose & Vettenburg, 2010). Maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren zijn ondervertegenwoordigd in het georganiseerde jeugdwerk en worden moeilijker bereikt vanwege financiële en culturele drempels. (Smits & Spruyt, 2013)

Dat deze jongeren vaker uitgesloten dreigen te worden van activiteiten, bewijst de volgende getuigenis van Kevin (negentien jaar):

“Ik ben nog nooit naar de dierentuin geweest, ook niet met school... Mijn klas is ooit wel eens geweest, maar mijn leerkracht gaf mij en mijn vriend geld op voorwaarde dat we die dag niet meegingen, zodat we het tenminste niet zouden verpesten. We moesten zelf maar gaan voetballen ofzo.”

Zinnvolle vrijetijdsbesteding gaat echter verder dan enkel gestructureerde activiteiten. Ook ongeorganiseerde vrijetijdsbesteding kan voor veel jongeren zeer waardevol zijn. Zeker onder jongeren die niet werken of naar school gaan, is op straat rondhangen een veelvoorkomende bezigheid. (De Pauw, 2013)

Het rondhangen gebeurt meestal in groep met andere jongeren die als vrienden worden beschouwd. Voor veel van hen wordt dit gezien als een belangrijke uitlaatklep en een manier om zichzelf te kunnen zijn. Vaak wordt er samen gevoetbald, gepraat of gelachen, muziek geluisterd, gerookt en gegeten. (De Wit, 2014)

Voor de achttienjarige Tim vormt het skaten een belangrijke uitlaatklep. Onlangs ontmoette Tim een jonge skater, die hij een en ander leerde. Tims voorbeeld geeft treffend weer hoe een hobby kan uitgroeien tot een meer gestructureerde daginvulling: sinds kort is hij aan de slag in een skatewinkel.

Jongeren die vooral gebruik maken van ongestructureerde activiteiten blijken vaker criminele feiten te plegen andere jongeren. (Hoeben, 2013) De meeste jongeren zijn al eens in aanraking gekomen met politie tijdens het rondhangen (De Wit, 2014). Vanuit een toenemende aandacht voor een veiligheidsbeleid, wordt gedrag van hangjongeren eerder gecategoriseerd onder strafbaar gedrag. Rondhangen heeft dan ook te maken met

negatieve beeldvorming en wordt geassocieerd met overlast en crimineel gedrag. Het rondhangen dreigt hierdoor te worden geproblematiseerd. (Moris & Loopmans, 2015)

Door veel jongeren wordt het rondhangen echter als een aangename vrijetijdsbesteding gezien. Het doorbrengen van vrije tijd met leeftijdsgenoten kan jongeren helpen bij het ontwikkelen van een eigen identiteit en sociale vaardigheden. Jongeren blijken nood te hebben aan ontmoetingsplekken en er dient hiervoor dan ook voldoende infrastructuur te worden voorzien. (Hoeben, 2013; Moris & Loopmans, 2015)

Volgens WHO (2012) is het van belang om maatschappelijk kwetsbare groepen beleidsmatig aan te zetten tot sportactiviteiten, door deze gratis toegankelijk te maken en jongeren actief te betrekken bij het aanbod. Er zijn in Vlaanderen enkele initiatieven om georganiseerde vrijetijdsbesteding te stimuleren onder maatschappelijk kwetsbare jongeren. Zo kunnen jongeren met een OCMW leefloon goedkoop deelnemen aan sportieve of culturele evenementen. Ook hebben gerechtigden voor een verhoogde tegemoetkoming, recht op een A-kaart, een persoonlijke voordeelkaart voor activiteiten in Antwerpen, met extra voordelen. (OCMW Antwerpen, z.d.; Bogaert, 2013) Het Fonds Vrijetijdsparticipatie organiseert financiële tussenkomsten voor sportieve en culturele activiteiten. Sociale organisaties kunnen namens personen met een laag inkomen een aanvraag voor een financiële bijdrage doen. (Fonds Vrijetijdsparticipatie, 2013)

8.6 Gezondheid en welzijn

Jongeren die zijn opgegroeid in een instabiele gezinssituatie, lopen, zoals al eerder vermeld, een groter risico op thuisloosheid, uitsluitingsmechanismen en relationele en financiële problemen. Ook op vlak van gezondheid zijn er enkele ongelijkheden die te maken hebben met hun maatschappelijk kwetsbare positie (Steenkens et al., 2008). Jongeren met een lagere sociaal-economische status rapporteren een minder goede fysieke en mentale gezondheid dan hun leeftijdsgenoten (WHO, 2012; Eurostat, 2015).

Fysieke gezondheidsproblemen ontstaan relatief vaker bij deze doelgroep, mede vanwege een verschil in levensstijl naargelang de sociale positie van jongeren. Een ongezonde levensstijl en risicogedrag, zoals drank- en druggebruik, komt vaker voor onder maatschappelijk kwetsbare jongeren. (Trimbos Instituut, 2010; Van Hecke et al., 2013; Weliswaar, 2015)

Simon (achttien jaar) vertelt:

“Wanneer ik drugs gebruik, voel ik me net superman. Ik voel me lossier, ontspannen en durf veel meer.”

Kwetsbare jongvolwassenen zijn bovendien minder gewapend tegen psychologische problemen. (WHO, 2012). Uit het BIJPASS project, dat de samenwerking tussen psychiatrie en de Bijzondere Jeugdbijstand heeft onderzocht, is gebleken dat een derde van de kinderen en jongeren in de jeugdhulp een psychisch probleem heeft (Janssens & Deboutte, 2007). Vaak hebben deze jongeren te kampen met een negatief zelfbeeld, een gebrek aan zelfvertrouwen en gedrags- of emotionele problemen. Meestal beschikken zij over onvoldoende adequate copingmechanismen om met problemen om te gaan. Weerbaarheid en het aangeven van eigen grenzen vormen voor velen een struikelblok (Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie). Depressie en zelfdoding blijkt bovendien vaker voor te komen bij jongvolwassenen. Slechts een kleine groep doet echter nog een beroep op psychologische hulpverlening na het verlaten van de jeugdhulp. (Eurostat, 2015; Stas, Serrien & Van Menxel, 2008; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Serrien, 2009)

Onder jongeren die gebruikmaken van jeugdhulpverlening, bevinden zich regelmatig jongeren met een lichte verstandelijke beperking. Deze doelgroep heeft meer moeite met sociale zelfredzaamheid en praktische en assertieve vaardigheden. Zij vertonen vaker delinquent gedrag en lopen een groter risico op het ontwikkelen van een psychiatrische stoornis. Zij vallen meestal tussen de jeugdhulp, psychiatrie en de gehandicaptenzorg. Het bestaande zorgaanbod, zowel vanuit jeugdhulpverlening als hulp na hun achttiende, blijkt niet voldoende afgestemd op de noden van deze specifieke groep jongeren (Weyler & Claessens, 2010- 2011; Van Nieuwenhuizen, 2010)

“Het is niet gemakkelijk om ervoor te kiezen een jongere, die een duidelijk appèl op je doet en verdere hulp vraagt, desondanks niet verder te begeleiden. Ik vind het verschrikkelijk om te zien dat deze jongeren daardoor verdrinken in de maatschappij. Maar ik blijf erbij dat dit de juiste keuze is omdat wij niet de expertise hebben om jongeren met een psychiatrische problematiek en een mentale beperking goed te begeleiden. Hopelijk wordt door onze weigering wél de gepaste hulp opgestart” Begeleidster.

Ook tienerzwangerschappen doen zich vaker voor bij maatschappelijk kwetsbare vrouwen. Iets minder dan 20% van de Vlaamse vrouwen tot 25 jaar heeft zelf al kinderen (De Standaard, 2013; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie). Onder jongvolwassen vrouwen die beroep doen op de hulpverlening, ligt dit percentage rond de 30%. (Serrien, 2010) Er wordt door hen relatief minder gebruik gemaakt van anticonceptiemiddelen en jongeren met lagere sociaal-economische status zijn gemiddeld eerder seksueel actief dan hun leeftijdsgenoten. (WHO, 2012) Daarnaast ondervinden zij in de perinatale periode vaker problemen zoals miskramen, vroeggeboorten of een groeiachterstand van het kind. (Steenessens et al., 2008; Verbist & Briké, 2013; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010)

De oorzaak van gezondheidsproblemen onder kwetsbare jongeren ligt onder meer in het feit dat zij niet altijd de weg vinden naar gezondheidsdiensten. Zij raadplegen minder vaak de huisarts en besteden minder geld aan gezondheidszorg dan hun leeftijdsgenoten. Vanuit hun financiële situatie zijn zij genoodzaakt medische hulp uit te stellen, waardoor problemen verergeren. (Steenessens et al., 2008; Verbist & Briké, 2013; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010)

Er bestaan verschillende regelingen om de toegankelijkheid van de gezondheidszorg te verbeteren, waaronder het recht op de verhoogde tegemoetkoming voor personen met een laag inkomen. Dit houdt in dat men, bij gebruik van ambulante zorg, een lagere persoonlijke bijdrage betaalt en gebruik mag maken van het derdebetalerssysteem, waarbij medische kosten rechtstreeks worden geregeld met de mutualiteit. (Avalosse, Vancorenland & Maron, 2014; HZIV, 2014) Een andere financiële maatregel is de maximumfactuur, die bescherming biedt aan hoge medische kosten. Wanneer een bepaald plafondbedrag is bereikt, worden de medische kosten volledig terugbetaald. (RIZIV, z.d.; Alofs et al., 2012)

8.7 Delinquentie en detentie

Jongeren die maatschappelijk kwetsbaar zijn, stellen vaker delinquent gedrag dan hun leeftijdsgenoten (Roose & Vettenburg, 2010; Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). De helft van de jongeren die de jeugdhulp heeft verlaten, komt binnen drie jaar in contact met politie of justitie (Van Audenhove & Vander Laenen, 2010). Bovendien maken jongvolwassenen het overgrote deel uit van de gevangenispopulatie in België (Weijters & More, 2010; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010; Serrien, 2009). Deze jongeren worden gekenmerkt door een gebrek aan sociale bindingen, sociale uitsluiting, laaggeschooldheid en financiële problemen (Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie).

Mogelijke verklaringen voor de oververtegenwoordiging van deze jongeren in de criminaliteitscijfers kunnen dan ook worden gevonden in de sociale controletheorie van Hirschi. Deze theorie stelt dat de mate waarin iemand bindingen aangaat met belangrijke anderen, bepalend is voor het al dan niet plegen van criminele feiten. Zwakke sociale bindingen vergroten de kans op delinquent gedrag aangezien sociale controle ontbreekt. Wanneer de directe omgeving zich niet negatief opstelt tegenover criminaliteit, zal de kans groter zijn dat men normoverschrijdend gedrag vertoont. (Van Houdt & Schinkel, 2013; Wermink et al., 2009)

Ook Vettenburg en Walgrave ontwikkelden in de jaren '80 de theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid, om een verklaring te bieden voor jeugddelinquentie. De kern van de theorie veronderstelt dat een opeenvolging van negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen leidt tot een groter risico op uitsluiting. Het onderwijs is een eerste maatschappelijke instelling waar kinderen mee in aanraking komen. De maatschappelijke positie die kinderen hier krijgen toegewezen, blijkt bepalend voor hun verdere sociale bindingen met de samenleving. (Vettenburg & Walgrave, 2009; Vercaigne et al., 2000; Van Ceulebroeck, Crivit & Neiryck, 2013)

Naast het feit dat deze jongeren vaker deviant gedrag stellen, speelt ook stigmatisering een belangrijke rol in het contact met politie. De structuren van bepaalde buurten en het tekort aan vrijetijds mogelijkheden, zorgen ervoor dat jongeren eerder in groep zullen rondhangen. Zij krijgen vaker te maken met een negatieve benadering door politie en buurtbewoners. (Vercaigne, 2000)

Detentie biedt echter geen soelaas voor delinquent gedrag onder jongeren. Opsluiting veroorzaakt opnieuw problemen die een re-integratie naar de samenleving bemoeilijken. Ex-gedetineerden krijgen minder kansen op de arbeidsmarkt, zitten in een financieel ongunstige situatie en zijn vaak het contact met hun netwerk verloren. (Snacken, 2009; Desseyen & Hoefnagels, 2015; Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie) Detentie heeft dan ook drastische gevolgen voor de toekomst van jongvolwassenen.

8.8 Sociaal netwerk

“Je moet het in het leven wél zelf doen, maar niét alleen. “ Varro (116-27 v. Chr.)

Het gezin geldt voor de meeste jongeren als belangrijk sociaal vangnet waar zij op terug kunnen vallen bij moeilijkheden. Veel maatschappelijk kwetsbare jongeren ontbreekt het echter aan een ondersteunend familiaal of sociaal netwerk.

Nadia (achttien jaar) antwoordt, op de vraag op wie ze écht kan rekenen wanneer de begeleiding stopt, het volgende:

“Ik heb een heel vriendelijke onderbuur. Maar buiten mijn vriend en mijn begeleider is er niet echt steun van mensen. Ik vraag ook liever geen hulp aan anderen, want vaak verwachten mensen iets terug als ze je helpen en sta je bij ze in het krijt.”

Het leven van maatschappelijk kwetsbare jongeren wordt bovendien getekend door het verbreken van allerlei bestaande banden. Ernstige familiale problemen leiden er soms toe dat de jongere breekt met zijn gezin. De jongeren, die vaak al slachtoffers zijn van een preciaire thuissituatie, worden als het ware dubbel gestraft door de breuk die een plaatsing vaak met zich meebrengt. Deze jongeren bevinden zich vaak in een sociaal isolement. (Nyssen, 2013; Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Van den Broeck, 2014; Van Hecke et al., 2013; Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie)

“Soms voel ik mij wel alleen. Maar vroeger was ik ook altijd al min of meer alleen. Uiteindelijk, ik heb een poes hè, dus ik echt alleen ben ik nooit. De maand december is altijd wel een minder goeie maand voor mij, dan komt dat wel harder aan. Met nieuwjaar bijvoorbeeld was ik alleen want ik had geen geld meer om met mijn vrienden mee te feesten. Maar dit jaar was voor het eerst een mooie kerst, dus ik mag niet klagen.” (David, achttien jaar)

Een plaatsing in een jeugdinstelling zorgt voor een eerste breuk tussen de jongere en zijn vrienden, school en familie. Het behouden van contacten met familie gedurende de plaatsing is niet evident. Op hun achttiende verliezen jeugdhulpverleners vervolgens het contact met de beschermende context van de instelling, de leefgroep en hun begeleider. Dit zorgt opnieuw voor een breuk, die hen, juist op het moment waarop ze verwacht worden volwassen verantwoordelijkheden op te nemen, extra kwetsbaar maakt. Wanneer een jongere de jeugdhulp eenmaal verlaat, is het allesbehalve vanzelfsprekend dat hij of zij nog naar huis terugkeert. Er zijn soms financiële drempels die de terugkeer naar huis

bemoeilijken, het is ingewikkeld om de relatie na de breuk te herstellen en sommige jongeren kiezen er bewust voor om meer afstand te nemen van het gezin. (Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie; Luyten, Dumortier & Christiaens, 2015; Stroobants, 2012; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009)

“Moest ik de keuze hebben, dan zou ik nog thuis blijven wonen. In een gezin en een normale situatie dan hè. Maar bij mij was dat anders, ik kon niet langer bij mijn moeder blijven wonen.” (David, achttien jaar)

In diezelfde periode valt tegelijkertijd de leerplicht weg. Bijgevolg verlaten veel jongeren de school, zeker wanneer er sprake is van een gebrek aan positieve ervaringen. (Vanderpoorten, 2008; WRR, 2009)

De ‘peergroup’ neemt een belangrijke plaats in binnen het leven van de jongeren. Voor jongeren die onvoldoende ondersteuning ervaren vanuit thuis, geldt dit des te meer. Tijdens de adolescentie worden jongeren onafhankelijker van hun ouders terwijl het belang van vrienden en leeftijdsgenoten toeneemt. De peergroup kan een jongere ondersteuning, veiligheid en een experimenteeruimte bieden tijdens een onzekere levensfase. (Struyven et al., 2009; Kinable, 2006; Hoefnagels, 2015) Maatschappelijk kwetsbare jongeren hebben echter vaker een beperkte vriendenkring. Het ontbreken van vriendschappelijke relaties leidt tot meer eenzaamheid, een negatief zelfbeeld en risicogedrag. Sommige jongeren verliezen hun vrienden in het traject naar volwassenheid. (Jeugd Onderzoeks Platform, z.d.)

Lucas (negentien jaar) is een van de jongeren die zich niet verbonden voelt met de maatschappij en zich daardoor regelmatig eenzaam voelt:

“Ik heb al veel miserie gezien en daarom trek ik me wat terug uit de maatschappij. Maar eigenlijk heb ik er genoeg van om alleen te zijn. Ik wil weer mensen leren kennen maar ik weet soms niet meer hoe dat moet.”

De meeste jongvolwassenen die een beroep doen op het algemeen welzijnswerk, zijn alleenstaand (Serrien, 2009). Een partnerrelatie is sterk bepalend voor het welzijn van jongeren. Hoewel een partnerrelatie een belangrijke houvast kan bieden, geldt dit niet voor alle jongeren. Sommigen worden in hun relatie opnieuw geconfronteerd met conflicten en instabiliteit. (Overbeek, 2006; Luyten, Dumortier & Christiaens, 2015)

Jongeren die kunnen terugvallen op een sociaal netwerk gedurende de transitie naar volwassenheid, ervaren minder moeilijkheden. Een goede relatie tussen de jongere en zijn ouders, wanneer de jongeren op eigen benen komt te staan, is daarom essentieel. Ondanks negatieve ervaringen in het verleden, hebben de meeste jongeren nood aan betrokkenheid van hun ouders. (Cozijn, 2012; Verbist & Briké, 2013; Stroobants & De Mol, 2012; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010)

“Vroeger dacht ik dat ik alleen was maar nu merk ik dat er eigenlijk wel wat mensen zijn. Mijn moeder, daar kan ik niet echt op rekenen maar met mijn vader en opa heb ik de laatste tijd weer contact. Moest ik een probleem hebben, dan zou ik bij mijn broer zeker terecht kunnen. Mijn vriend Thomas is als familie. Ik help hem als hij het moeilijk heeft en hij was de enigste die er voor mij was in moeilijke tijden.” (David, achttien jaar)

Maatschappelijke kwetsbaarheid heeft een sterk intergenerationele dimensie. Ook de levensgeschiedenis van ouders wordt vaak gekenmerkt door sociale uitsluiting, breuken met belangrijke anderen en stigmatisering. Tekortkomingen die de ouders hebben ervaren, worden geregeld teruggevorderd in de relatie met de kinderen. (Smits & Spruyt, 2013; Steenssens et al., 2009; Heylen & Janssens, 2010) Opmerkelijk is dat deze jongeren relatief vaker op vroege leeftijd al kinderen hebben. Voor sommigen lijkt dit een manier te zijn om de warmte van een thuis of gezin, die ze zelf lange tijd hebben moeten missen, enigszins te compenseren. (Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie)

Nadia (achttien jaar) vertelt:

“Ik heb nog niet zo lang geleden een abortus ondergaan. Ik kom uit een groot gezin met veel kinderen. Misschien ben ik op een manier wel op zoek naar een warm nest en komt daar die kinderwens wel vandaan. Maar anderzijds is het nog niet het moment voor kinderen, ben ik er nog niet klaar voor...”

Investeren in nieuwe relaties is voor veel jongeren, die een gebrek aan ondersteunende en affectieve banden hebben ervaren, een lastige opdracht.

Lucas (negentien jaar) vertelt:

“Als het vroeger thuis moeilijk werd, liep ik weg. Ik had geen oog voor andere mensen, maar toen kreeg ik een vriendin. Daardoor heb ik geleerd om mijn best te doen voor een ander. ”

Relatievorming en het uitbouwen van een sterk sociaal netwerk verdient daarom een centrale plaats in de begeleiding. Cruciaal is dat jongeren zich gewaardeerd voelen en opnieuw binding kunnen maken met zichzelf, anderen en de maatschappij. (Weyler & Claessens, 2010-2011)

Eén van de krachtlijnen van het decreet Integrale Jeugdhulp richt zich dan ook op de vermaatschappelijking van de zorg. Hulpverleners worden verondersteld actief op zoek te gaan naar krachtbronnen uit de omgeving van de jongere die hem of haar kunnen ondersteunen bij moeilijkheden. Het doel is meer verbondenheid en solidariteit te creëren en ondersteuning te vinden binnen het eigen sociaal netwerk. (Vlaamse Overheid, 2012; Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2013) Toch is het relevant hier voorzichtige vraagtekens bij te plaatsen. Want wie minder kan rekenen op professionele dienstverlening, moet langer een beroep doen op het eigen sociaal netwerk. Dit vraagt een groot sociaal engagement van familieleden of vrienden. Het risico is dat veel kwetsbare jongeren weinig ondersteuning vinden binnen het eigen netwerk en professionele hulpverlening voor hen moeilijk toegankelijk wordt. Zij dreigen hierdoor geïsoleerd te raken. (Vogels, 2013; Van Regenmortel, 2009; Verstraeten, 2015)

Daarnaast is er een substantiële groep jongeren die na hun achttiende vooral ‘zorgmoe’ is. Deze jongeren zijn de ‘bemoeienis’ van hulpverleners beu of zijn van mening dat zij, na hun achttiende, geen hulp meer nodig hebben. Een logisch gevolg is dat deze jongeren eindelijk zelf en zonder hulp een nieuwe start willen maken en zich volwassen voelen.

Said (achttien jaar), die onlangs onder verlengd toezicht van de jeugdrechter werd geplaatst, is een van de jongeren die aangeeft ‘zorgmoe’ te zijn. Alle betrokkenen waren het erover eens dat hij ook na zijn achttiende nog niet voldoende op eigen benen kon staan. Er leek echter te zijn voorbijgegaan aan Said zelf, die aangaf helemaal genoeg te hebben van alle mensen die hem voortdurend vertellen wat hij moet doen: de jeugdrechter, school, ouders, hulpverleners,....

Hoewel deze 'zorgmoeheid' een terechte bevinding kan zijn, kunnen sommige jongeren niet altijd de risico's en mogelijke gevolgen van deze beslissing overzien. Er is op dat moment meestal geen weg terug en in deze kwetsbare periode dreigen problemen snel te escaleren. (El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie; Cachet vzw, 2011; Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2015)

De kunst bestaat erin om maatschappelijk kwetsbare jongeren door de periode van breuken heen te loodsen naar meer stabiliteit en verbinding. Hulpverleners die ook na de meerderjarigheid in beeld blijven, naar hen luisteren en hen soms een duwtje in de rug geven, kunnen hierin een verschil maken. (Cachet vzw, 2010-2011; Van Audenhove, 10 november 2015 – persoonlijke communicatie)

9 Over de grenzen: de situatie in Nederland

“Als het regent in Nederland, dan druppelt het in België.”

Niet alleen in België, maar ook in Nederland hapert de hulpverlening aan maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen op hun achttiende. Het probleem blijkt er zelfs groter dan het in jaren is geweest. (Nieuwsuur, 2015) Hoewel de problematiek niet nieuw is, is het thema door de recente decentralisatie in Nederland actueler dan ooit (Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Van Damme, 29 september 2015 – persoonlijke communicatie). De vraag is waardoor deze problematiek wordt veroorzaakt en wat we in Vlaanderen kunnen leren uit de situatie in Nederland.

Het voert te ver om de Nederlandse wet- en regelgeving volledig uit de doeken te doen. Wél relevant is de komst van de nieuwe jeugdwet, die sinds 15 januari 2015 van kracht is. Deze wet houdt een decentralisatie in, waardoor gemeenten bevoegd worden voor de problematiek van maatschappelijk kwetsbare jongeren. (Regio Hart van Brabant; Rijksoverheid, z.d.) De gemeenten zijn verantwoordelijk voor het bieden van nazorg aan jongeren tot 23 jaar en het zoeken naar een oplossing voor jongeren die nog geen startkwalificatie bezitten. Deze overheveling van bevoegdheden lijkt in de kern een goede zaak omdat gemeenten nu verplicht worden om actie te ondernemen. (Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

In de praktijk zorgt deze decentralisatie echter voor heel wat struikelblokken. Ondanks de bevoegdheid van gemeenten, blijken nog altijd zo'n 100 000 kwetsbare jongeren nergens in beeld. Zij krijgen geen enkele vorm van begeleiding en dreigen verloren te raken. (Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid, 2015; Van Gaalen, 2015; Nieuwsuur, 2015) Bovendien telt Nederland ongeveer 9000 dakloze jongeren (Mulder, 2015). Uit onderzoek van Stichting Zwerfjongeren Nederland, de landelijke belangenbehartiger van dak- en thuisloze jongeren, blijkt dat de meerderheid van de jongeren die jeugdzorg hebben verlaten, zich binnen twee jaar opnieuw aanmelden bij een hulpverleningsinstantie. (Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2015; Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

De zogeheten klantmanagers van gemeenten zijn bevoegd om deze problematiek te ondervangen. Het contact met jongeren wordt echter verbroken wanneer men zich niet houdt aan de sollicitatie- of scholingsplicht. (Nieuwsuur, 2015; Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid, 2015)

Jongeren worden bovendien verplicht om minimaal vier weken zelf op zoek te gaan naar een baan, voordat zij recht hebben op een uitkering. Deze periode blijkt cruciaal voor kwetsbare jongeren. Juist deze doelgroep kan niet altijd rekenen op steun van familie en vrienden. Jongeren verdwijnen uit het zicht van de Sociale Dienst en problemen escaleren op korte tijd. (Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2015; Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid, 2015; Ackermans, 2015; Nieuwsuur, 2015)

Die problemen doen zich, net als in België, op verschillende levensdomeinen voor. Er zijn meer aanvragen voor opvang en jongeren kampen onder meer met schulden, werkloosheid en relationele problemen. (Van Grinsven, 2015; Steketee, Vandenbroucke & Rijkschroeff, 2009; Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie) Veel kwetsbare jongeren dreigen de aansluiting met de arbeidsmarkt te missen omdat ze niet

over de juiste kwalificaties beschikken. (Brabants Dagblad, 2010; Ackermans, 2015; Van Grinsven, 2015)

Bovendien lijken jongeren niet voldoende op de hoogte van veranderingen die plaatsvinden door hun meerderjarigheid. In de voorbereiding op zelfstandigheid is een belangrijke taak weggelegd voor jeugdhulp. Van der Kolk (19 oktober, 2015 – persoonlijke communicatie) stelt echter dat jeugdhulp vooral gericht is op het behandelen van de problematiek. Er is te weinig aandacht voor de toekomst van jongeren wanneer zij jeugdhulp verlaten en de voorbereiding naar meerderjarigheid is beperkt. (De Kinderombudsman, 2015)

Een ander belangrijk knelpunt dat ook in België aan de orde lijkt te zijn, is dat jongeren nog te weinig betrokken worden bij de discussie rond deze problematiek. De meeste jongeren hebben er niet om gevraagd dat de begeleiding bij hun achttiende automatisch stopt en ze hun begeleider, waarmee ze een band hebben opgebouwd, verliezen. Veel jongeren stoppen dan ook met hulpverlening om te voorkomen dat ze hun verhaal wéér opnieuw moeten vertellen (Mulder, 2015). Gemeenten zijn bovendien weinig geneigd om uit het potje van jeugdzorg te blijven betalen, als jongeren eenmaal meerderjarig zijn geworden. (Mulder, 2015; De Groot & Roerdink, 2015; Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

De knelpunten mogen dan grotendeels vergelijkbaar zijn met de knelpunten die jongeren in Vlaanderen ervaren, de mogelijke aanpak ervan lijkt in Nederland in elk geval een stuk ingrijpender. De Nederlandse Kinderombudsman, Marc Dullaert, pleit namelijk voor verplichte hulp aan meerderjarige jongeren die meer tijd nodig hebben om op eigen benen te kunnen staan (Van Gaalen, 2015). Veel maatschappelijk kwetsbare jongeren zijn na hun achttiende ‘zorgmoe’ of denken geen hulp meer nodig te hebben. (Van Damme, 29 september 2015 – persoonlijke communicatie) Bewindvoering biedt voor deze doelgroep over het algemeen geen oplossing. Er zou daarom volgens Dullaert een risicotaxatie moeten plaatsvinden op de leeftijd van zestien jaar, waarbij wordt gekeken naar de mate van zelfredzaamheid. Als de risico's te groot zijn, moeten hulpverleners volgens de Ombudsman kunnen terugvallen op een verplichte behandeling. (De Kinderombudsman, 2015; Van Gaalen, 2015)

Een ander initiatief is het actieplan van de provincie Midden-Brabant. Het doel is werkloze jongeren binnen vier maanden een stage of werkplaats in een bedrijf aan te bieden. Ook hierbij is een nauwe samenwerking tussen verschillende partijen, zoals onderwijs, gemeenten en ondernemers, van belang. (Ackermans, 2015)

Of dergelijke recente actieplannen daadwerkelijk gewenste uitkomsten gaan bieden, zullen we moeten afwachten. In elk geval is het thema een dringende kwestie bij onze noorderburen. Er zijn maatregelen nodig om jongeren in beeld te krijgen en extra ondersteuning te bieden, om een ‘verloren generatie’ te vermijden. (Borrel, 2015; Nieuwsuur, 2015) Een domeinoverstijgende, gezamenlijke aanpak en een persoonlijke coach waarop jongeren kunnen terugvallen, moeten ervoor zorgen dat er verbinding ontstaat tussen de verschillende domeinen waarop problemen zich voordoen. (Van Damme, 29 september 2015 – persoonlijke communicatie; Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

10 Aanbevelingen en positieve ontwikkelingen

Eenmaal terug naar de situatie in Vlaanderen, is uiteraard dé vraag welke oplossingen een antwoord kunnen bieden op de knelpunten in de praktijk. Ondanks voorgaande beschreven belemmeringen wil ik eerst en vooral benadrukken dat de hoop absoluut nog niet verloren is voor maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Wanneer ik spreek vanuit mijn eigen ervaring in het werken met deze doelgroep, dan gaat het vaak om veerkrachtige, jonge mensen. Velen onder hen verstaan al op jonge leeftijd de kunst om recht te blijven staan onder de 'levensdouche' van ervaringen die over hen heen stroomt. Dat is de enorme kracht die deze jongeren bezitten én uitstralen. Ze hebben al vroeg geleerd om zich staande te houden, ondanks tegenslagen in hun jonge leven. Dat heeft hen paradoxaal genoeg niet enkel kwetsbaar, maar juist ook sterker gemaakt. Ze dragen een rugzak aan levenservaring met zich mee en dat is de kracht van hun kwetsbaarheid.

Op de vraag wat hen op de been houdt in moeilijke tijden, antwoordt Anne (achttien jaar):

“De hoop blijven houden op een beter leven, dat is hetgeen dat me op de been heeft gehouden. En niet willen zijn zoals mijn ouders, het anders willen doen. Ik heb heel harde kloppen gehad en ik heb ook nu bijvoorbeeld nog altijd schulden. Er zijn momenten dat ik dacht: het interesseert me niet meer. Maar uiteindelijk worden problemen dan alleen maar erger. Open zijn en positief blijven denken helpt, dan voel je je direct stukken beter en krijg je weer nieuwe moed.”

Deze jongeren mogen dan de middelen en vaardigheden (nog) niet bezitten om bepaalde problemen constructief aan te pakken, het merendeel is wél gemotiveerd om iets van het leven te maken. Deze jongeren willen nieuwe dingen leren en ontdekken. Wilskracht is een onontbeerlijke factor om veranderingen teweeg te brengen en waar een wil is, is dan ook een weg.

Tegelijkertijd wil ik niet ontkennen dat deze jongeren daarbij de nodige ondersteuning kunnen gebruiken, iemand die hen een handje op weg helpt naar meer zelfredzaamheid. De belemmeringen die deze jongeren ervan weerhouden om een plek in de maatschappij te vinden, zijn complex en meervoudig. Een aantal knelpunten is structureel van aard. Het lijkt er dan ook op dat de realiteit is dat de oplossingen die door het werkveld geïmplementeerd kunnen worden, beperkt zijn. Maar dat sluit niet uit dat er wel degelijk een aantal mogelijkheden zijn om deze jongvolwassenen verder op weg te helpen.

10.1 Aanbevelingen op macroniveau

10.1.1 Versoepeling van de wetgeving rond meerderjarigheid

De huidige wetgeving sluit niet altijd aan bij de sociale situatie van maatschappelijk kwetsbare jongeren in de praktijk. De wetgeving rond meerderjarigheid is niet voldoende afgestemd op de realiteit, waarin jongeren soms al vóór hun wettelijke meerderjarigheid rechtshandelingen moeten stellen. (Kinderrechtencommissariaat, 2009) De meeste minderjarigen kunnen nog geen beroep doen op sociale voorzieningen voor volwassenen. Bovendien veronderstelt het huidige wetgevende kader een abrupte overgang naar meerderjarigheid en heeft die overgang grote verschillen in rechten en plichten tot gevolg. (Van Hecke et al., 2013; Serrien, 2009)

10.1.2 Alternatieve huisvestingsvormen mogelijk maken

Kwetsbare jongvolwassenen hebben een beperkte toegang tot de private huurmarkt en voor sociale woningen zijn de plaatsen beperkt. Een soepelere toegang voor jongeren tot huisvesting is dan ook wenselijk. Alternatieve samenlevingsvormen kunnen een oplossing bieden wanneer deze officieel erkend worden en jongeren hun statuut als alleenstaande kunnen behouden. (Antwerps Platform Wonen, 2012; Palsterman & De Ruyck, 2006; Wonen Vlaanderen, z.d.; Kinderrechtencommissariaat, 2009) Een alternatief voor het traditionele woonladdersysteem, waarbij verschillende vormen van residentiële hulpverlening uiteindelijk leiden tot een zelfstandige woonsituatie, is het housing-firstprincipe. Eén van de uitgangspunten is het bieden van een directe toegang tot huisvesting. Dit principe is gebaseerd op het onvoorwaardelijke recht op een dak boven je hoofd en lijkt voor meer stabiliteit te zorgen. (Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Pannecoucke & De Decker, 2014)

10.1.3 Inzetten op intersectorale samenwerking

De problemen die jongeren ervaren, doen zich voor op verschillende domeinen waardoor er verschillende diensten bij dezelfde situatie betrokken zijn. Er blijkt echter nog altijd te weinig afstemming tussen de verschillende sectoren. Een intensieve samenwerking en dialoog tussen onderwijs, CAW, VDAB, OCMW, psychiatrie, justitie, gemeenten, jeugdhulp én de jongere en zijn context zou vanzelfsprekend moeten zijn. (Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Weyler & Claessens, 2010-2011; Ackermans, 2015; Tsakitzidis & Van Royen, 2012) Sectoren moeten over hun eigen belangen en opdrachten heen durven kijken om de praktijken beter op elkaar én op de jongeren af te stemmen (Meyvis & De Smet, 2014; Van Grinsven, 2015). Hiervoor lijkt bij de verschillende sectoren een attitudewijziging nodig te zijn. Veel diensten geven aan op eigen 'eilandjes' te werken en eerder tegenwerking dan samenwerking te ervaren. Zo bestaan er, ook onder hulpverleners, bijvoorbeeld nog veel horrorverhalen over het OCMW. (Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie) Die frustraties, langs beide sectoren, moeten bespreekbaar worden gemaakt. Voor die samenwerking en dialoog moeten diensten echter wel de tijd, ruimte en middelen krijgen. Ook dat lijkt tot op heden nog een groot struikelblok. (El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie; Janssens & Deboutte, 2007)

10.1.4 Een warme overdracht naar hulpverlening voor volwassenen garanderen

Veel diensten werken oftewel met minderjarigen, oftewel met meerderjarigen. Deze sectoren kennen, ondanks bepaalde overeenkomsten, een aantal verschillen in werking. Jongvolwassenen vinden niet altijd aansluiting bij diensten voor volwassenen of voelen zich er niet door aangesproken. Het werken met jongvolwassenen vergt een specifieke aanpak die op sommige vlakken verschilt met de hulp aan volwassenen. Een meer geleidelijke overgang van jeugdhulp naar hulpverlening voor volwassenen is dan ook wenselijk. Een eventuele vroegere start bij het CAW, een samenvoeging van CBAW diensten en woonbegeleiding van het CAW of een aparte jeugddienst in bijvoorbeeld het OCMW kunnen interessante pistes zijn (Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; Vanobbergen, 2015; Meyvis & De Smet, 2014).

Een gebrek aan coherentie zorgt er bovendien voor dat jongeren telkens opnieuw hun verhaal moeten herhalen. Het lijkt logisch dat de overgang naar volwassenheid begeleid wordt door de mensen waarmee de jongere voordien al een band mee heeft opgebouwd. Toch is dit in de praktijk vaak niet het geval. (Weyler & Claessens, 2010-2011) Er is daarom nood aan meer continuïteit in de hulpverlening tijdens de overgang naar meerderjarigheid. Jongeren hebben bovendien behoefte aan een experimenteerruimte waar ze opnieuw kunnen beginnen wanneer ze een fout hebben begaan (Stas, Serrien & Van Menxel, 2008). Een behoud van hulpverlening aan jongeren tussen 18 en 21 jaar zou vanzelfsprekend moeten zijn. (Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Briké & Verbist, 2012)

Jongeren met een hulpverleningsverleden hebben vaak lange tijd doorgebracht in een instelling. Bij het verlaten van de instelling worden deze banden vaak abrupt verbroken. Dit wordt door veel jongeren als onnatuurlijk en kwetsend ervaren.

“Overstappen naar een nieuwe begeleider is geen gemakkelijke stap. Dat gaat heel abrupt en het voelt raar om van de ene op de andere dag niks meer te horen, zo van, dit was het dan. Bij een nieuwe dienst begin je weer helemaal vanaf nul.”
(Anne, achttien jaar)

Het bieden van nazorg en het opnemen van contact na een bepaalde periode kan voor veel jongeren van grote betekenis zijn. (El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; Cachet vzw, 2011)

10.1.5 Inzetten op leer-werktrajecten

Voor veel jongeren lijkt het behalen van een diploma een onbereikbaar doel. Een aantal jongeren heeft de motivatie verloren en geeft aan zo snel mogelijk te willen gaan werken. (Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

Lucas (negentien jaar) vertelt over zijn schoolloopbaan:

“De band met school was slecht. De relatie met leerkrachten was wel ok, daar kon ik het meestal wel goed mee vinden. Maar voor mijn gevoel leerde ik op school niet veel. Ik wilde meer geld verdienen en gaan werken. Dat was vooral de reden dat ik ermee ben gestopt. Ik heb nu geen diploma. Als ik mocht kiezen en ik mocht het overdoen, zou ik nog langer thuis zijn blijven wonen en naar school blijven gaan.”

Het is daarom interessant om na te denken over mogelijke alternatieven in het onderwijs met als uitgangspunt een onmiddellijke toegang op de arbeidsmarkt (Briké & Verbist, 2012). Deeltijds leren en werken kan een goed alternatief zijn voor voltijds onderwijs. Voldoende begeleiding en de mogelijkheid om daadwerkelijk op de arbeidsmarkt terecht te komen, zijn daarbij belangrijke voorwaarden. (Hoefnagels, 2015; Klasse, z.d.; Steunpunt Armoedebestrijding, 2012)

10.1.6 ‘Leren leven’ een onderdeel maken van het leerplan op school

Jongeren brengen een groot deel van hun leven door in de schoolbanken. Het is daarom één van de belangrijke plaatsen waar jongeren een voorbereiding krijgen op het leven als volwassene. School zou een belangrijke maatschappelijke taak kunnen opnemen bij het aanleren van vaardigheden rond zelfstandigheid, aangezien ouders deze rol niet altijd kunnen vervullen. Scholen zijn echter niet altijd voldoende gericht op maatschappelijke thema's. Jongeren haken bovendien eerder af wanneer hun leefwereld niet aansluit bij de schoolcontext en ze herhaaldelijk het gevoel hebben te falen.

De school kan een belangrijk ankerpunt zijn en een omkadering bieden voor meer kwetsbare jongeren. Scholen bieden op dit moment echter weinig nieuwe kansen aan jongeren die op de dool zijn. (Vettenburg, 2009; Crabbe, 2008; Desseyn & Hoefnagels, 2015)

10.1.7 Participatie van kwetsbare jongeren in het vrijetijdsaanbod stimuleren

Maatschappelijk kwetsbare jongeren vinden weinig aansluiting bij het huidige reguliere vrijetijdsaanbod. Het hebben van zinvolle dagbesteding, zeker voor jongeren die zelfstandig gaan wonen, is echter belangrijk. Jongeren dienen daarom beleidsmatig aangezet te worden tot activiteiten, door deze gratis toegankelijk te maken en jongeren actief te betrekken bij het aanbod. (WHO, 2012; Hoefnagels, 2015)

Zinvolle vrijetijdsbesteding dient daarnaast niet te eng worden benaderd. Ongeorganiseerde vrijetijd kan immers ook een positieve uitwerking hebben op jongeren. Mits de nodige ruimte, infrastructuur én dialoog met omwonenden, kunnen wel degelijk positieve resultaten worden geboekt. (Moris & Loopmans, 2015)

10.1.8 Signaleren van structurele belemmeringen

Sociaal werkers vervullen een belangrijke brugfunctie tussen de leefwereld van de jongeren en de bredere maatschappij. Knelpunten en structurele tekorten signaleren aan bevoegde diensten, beleidsmedewerkers en overheden is een essentiële taak om tot eventuele veranderingen te komen. (De Mönnink, 2012; Bool, 2013; Amezghal & Naert, 2010; Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie)

10.2 Aanbevelingen op mesoniveau

10.2.1 Risicjongeren niet loslaten na hun achttiende

Een aantal jongeren verdwijnt buiten beeld van sociale diensten zodra zij de jeugdhulp hebben verlaten, bijvoorbeeld omdat zij zorgmoe zijn of een weinig realistisch beeld hebben van de toekomst. (Sahadat, 2010; Van Damme, 29 september 2015 – persoonlijke communicatie; Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie) Taghon (2015) noemt het onverantwoord dat probleemjongeren op hun achttiende zonder begeleiding vallen. De aanbeveling van de Nederlandse Ombudsman is dan ook om begeleiding van meerderjarige kwetsbare jongeren in sommige gevallen te verplichten. Het doel van deze aanbeveling is ervoor te zorgen dat problemen niet escaleren bij jongeren die na hun meerderjarigheid nog niet op eigen benen kunnen staan. Het wordt gezien als beschermingsmaatregel om jongeren in beeld houden en vroeger in te kunnen grijpen wanneer het misloopt. (De Kinderombudsman, 2015; Van Gaalen, 2015)

Engels (24 november 2015 – persoonlijke communicatie) is voorzichtig voorstander van dit concept. De vraag is of het moreel verantwoord is om deze jongeren te laten gaan, terwijl je weet dat ze een groot risico lopen om verkeerd terecht te komen. Kleine misstappen kunnen immers grote gevolgen hebben voor kwetsbare jongeren die over een beperkte experimenteerruimte beschikken.

Anderzijds dienen er ook enkele vraagtekens te worden geplaatst bij het voorstel van de Nederlandse Kinderombudsman. Wanneer begeleiding wordt verplicht, wordt er voorbijgegaan aan de oorzaak van het vermijden van zorg. Een begeleiding lijkt volgens Van Assche, werkzaam bij Dienst Jongerenexpertise (1 december 2015 – persoonlijke communicatie), het meest effectief als jongeren er ook daadwerkelijk voor open staan. Wellicht is het relevanter om de vraag te stellen waar die zorgmoeheid en het wantrouwen tegenover hulpverlening vandaan komt. Investeren in het voorkomen van negatieve ervaringen met hulpverlening is wellicht minstens even effectief om jongeren in beeld te houden na hun achttiende.

Een juridisch kader om begeleiding voor deze groep jongeren te verplichten, lijkt in België voorlopig nog niet aan de orde. Wél is het van belang om meerderjarige jongeren die hulp nodig lijken te hebben, niet zo maar los te laten. Zonder de nadruk te willen leggen

op die verplichting, is het belangrijk om jongeren ook na hun meerderjarigheid in beeld te houden. (Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2014) Het inzicht in zorgbehoeften bij jongeren vergroten, hen actief betrekken bij het hulpverleningsproces en hen motiveren is hierbij van belang (Medilex, 2015).

10.2.2 Zorgen voor een coachende, outreachende benadering

Het bieden van voldoende ondersteuning en tegelijkertijd de touwtjes in de handen van jongeren laten liggen, is een delicaat evenwicht. Veel jongeren hebben ook na hun achttiende nog nood aan ondersteuning. Tegelijkertijd zijn jongvolwassenen met een geschiedenis in de jeugdhulpverlening vaak 'zorgmoe'. Zij willen niet dat hun vrijheid en zelfstandigheid nog langer in het gedrang komt. (Nyssen, 2013; Struyven et al., 2010; Sahadat, 2010)

Jongeren omschrijven een ideale begeleider als authentiek, ruimdenkend, empathisch, betrokken en tegelijkertijd niet bemoeizuchtig of betuttelend. Jongeren ervaren steun van een hulpverlener die de begeleiding niet louter als werk beschouwt maar ook daadwerkelijk betrokken en bereikbaar is. (Roose & Vettenburg, 2010; Nyssen, 2013; Steunpunt Armoedebestrijding, 2008-2009; Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2014)

“Een ideale begeleider is lief, meelevend, empathisch en hij of zij moet mijn tienerinteresses begrijpen. Iemand die zich een beetje bemoeit met mij en laat blijken dat ie betrokken is. Ik ben nog niet in staat om alles zelf te doen, dus ik heb nood aan iemand die me helpt.” (Lucas, negentien jaar)

Jongeren zijn vanuit de jeugdhulp een meer aanklappende houding van hun begeleider gewend. De volwassenenzorg heeft een minder orthopedagogische basis en werkt enkel vanuit een vrijwillig en vraaggericht uitgangspunt. Hulpverlening hoort zichzelf immers overbodig te maken en jongeren zo veel mogelijk zelfstandig hun weg te laten vinden. (Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie; Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie). Het aanvaarden én vragen van hulp is voor veel jongeren echter niet vanzelfsprekend:

“Ik zou veel te laat hulp vragen en als ik al iets zou vragen, zou het aan mijn vader of zus zijn. Ik ben een heel mondig persoon maar hulp vragen vind ik moeilijk, zeker aan onbekenden. Als de begeleiding bij Tangram stopt heb ik hopelijk genoeg hulp gehad. Als ik dan nóg hulp nodig heb, kan ik beter weer thuis gaan wonen.” (Lucas, negentien jaar)

Zeer kwetsbare jongeren die je kwijtraakt omwille van een weinig aanklappende aanpak, zullen ongetwijfeld terecht komen in een precaire situatie. Deze jongeren hebben over het algemeen meer begeleiding en structuur nodig dan volwassenen en zijn meer gebaat bij ondersteuning in de vorm van coaching. Dit houdt in dat een begeleider niet alleen een belangrijke aanspreekpunt is bij vragen maar ook zelf een actieve rol opneemt in het zoeken van contact en het bereiken van de doelgroep. Schadebeperkend werken vormt meestal een belangrijk onderdeel van de begeleiding. (Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie; Tielens & Verster, 2010; Meyvis & De Smet, 2014; Vlaams Welzijnsverbond, z.d.; Hoefnagels, 2015)

“Het is fijn om iemand te hebben die bijvoorbeeld mee helpt zoeken naar een woning. Ik hoor van andere jongeren die BZW volgen, dat ze veel zelf moeten doen. Bijvoorbeeld zelf een woning zoeken en dat is niet gemakkelijk. Ik ben blij dat ik nog geholpen wordt met die zaken.” (Nadia, achttien jaar)

10.2.3 Werken met vrijwillige, positieve identificatiemodellen

Veel kwetsbare jongeren hebben weinig positieve rolmodellen in hun omgeving, hoewel dit een belangrijke beschermende factor kan zijn. Positieve rolmodellen kunnen jongeren een toekomstperspectief bieden en het zijn steunfiguren waarop jongeren kunnen terugvallen. Begeleiders of coaches die gelijkaardige ervaringen hebben meegemaakt en ‘geslaagd’ zijn, kunnen jongeren een extra duwtje in de goede richting geven. (Degrieck, 3 december 2015 – persoonlijke communicatie; Cachet vzw, 2010-2011; Rigter, 2010; Stichting Zwerfjongere Nederland, 2014) Deze functie kan ook vervuld worden door familie, vrienden of leerkrachten. Belangrijk is dat de jongere zich kan identificeren met het rolmodel. (De Jong, 2015) Ook vriendschappen zijn essentieel voor jongeren en ontmoeting met andere jongeren met een jeugdhulpervaring kan een belangrijke steun bieden. (Distelbrink et al., 2008; Cachet vzw, 2010-2011)

Een ‘buddy’- of mentorproject waarbij begeleiders zich op vrijwillige basis binden aan een jongere, blijken bovendien preventief te werken met betrekking tot criminaliteit. Een jongere ervaart dat de positieve benadering van de vrijwilliger leidt tot meer positieve overtuigingen over zichzelf. Bovendien draagt het mentorschap bij aan het uitbreiden van een positief sociaal netwerk. Het vrijwillige karakter van het project geeft de jongere het gevoel dat het daadwerkelijk om hem draait en het engagement niet vanuit een verplichting komt. (Van Bergen, 2011; Buddywerking Vlaanderen, 2012)

10.2.4 Een vertrouwensrelatie tussen jongere en begeleider is essentieel

De band die jongeren aangaan met hun begeleider is vaak een oefening in het aangaan en herstellen van andere banden. Veel jongeren vertrekken bij het aangaan van relaties vanuit een wantrouwen omdat zij geen veilige hechting hebben ervaren. (Nederlands Jeugdinstituut, 2013) In de relatie met hun begeleider mogen jongeren afstoten, aantrekken en ruzie maken zonder dat zij aan hun lot zullen worden overgelaten. De band met de sociaal werker is essentieel omdat jongeren mogen ervaren dat deze ankerfiguur er onvoorwaardelijk voor hen is. (Amezghal & Naert, 2010; Baart, 2006)

Hoewel het binnen een professioneel netwerk lastig kan zijn om een hechte band met een jongere op te bouwen, gezien het tijdelijke karakter van de begeleiding en de professionele afstand die hulpverleners trachten te bewaren, is het geen misstap om als hulpverlener een band te durven aangaan. Het aangaan van een vertrouwensrelatie en presentie lijken zelfs een voorwaarde te zijn voor goede hulpverlening. Kwaliteitsvolle hulpverlening kan immers enkel ontstaan vanuit een verbinding. Vanuit die band kan de jongere opnieuw een plek vinden in maatschappij. (Bogaerts, 2014; Van Assche, 1 december 2015 – persoonlijke communicatie; Verbruggen, e.a., 2012; Hermans, 2008).

Betrokkenheid van een begeleider zorgt ervoor dat jongeren zich gesteund voelen. Een positieve relatie speelt een belangrijke rol in het vermogen van de jongere om er weer bovenop te komen. (Briké & Verbist, 2012) Een Rogeriaanse houding, waarbij echtheid, empathie en onvoorwaardelijke acceptatie centraal staat, is van belang en moet dan ook bevorderd worden. (Rigter, 2010; Van der Lans, 2013)

“Ik vind het belangrijk dat een begeleider er niet alleen is om je op je vingers te tikken. Het gaat ook niet alleen om de praktische hulp rond budget enzo, het gaat vooral over de band met je begeleider. Als ik nu terugkijk op mijn vorige begeleider en mijn huidige begeleider, is er wel een verschil. Mijn vorige begeleider zette haar gsm 's avonds af omdat ze haar werk niet mee naar huis wilde nemen. Dat snap ik wel maar van mijn huidige begeleider weet ik dat ik hem op elk moment kan bereiken en hij er ook écht voor me is als ik hem nodig heb. Niet dat ik hem 's nachts ook echt zou bellen maar ik merk daar wel aan dat hij ook echt betrokken is bij zijn jongeren.” (Anne, achttien jaar)

Een vertrouwensrelatie opbouwen kost echter tijd en hulpverleners zullen het vertrouwen van jongeren moeten verdienen. Veel jongeren hebben al een traject in de hulpverlening achter de rug en staan wantrouwend tegenover een nieuwe begeleiding. (Bogaerts, 2014; Stas, Serrien & Van Menxel, 2008)

Het idee dat een vertrouwensrelatie een belangrijke voorwaarde is voor goede hulpverlening, staat echter haaks op de evidence based methode die het beleid op dit moment domineert. (Van Audenhove, 10 november 2015 – persoonlijke communicatie)

10.2.5 De maatschappelijk werker als trajectbegeleider, life coach of casemanager

Jongeren ervaren problemen op verschillende levensdomeinen. Kwaliteitsvolle hulpverlening bestaat dan ook uit een integrale aanpak. Jongeren zouden moeten kunnen terugvallen op een trajectbegeleider of vertrouwensfiguur die ondersteuning biedt op verschillende terreinen. Het kan gaan om praktische, administratieve of financiële ondersteuning, het ontwikkelen van een netwerk of sociaal-emotionele begeleiding. Jongeren geven aan één centrale ankerfiguur te willen die persoonlijk betrokken is en waar ze een klik mee voelen (Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2015; Cachet vzw, 2011; Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie).

Om de samenwerking tussen verschillende diensten te bevorderen, zou één actor de intersectorale trajecten moeten kunnen coördineren. (Van der Kolk, 19 oktober 2015 – persoonlijke communicatie; Crabbe, 2008; Roose & Vettenburg, 2010; Steketee, Vandenbroucke & Rijkschroeff, 2009) Het JAC vervult hierin op dit moment al een belangrijke rol binnen het CAW, door de jongere te blijven opvolgen tot er gepaste begeleiding is gevonden. Op deze manier wordt er tegemoet gekomen aan de breuk tussen verschillende diensten. (Schoofs, 20 oktober 2015 – persoonlijke communicatie)

10.2.6 Jongeren actief betrekken bij voortgezette hulpverlening

De stem van jongeren wordt tot op de dag van vandaag nog altijd onvoldoende gehoord in de hulpverlening.

“Nu voel ik wel dat ik zelf mag beslissen maar in vorige instellingen moest je gewoon de regels volgen, ook al horen hulpverleners eigenlijk wel naar je te luisteren. Ik had daar niet veel te zeggen.” (David, achttien jaar)

Jongeren zijn echter de experts van hun eigen leven bij uitstek. Jongeren inspraak bieden in het eigen hulpverleningsproces zorgt ervoor dat zij de regie over het eigen leven weer in handen krijgen. Het is daarom van belang om jongeren te laten participeren en hen als gelijkwaardige partner te zien bij besluitvorming. (Nyssen, 2013; Meyvis & De Smet, 2014; Cachet vzw, 2010-2011; Van Audenhove, 11 november 2015 – persoonlijke communicatie; De Morgen, 2015)

10.2.7 Focus op het herstel van banden en het voorkomen van breuken

Het leven van de meeste maatschappelijk kwetsbare jongeren wordt gekenmerkt door verschillende breukmomenten. Jongeren de kans bieden om het sociaal netwerk te herstellen en uit te bouwen, is een eerste stap naar volwaardige deelname in de samenleving. Een ondersteunend netwerk biedt de jongere de mogelijkheid om moeilijkheden het hoofd te bieden. De sleutel tot een succesvolle toekomst lijkt te liggen in een sterk sociaal kapitaal (Van Audenhove, 10 november 2015 – persoonlijke communicatie). Het is daarom van belang dat de jongere nieuwe contacten kan leggen en anderen kan ontmoeten. (De Mönnink, 2012; Steyaert, 2012) De band met familie is essentieel. Hoe fragiel ook, het herstellen van de relatie met het gezin is voor veel jongeren een positieve ervaring. (Cozijn, 2012; Weyler & Claessens, 2010-2011) Daarnaast is het van belang dat banden behouden blijven tijdens de transitie naar meerderjarigheid en dat ouders actief betrokken worden. Jongeren willen ondersteund worden door personen die zij vertrouwen. (Briké & Verbist, 2012) Jeugdhulpverlening is per definitie een tijdelijk gegeven. Geen enkele jongere zou de jeugdhulp daarom mogen verlaten zonder netwerk. Methoden om contextueel aan de slag te gaan met deze doelgroep moeten dan ook gestimuleerd worden. (Steyaert, 2012; Stroobants, 2012; Cachet vzw, 2011)

10.3 Aanbevelingen op microniveau

10.3.1 De voorbereiding op meerderjarigheid rond het zestiende levensjaar starten

Hoewel een overgang altijd lastig is en soms ook onvermijdelijk, kan deze wel degelijk verzacht worden. De komst van de meerderjarigheid zou voor geen enkele betrokkene een verrassing moeten zijn en kan dan ook zonder problemen worden voorbereid. Die voorbereiding bestaat eruit dat minderjarige jongeren concrete informatie krijgen over hun positie als meerderjarige in de samenleving en bijkomende rechten en plichten. Daarnaast is het van belang om stap voor stap volwassen verantwoordelijkheden te leren opnemen, met hulp van begeleiding. Ook het oefenen in praktische vaardigheden, waaronder administratieve, financiële of huishoudelijke taken, is daarbij van belang. Wanneer vaardigheden van jongeren stapsgewijs worden versterkt, zijn zij bij de komst van hun meerderjarigheid beter bestand tegen de uitdagingen die hen te wachten staan. El Hamaoui, 12 december 2015 – persoonlijke communicatie; Crabbe, 2008; Cachet vzw, 2011; Engels, 24 november 2015 – persoonlijke communicatie) Een andere belangrijke reden om al ruim vóór de meerderjarigheid te starten met een voorbereiding, is het feit dat jongeren die geen hulpverlening meer wensen, op die manier toch al over een zekere bagage en kennis beschikken. (De Kinderombudsman, 2015)

Daarnaast moet de behoefte aan hulpverlening ná hun achttiende in kaart worden gebracht, alsook hoe die hulp tot stand komt en wie ervoor verantwoordelijk is. Deze voorbereiding hoeft niet enkel door opvoeders van de instelling te gebeuren. Belangrijke anderen van buitenaf kunnen actief betrokken worden om samen met de jongere toekomstplannen te maken. (Crabbe, 2008; Stichting Zwerfjongeren Nederland, 2015; De Kinderombudsman, 2015; Van Audenhove & Vander Laenen, 2010)

10.3.2 Succeservaringen stimuleren

Jongeren hebben regelmatig het gevoel te falen, bijvoorbeeld op gebied van school, werk en relaties.

Adil (achttien jaar) valt het op, na het lezen van het begeleidingsplan, dat het verhaal dat de consulente (sociale dienst van de jeugdrechtbank) over hem schrijft, zo negatief is. Hij heeft er genoeg van om enkel en alleen gezien te worden in wat hii niet kan en wat hii allemaal heeft misdaan.

Het is belangrijk dat jongeren succeservaringen opdoen om weer perspectief te creëren en het zelfvertrouwen te vergroten. (Janssen, 2009; Mabrouk, 25 november 2015 – persoonlijke communicatie; Hoefnagels, 2015) Daarnaast is het belangrijk dat jongeren het gevoel krijgen zelf verantwoordelijk te zijn voor het eigen leven en een interne locus of control ontwikkelen. Dit houdt in dat gevolgen niet enkel aan externe factoren maar ook aan interne factoren toegeschreven worden. De kans op succes is immers vele malen groter als jongeren zich betrokken en verantwoordelijk voelen. (Van Audenhove, 10 november 2015 – persoonlijke communicatie; Van der Ploeg, 2014; Emck, 1998)

Dit betekent niet dat jongeren aan hun lot over gelaten moeten worden en op eigen krachten uit de huidige situatie moeten raken.

10.3.3 De jongere met zijn mogelijkheden, kwaliteiten, talenten en krachten centraal stellen

Hulpverlening is geneigd zich vooral te richten op beperkingen en mogelijke risico's. Veel kwetsbare jongeren hebben het gevoel dat zij herhaaldelijk hebben gefaald en willen juist gezien worden in hun krachten (Roose & Vettenburg, 2010). Deze jongeren hebben, net als hun leeftijdsgenoten, belangrijke toekomstdromen, verwachtingen en mogelijkheden. Meestal gaat het om ogenschijnlijk eenvoudige idealen en de wens vooral een 'normaal' leven te leiden. (Nyssen, 2013)

"Over vijf jaar wil ik zeker mijn rijbewijs hebben gehaald en een eigen autootje. Ik hoop dat ik dan geen sociale woning meer hoeft te huren en getrouwd ben met mijn vriend. Hopelijk ook een kindje... Het liefst van al zou ik leven zonder al te veel zorgen." (Anne, achttien jaar)

"...Ik zou alles er direct voor opgeven om een normaal leven te leiden. Vast werk, een auto, een appartement of huisje en een vriendin. Kortom, een eigen plekje." (Lucas, negentien jaar)

"Ik droom van veel geld. Of nee, eigenlijk niet veel geld, gewoon geld. Een groter appartement, goed werk. Realistisch gezien dan hè. Als ik écht mag dromen, zou ik wel naar Frankrijk of Nederland willen verhuizen. Ik zou in elk geval in de buurt van mijn beste vriend Thomas willen blijven. Met twee is alles gewoon makkelijker." (David, achttien jaar)

Het evenwicht tussen doelen die deze jongeren willen bereiken op korte en lange termijn is soms echter zoek. Het is voor velen lastig om de moed niet te laten zakken en de motivatie niet te verliezen. Het gaat, zoals Schoofs (20 oktober – 2015 – persoonlijke communicatie) het mooi verwoordt, over dromen maken en breken tegelijkertijd. Het is belangrijk om die mogelijkheden als hulpverlener te zien, deze te versterken en erin te geloven dat succes mogelijk is ondanks alle obstakels die deze jongeren tegenkomen. Een empowerende en krachtgerichte benadering gaat ervan uit dat iedereen de capaciteit tot leren in zich heeft en houdt in dat er actief wordt gezocht naar kracht- en steunbronnen. (Driessens & Van Regenmortel, 2006; Cachet vzw, 2010-2011).

10.4 'Good practices'

Contextbegeleiding in functie van Autonom wonen vormt ten dele een uitzondering op eerder beschreven belemmeringen. Deze begeleidingsvorm maakt het immers mogelijk jongeren juist tijdens de cruciale fase naar meerderjarigheid te blijven begeleiden. CBAW Tangram heeft bovendien een aantal middelen ter beschikking waardoor knelpunten enigszins kunnen worden geïncasseerd. Met een specifieke huisvestingsbegeleider die de bemiddeling tussen huisbaas en jongere op zich neemt, budgetbegeleiding aan jongeren, een aanklappende houding en een intensieve voorbereiding op een zelfstandig leven, wordt getracht tegemoet te komen aan knelpunten die deze jongeren belemmeren op weg naar zelfstandigheid.

Daarnaast zijn er al enkele andere veelbelovende initiatieven uit de praktijk die voorgaande problemen het hoofd lijken te bieden en als inspiratiebron kunnen dienen voor organisaties die regelmatig met jongvolwassenen aan de slag gaan. Hieronder vindt u enkele interessante projecten uitgelicht.

10.4.1 'Op eigen benen' van vzw Jong & van zin

Jong & van zin is een organisatie die voor zowel jongeren als begeleiders vormingen en workshops organiseert, informatie verstrekt en participatieprojecten ontwikkelt. Het vormingspakket 'op eigen benen' richt zich op jongeren tussen 16 en 25 jaar die zelfstandig gaan wonen en bestaat uit een magazine met nuttige adressen, tips en ervaringen van andere jongeren. Daarnaast bestaat er een spel, gericht op het trainen van vaardigheden die nodig zijn om op eigen benen te kunnen staan. (Jong & van zin, z.d.)

10.4.2 'De grote stap' van vzw Cachet

Vzw Cachet richt zich met hun brochure voor jongeren die op het punt staan een instelling te verlaten, voornamelijk op de ervaringen van jongeren zélf. In de twee publicaties van Cachet staat het perspectief van jongeren centraal. De brochure voor jongeren geeft tips van mensen met ervaring in de jeugdhulpverlening. Daarnaast is er een nota met aanbevelingen voor hulpverleners en beleidsmakers, die een leidraad vormen voor de omgang met jongvolwassenen. (Steunpunt Jeugdhulp, 2015; vzw Cachet, 2011)

10.4.3 'Samenwerken verbindt'

Het CAW, OCMW en enkele jeugdhulporganisaties uit Leuven vormen een gezamenlijke werkgroep om vervolghulp aan jongeren die de jeugdhulpverlening verlaten, beter af te stemmen. De werkgroep lanceerde twee concrete initiatieven, waaronder het tandem-principe. Dit houdt in dat een jongere, wanneer het einde van een verblijf in de jeugdhulp nadert, gevolgd wordt door zowel zijn jeugdhulpverlener als een CAW medewerker om een warme overdracht mogelijk te maken. De jongere wordt geleidelijk aan steeds minder door de jeugdhulpverlener en steeds meer door de CAW medewerker begeleid.

Het spel 'Over leven in Leuven' werd in samenspraak met jongeren gemaakt en tracht op een laagdrempelige manier vervolghulpverlening voor jongvolwassenen in kaart te brengen. (De Wissel, z.d.; Over leven in Leuven, 2011)

10.4.4 'Bruggenbouwer' van Begeleid wonen Brussel

Het project Bruggenbouwer werd opgericht vanwege het feit dat veel jongeren met een licht mentale beperking buiten de boot vallen en in sectoren terecht komen die niet altijd de nodige ondersteuning kunnen bieden. Het project gaat op zoek naar de mogelijkheden om sectoroverschrijdend te werken en werkt structurele samenwerkingsverbanden tussen verschillende sectoren uit. (Begeleid wonen Brussel, z.d.)

10.4.5 'Bruggen na(ar) 18' van JAC Oost Vlaanderen

Bruggen na(ar) 18 is een project met als doel om jongeren sneller te laten kennismaken met de eerstelijns hulpverlening voor volwassenen om escalatie van problemen te vermijden. Het vertrekt vanuit het idee dat de drempel lager ligt om gebruik te maken van een al gekend aanbod. Het JAC Oost Vlaanderen ontwierp daarom een informatiepakket voor jongvolwassenen en hun begeleiders. (JAC Gent, 2012; JAC Oost Vlaanderen, 2012-2013)

10.4.6 'GOAL! project' van Radar Advies in Amsterdam

Het project GOAL! Is het grootste mentorproject van Nederland en richt zich op jongeren tussen 12 en 23 jaar die de binding met de samenleving dreigen te verliezen. Zij worden gekoppeld aan een vrijwillige mentor, die de jongere gedurende één jaar elke week spreekt of ziet. (Van Bergen, 2011; Radar Advies, z.d.)

10.4.7 'Coaching' van Youth at Risk Vlaanderen

Het voorgaande Nederlandse mentorproject is vergelijkbaar met het Vlaamse programma Youth at risk, dat jongeren tussen de 16 en 22 jaar begeleidt. Het gaat voornamelijk om jongeren die problemen ervaren op meerdere levensdomeinen en al meerdere keren in aanraking zijn gekomen met justitie. Zowel vrijwilligers als hulpverleners ondersteunen de jongeren gedurende enkele maanden. (Youth at Risk, 2015)

10.4.8 'Project Ervaringsleren' van vzw Cirkant

Project Ervaringsleren (PEL) is bedoeld voor jongeren die problemen ervaren in het gezin, op school of werk en in de vrije tijd. Gedurende drie maanden verblijven jongeren in een totaal andere omgeving en doen ze werkervaring op bij een projectplaats, zoals een landbouwbedrijf. Het doel van het project is jongeren opnieuw aansluiting te laten vinden bij zichzelf, anderen en school of werk.

10.4.9 'Jongerencoaching' van Antwerps Minderhedencentrum de8

Jongerencoaching richt zich op jongeren die dreigen uit te vallen op schools vlak door afwijkend gedrag en spijbelen. Jongerencoaches, die vooral inzetten op het opbouwen van een vertrouwensband, volgen jongeren op in de Antwerpse aandachtswijken, waaronder Borgerhout, Deurne en Antwerpen Noord. (De8, 2008)

10.4.10 'Eigen kracht Conferenties' van vzw EKC

Eigen kracht conferenties kunnen worden ingezet bij probleemsituaties of moeilijkheden. Alle belangrijke betrokkenen, waaronder familie en vrienden, worden samengebracht en werken gezamenlijk een plan van aanpak uit. Met behulp van dit plan wordt duidelijk wanneer de jongere beroep kan doen op het sociaal netwerk en op welk gebied

professionele hulp gewenst is. De nadruk ligt op het bieden van ‘eigen oplossingen’ en een vraaggerichte benadering, waardoor de jongere de regie over het eigen leven weer in handen krijgt. (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, z.d.; vzw EKC, z.d.)

10.4.11 ‘Laat je gelden’ van het Vlaams Centrum Schuldenlast

‘Laat je gelden’ is een preventief project voor jongvolwassenen met schulden. Vooral kwetsbare jongeren die stappen zetten naar een zelfstandig leven, lopen het risico om een schuldenproblematiek op te bouwen. Het Vlaams Centrum ontwikkelde een toolbox met methodieken voor hulpverleners die met jongeren aan de slag gaan rond schuldpreventie. (Vlaams Centrum Schuldenlast, z.d.)

10.4.12 ‘Maatschappelijke kunst’ van de NO Academy

De NO Academy is een organisatie in Amsterdam, waar pas afgestudeerde kunstenaars grootstedelijke vraagstukken onderzoeken. De schuldenproblematiek van kwetsbare jongeren stond onlangs centraal binnen dit project. Om jongeren op een andere manier dan via de klassieke schuldsanering van hun schulden af te helpen, werd een bank opgericht die de schuld van jongeren tijdelijk overneemt. Op deze manier wordt de negatieve spiraal van schulden doorbroken en kan er naar een oplossing worden gezocht. Jongeren krijgen intensieve begeleiding en worden daarnaast met een minimumloon betaald. (Kammer, 2014; NO Academy, 2014)

11 Conclusie

De problematiek die de transitie naar meerderjarigheid bij kwetsbare jongeren met zich meebrengt, blijkt al langer gekend. Desondanks lijkt er in de praktijk nog niet altijd sprake van een vooruitgang, mede door de complexiteit van de problematiek. Het gaat om belemmeringen die zowel structureel als individueel en relationeel van aard zijn. Bovendien gaat het om een diverse doelgroep en bevinden jongeren zich vaak in een vicieuze cirkel waardoor problemen elkaar in stand lijken te houden.

De belangrijkste knelpunten die werden aangehaald, hebben te maken met een tekort aan een passend hulpverleningsaanbod, een gebrek aan sectoroverschrijdende samenwerking, een slechte aansluiting tussen jeugd- en volwassenenzorg en een minimale voorbereiding op de meerderjarigheid in de jeugdhulpverlening.

Het transitieprobleem lijkt in eerste instantie dan ook vooral een organisatorisch probleem. Houdt dat in dat we die strikte afbakening van jeugdhulp beter kunnen afschaffen? Of dat we als hulpverlener niets kunnen betekenen om deze overgang te verzachten?

Dat zou wat mij betreft een misvatting zijn. Het verbreken van verschillende banden doorheen het leven van de jongere, met ouders, vrienden, school en hulpverleners, lijkt immers aan de basis te staan van de ontstane problemen. Het moment waarop de jongere er alleen voor komt te staan, blijkt zoals deze jongeren zelf ook aangeven, een moeilijke stap. Emotionele of relationele problemen liggen bij veel jongeren ten grondslag aan praktische belemmeringen die hen ervan weerhouden een plekje in de samenleving te verwerven.

Voor zover ik had verwacht na dit eindwerk een kant en klare oplossing te kunnen bieden om als hulpverlener met deze problematiek om te gaan, kom ik van een koude kermis thuis. De realiteit blijkt dat oplossingen beperkt zijn. Wellicht moeten we ook afstappen van het idee dat het mogelijk is om een oplossing te kunnen bieden voor deze problematiek.

Tegelijkertijd is het belangrijk om voldoende naar de toekomst te durven kijken. Dat dit in grote mate een politiek thema is en een structurele aanpak verdient, neemt niet weg dat organisaties en individuele hulpverleners geen steentje kunnen bijdragen aan stappen in de goede richting en een bepaalde verantwoordelijkheid dragen aangaande dit thema.

Naast verscheidene aanbevelingen die in het voorgaande hoofdstuk werden benoemd, lijkt het aangaan en behouden van een vertrouwensrelatie, zoals zowel hulpverleners als jongeren aangeven, de eerste en meest belangrijke stap in de begeleiding van deze jongeren. Wat al deze jongeren kenmerkt, is dat zij een beperkt sociaal netwerk hebben waar zij op terug kunnen vallen. Opnieuw positieve verbindingen leren aangaan met anderen, is een voorwaarde om moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden. Het feit dat jongeren kunnen ervaren er te mogen zijn zoals ze zijn, in al hun kwetsuren, kan zeer waardevol zijn. Met een betrokken, warme en professionele houding kunnen wij als hulpverleners daarin een verschil maken.

Een vertrouwensband opbouwen en elkaar 'ont-moeten' kost echter tijd. Dit staat haaks op de 'evidence based' tendens die binnen het sociaal werk meer en meer de overhand krijgt. De nadruk wordt gelegd op professionalisering, efficiëntie en transparantie en we vertrekken daarbij het liefst vanuit het principe 'meten is weten'. De opdracht van sociaal werk gaat echter verder dan een louter methodische of instrumentele invulling ervan. De basis van een hulpverleningsproces bestaat uit vertrouwen en een hulpverlener kan enkel iets teweegbrengen op basis van een opgebouwde, positieve en constructieve verbintenis die wordt aangegaan.

Dit is in sterke mate een politiek en maatschappelijk debat maar tegelijkertijd is het ook een wijze waarop hulpverleners en organisaties met dergelijke verwachtingen omgaan en binnen de discretionaire ruimte bepaalde keuzes kunnen maken. Daarom pleit ik voor een warme oproep om waakzaam te blijven voor dát aspect van hulpverlening dat wellicht niet meetbaar is maar wél de essentie vormt in de begeleiding van maatschappelijk kwetsbare jongeren.

Ik hoop tot slot dat dit eindwerk hulpverleners zal inspireren om aan de slag te gaan met de ervaren belemmeringen én mogelijke 'good practices'. Ik hoop van harte dat we over enige tijd kunnen concluderen dat er nog meer stappen in de goede richting zijn gezet.

12 Referentielijst

Boeken

- Alofs, E., Barbaix, R., Brouwers, S., Kruger, T., Plets, N. (2012). *Samenlevingsvormen en recht*. Antwerpen: Maklu Uitgeverij.
- Arslan, Z. (2012). Over onderwijs in de tweede taal. *De kracht van meer taal*, pp.6-7.
- Baart, A. (2006). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Coenders, H. (2000). *Kramers woordenboek Nederlands*. Amsterdam: Elsevier.
- De Jonghe, I. (2012). *Jeugd- en strafrecht*. Antwerpen: Intersentia Uitgeverij.
- De Mönnink, H. (2012, vierde druk). *De gereedschapskist van de maatschappelijk werker*. Amsterdam: Reed Business.
- De Smet, B. (2005). *Jeugdbeschermingsrecht in kort bestek*. Antwerpen: Intersentia Uitgeverij.
- Driessens, K., Van Regenmortel, T. (2006). *Bind-kracht in armoede*. Leuven: Lannoo Campus Uitgeverij.
- Emck, C. (1998). *Stress managementtraining voor jongeren*. Leuven: Acco Uitgeverij.
- Heylen, M., Janssens, K. (2010, zevende druk). *Het contextuele denken. Een methodieontwikkeling voor het welzijnswerk*. Leuven: Acco Uitgeverij.
- Janssens, A., Deboutte, D. (2007). *Even BIJPASSEN*. Universiteit Antwerpen: Antwerpen.
- Karsten, S., Slegers, P. (2005). *Onderwijs en ongelijkheid: grenzen aan de maakbaarheid?* Antwerpen – Apeldoorn: Garant Uitgeverij.
- Rigter, J. (2010). *Het palet van de psychologie*. Bussum: Couthino Uitgeverij.
- Sierens, S., Van Houtte, M., Loobuyck, P., Delrue, K. & Pelleriaux, K. (2006). *Onderwijs onderweg in de immigratiesamenleving*. Gent: Academia Press.
- Struyven, K., Baeten, M., Kyndt, E., Sierens, E. (2010). *Groot worden. De ontwikkeling van baby tot adolescent*. Tielt: Lannoo Campus Uitgeverij.
- Tielens, J., Verster, M. (2010). *Bemoeizorg. Eenvoudige tips voor moeilijke zorg*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Tsakitzidis, G., Van Royen, P. (2012). *Leren interprofessioneel samenwerken in de gezondheidszorg*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Van Bergen, A. (2011). *Maatschappelijk kwetsbare jongeren en mentoring. Goede Belgische en buitenlandse praktijken*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.

- Van den Wyngaert, C. (2009). *Strafrecht & strafprocesrecht*. Antwerpen: Maklu Uitgevers.
- Van der Ploeg, J. (2014). *Agressie bij kinderen*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Van Drimmelen, R. (2000). *Een slechte start kun je niet overdoen*. Utrecht: FORUM, instituut voor multiculturele ontwikkeling.
- Van Nieuwenhuijzen, M. (2010). *De herkenning van jongeren met een lichte verstandelijke beperking*. Amsterdam: SWP Uitgeverij.
- Velaers, J. (1999). *De Grondwet en de Raad van State. Afdeling wetgeving*. Antwerpen: Maklu Uitgevers.
- Verbruggen, A., Tuteleers, P., Gryp, D., Ponteur, F. (2012). *Sociaal >weer<werk. Positionering vanuit beroepsethiek*. Gent: Academia Press.
- Vogels, M. (2009). *Regelgeving in het welzijnswerk*. Tiel: Lannoo Campus Uitgeverij.

Kranten- en tijdschriftartikels

- Ackermans, B. (2015, 25 juli). Midden-Brabant opent jacht op 'onbereikbaren'. *Brabants Dagblad*, p.1.
- Bogaerts, N. (2014). De realiteit van de jeugdzorg: praktijk aan het woord. *Pow Alert*, 40, nr. 2, pp. 26-29.
- De Gendt, T. (2008, 18 januari). Kwart Thuislozen is jonger dan 25 jaar: Steunpunt Algemeen Welzijnswerk zoekt verloren net -18-plussers. *De Morgen*.
- De Standaard. (2013). *Vlaamse vrouw is 28 bij geboorte eerste kind*. Geraadpleegd op 31 oktober 2015 via http://www.standaard.be/cnt/dmf20130731_011
- De Standaard. (2015). *Meer dan 16 procent jongeren leefde in 2012 in armoede*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via http://www.standaard.be/cnt/dmf20150323_01593492
- Snacken, S. (2009). A liberal is a conservative who's been arrested. *Orde van de dag*, 48, pp. 27-32.
- Van Gaalen, E. (2015, 21 mei). Laat kwetsbare jongeren verplicht behandelen. *Brabants Dagblad*, p.5.
- Van Houdt, J., Schinkel, W. (2013). Het nieuwe contractualisme. Bestuursrationaliteiten op het gebied van criminaliteit aan het begin van de 21^e eeuw. *Sociologie*, 9, nr. 2, pp. 129-150.
- Van Grinsven, J. (2015, 25 juli). 20 jaar en geen werk, geen toekomst. *Brabants Dagblad*, pp.2-3
- Vanschoubroek, C. (2015, 31 juli). Aantal jongeren met leefloon schiet de hoogte in. *De Standaard*, p.1.

Van den Bossche, S. (2009, 20 november). Nieuwe generatie van 'emerging adults' stelt volwassenheid liever even uit. *De Morgen*.

Veel jongeren missen de boot. (2010, dinsdag 26 oktober). *Brabants Dagblad*, p.15.

Vervoort, I. (2000). De procespositie van minderjarigen. Onbekwaam dus (on)beschermd? *Jura Falconis*, 36, nr. 1, pp. 31-78.

Vettenburg, N., Walgrave, L. (2009). Maatschappelijke kwetsbaarheid op school. *Welwijs*, 20, nr.3, pp.3-8.

Wermink, H., Blokland, A., Nieuwbeerta, P., Tollenaar, N. (2009). Recidive na werkstraffen en na gevangenisstraffen. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51, nr. 3, pp. 211-227.

(2015). Gezondheid in cijfers. *Weliswaar*, nr. 126, p.9.

Documentaires

Demeyer, S. (Verslaggever). (2015, 6 mei). 7000 jongeren staan op een wachtlijst.

Nyssen, J. (Regisseur). (2013). *Betonne Jeugd*. [documentaire]. België.

Persoonlijke communicatie

Degrieck, J. (beleidsmedewerker jongeren en jongvolwassenen CAW Antwerpen) (2015). (CAW en jeugdhulp: wat bieden zij aan?). Persoonlijke communicatie. [debatlunch] op 3 december 2015. Huis van de sport: Antwerpen.

El Hamaoui, H. (medewerker JAC Antwerpen). (werking JAC). Persoonlijke communicatie. [interview]. JAC: Antwerpen.

Engels, A. (teamverantwoordelijke Het Alternatief, TOP-coaching en De Heul- CAW). (jongeren begeleiden op de grens van meerderjarigheid). Persoonlijke communicatie [interview] op 24 november 2015.

Mabrouk, S. (teamverantwoordelijke inloophuis De Steenhouwer - CAW). (Dak- en thuisloze jongeren). Persoonlijke communicatie [interview] op 25 november 2015.

Schoofs, I. (teamverantwoordelijke JOAN CAW Antwerpen). (opvang en begeleiding maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen). Persoonlijke communicatie. [interview] op 20 oktober 2015. JOAN: Antwerpen.

Swynen, E. (directie CBAW Tangram). (Onderzoek WVG). Persoonlijke communicatie [intern verslag Federatie BZW] op 6 oktober 2015.

Van Assche, N. (maatschappelijk werker Dienst Jongerenexpertise OCMW). (jongeren begeleiden op de grens van meerderjarigheid). Persoonlijke communicatie [interview] op 1 december 2015.

Van Assche, P. (begeleider CBAW Tangram). (doelstellingen en werking CBAW Tangram). Persoonlijke communicatie. [gesprek] op 22 oktober 2015. CBAW Tangram: Antwerpen.

Van Audenhove, S. (assistent IRCP). (belevingsonderzoek bij jongeren die de bijzondere jeugdbijstand verlaten). Persoonlijke communicatie. [openbare doctoraatsverdediging] op 10 november 2015. Monasterium PoortAckere: Gent.

Van Damme, C. (sectormanager Kompaan en De Bocht). (kwetsbare jongeren van 18-naar 18+: onze gedeelde zorg). Persoonlijke communicatie [interne publicatie per mail] op 28 september 2015.

Van der Kolk, M. (programma-manager Stichting Zwerfjongeren Nederland). (problematiek maatschappelijk kwetsbare jongeren in Nederland). Persoonlijke communicatie. [telefoongesprek] op 19 oktober 2015. Antwerpen.

Verhaeghen, F. (huisvestingsbegeleider CBAW Tangram). (Sociale huisvesting). Persoonlijke communicatie [gesprek] op 05 november 2015.

Digitale documenten

Aan de slag. (2015). *Werknemers -26 jaar*. Geraadpleegd op 25 september 2015 via <http://aandeslag.be/web4/fot2web/measureList.do?method=listNextPage&pageIndex=2>

Actieplan Jeugdhulp. (2015). [pdf]. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/assets/docs/ons/beleid/actieplan-jeugdhulp.pdf>

Agentschap Jongerenwelzijn. (2010). *Uitnodiging studiedag maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen*. Geraadpleegd op 20 april 2015 via http://wvg.vlaanderen.be/rechtspositie/01-nieuws/uitnod_jongvolw.pdf

Agentschap Jongerenwelzijn. (2013). *Evolutie van het aantal erkende voorzieningen naar begeleidingsjaar en sectortype*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/assets/docs/ons/kerncijferrapporten/2014/evolutie_02.pdf

Agentschap Jongerenwelzijn. (2014). *Jeugdhulp in Vlaanderen*. Geraadpleegd op 29 april 2015 via <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/contact/voorzieningen/>

Agentschap Jongerenwelzijn. (2014). *Jeugdhulp landschap*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/jeugdhulp/jeugdhulp Landschap/>

Agentschap Jongerenwelzijn. (2014). *Rechten van het kind*. Geraadpleegd op 24 juli 2015 via <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/jeugdhulp/praktische-informatie/rechten-van-het-kind/>

Agentschap Jongerenwelzijn. (2014). *Sociale dienst gerechtelijke jeugdhulp*. Geraadpleegd op 25 juli 2015 via <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/jeugdhulp/sociale-dienst-gerechtelijke-jeugdhulp/>

Agentschap Jongerenwelzijn. (2014). *Tabel: ratio van het aantal jongeren in Bijzondere Jeugdbijstand (BJB), t.o.v. de totale jongerenbevolking naar begeleidingsjaar en leeftijd*.

- Geraadpleegd op 05 augustus 2015 via
http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/assets/docs/ons/kerncijferrapporten/2014/ratio_02.pdf
- Agentschap Jongerenwelzijn. (2014). *Vlaamse Overheid*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/over-ons/structuur/vlaamse-overheid/>
- Algemene Directie Statistiek. (2014). *De Belgische lonen in kaart gebracht*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via
http://statbel.fgov.be/nl/binaries/PERSBERICHT%20Lonen_2012_tcm325-261241.pdf
- Amezghal, L., Naert, J. (2010). *Over maatschappelijk kwetsbare jeugd en de onbruikbare jeugdhulpverlening*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via
[http://www.uitdemarge.be/media/docs/PDF/Over%20maatschappelijk%20kwetsbare%20jeugd%20en%20de%20onbruikbare%20jeugdhulpverlenin...\(1\).pdf](http://www.uitdemarge.be/media/docs/PDF/Over%20maatschappelijk%20kwetsbare%20jeugd%20en%20de%20onbruikbare%20jeugdhulpverlenin...(1).pdf)
- Antwerps Platform Wonen. (2012). *Een sociaal woonbeleid voor Antwerpen*. [pdf]. Geraadpleegd op 17 september 2015 via
<https://wooncrisisinantwerpen.files.wordpress.com/2012/11/8-instrumenten-voor-een-sociaal-woonbeleid.pdf>
- Avalosse, Vancorenland, Maron, L. (2014). *Groenboek over de toegankelijkheid van de gezondheidszorg in België*. [pdf]. Geraadpleegd op 7 november 2015 via
<http://www.inami.fgov.be/SiteCollectionDocuments/groenboek.pdf>
- Baart, G., Canipel, W., Clarys, M., D'Haemers, R., Driessens, K. (2011). *De geactualiseerde visie en missie van Bind-Kracht*. Geraadpleegd op 7 april 2015 via
http://www.bindkracht.be/Portals/0/131001_visietekst%20Bind-Kracht.pdf
- Begeleid wonen Brussel. (z.d.). *Bruggenbouwer*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via
<http://www.begeleidwonenbrussel.be/PROJECTEN/BRUGGENBOUWER/BruggenbouwerBrochure.aspx>
- Belgian Federal Government. (2013). *Opleiding en onderwijs – Toegang van jongeren (15-34 jaar) tot de arbeidsmarkt*. [excel]. Geraadpleegd op 24 september 2015 via
http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/arbeid_leven/opleiding/
- Belgian Federal Government. (2014). *Vroegtijdig schoolverlaters. Jaargemiddelden*. Geraadpleegd op 24 september 2015 via
http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/arbeid_leven/opleiding/vroegtijdig/
- Belgische Federale overheidsdiensten. (2011). *Welke maatregelen kan de jeugdrechter nemen?* Geraadpleegd op 25 juli 2015 via
http://justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/kinderen_en_jongeren/jeugdcriminaliteit/welke_maatregelen_kan_de_jeugdrechter_nemen_/
- Berghmans, M. (2015). *Decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp*. Geraadpleegd op 24 juli 2015 via
http://www.jeugdrecht.be/?action=artikel_detail&artikel=66

- Bogaert, A. (2013). *De A-kaart met verhoogde tegemoetkoming*. [pdf]. Geraadpleegd op 25 oktober 2015 via http://ocmw.antwerpen.be/sites/default/files/A_OMNIO_brochure_v2014.pdf
- Bool, M. (2013). *Verkenning methoden algemeen maatschappelijk werk*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via http://www.canonsociaalwerk.be/1984_hulpverlening/Verkenning%20methoden%20AMW.pdf
- Borrel, D. (2015). *Onder de radar*. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://www.nrc.nl/next/2015/12/04/veel-spookjongeren-in-amsterdam-maar-ook-in-wasse-1566802>
- Briké, X., Verbist, Y. (2012). *De meerderjarigheid, een gevreesde overgang?* [pdf]. Geraadpleegd op 20 april 2015 via http://www.sosjeunes.be/IMG/pdf/sos_jeunes_-_de_meerderjarigheid_een_gevreesde_overgang_-_samenvatting_nl_.pdf
- Buddywerking Vlaanderen. (2012). *De buddy als brug naar de gewone wereld*. [pdf]. Geraadpleegd op 12 december 2015 via http://www.vvgg.be/media/docs/Beeldvorming%20en%20destigmatisering/2012/Projecten_2012/3.%20De%20Buddy%20als%20brug%20naar%20de%20gewone%20wereld.pdf
- Cachet vzw. (2010-2011). *Visietekst en acties*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 november 2015 via <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2010-2011/g872-21.pdf>
- Cachet vzw. (2011). *Schrijfsels over de grote stap. Van voorziening naar zelfstandigheid*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://www.cachetvzw.be/uploads/page/72/files/Aanbevelingennotasdesgrotestap.pdf>
- CAW Antwerpen. (2013). *Overzicht deelwerkingen*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://www.cawantwerpen.be/overzicht-deelwerkingen>
- Cozijn, M. (2012). *Transitie naar volwassenheid bij pleegkinderen en residentieel geplaatste kinderen*. Geraadpleegd op 13 november 2015 via <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/20019>
- Crabbe, I. (2008). *Een kind opgeven kan niet. Samenwerken naar een plan voor de jongere na achttien jaar*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://www.roppov.be/sites/default/files/pdf/Samenwerken%20naar%20een%20plan%20voor%20de%20jongere%20na%2018%20jaar.pdf>
- De Groot, L., Roerdink, Y. (2015). *100 000 jongeren krijgen geen hulp van gemeenten*. Geraadpleegd op 24 juli 2015 via <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2047830-100-000-jongeren-krijgen-geen-hulp-van-gemeenten.html>
- De Jong, J. (2015). *Rolmodellen laten risicojeugd hun levenskunst zien*. Geraadpleegd op 28 november 2015 via <http://www.ccv-secondant.nl/platform/article/rolmodellen-laten-risicojeugd-hun-levenskunst-zien/>

- De Kinderombudsman. (2015). *Ik kan het (niet) zelf*. [pdf]. Geraadpleegd op 31 mei 2015 via <http://www.dekinderombudsman.nl/ul/cms/fck-uploaded/2015.KOM010Ikkanhetnietzelf.pdf>
- De Pauw, P. (2013). *Jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren*. [pdf]. Geraadpleegd op 25 oktober 2015 via file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/Maatschappelijk_kwetsbare_kinderen.pdf
- De sociale kaart. (z.d.). *De Touter*. Geraadpleegd op 7 april 2015 via <https://www.desocialekaart.be/de-touter-505576>
- De Touter. (2011). *Vzw De Touter stelt zich voor*. [pdf]. Geraadpleegd op 6 april 2015 via <http://www.detouter.be/Portals/detouter/documenten/profieltekst%20definitief.pdf>
- De Touter. (2013). *De Touter fietsvriendelijke KMO VAB 2013*. Geraadpleegd op 6 april 2015 via <http://www.detouter.be/Nieuws/tabid/1356/articleType/ArticleView/articleId/204/De-Touter-fietsvriendelijke-KMO-VAB-2013.aspx>
- De Touter. (z.d.). *De Touter vzw*. [pdf]. Geraadpleegd op 6 april 2015 via <http://www.detouter.be/Portals/detouter/brochures/DeTouterAlgemeen.pdf>
- De Touter. (z.d.). *Het directieteam*. Geraadpleegd op 7 april 2015 via <http://www.detouter.be/DeTouter/Directie.aspx>
- De Touter. (z.d.). *Het wie, wat, waar en hoe van De Touter*. Geraadpleegd op 6 april 2015 via <http://www.detouter.be/>
- De Wissel. (z.d.). *Samenwerken verbindt*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.wissel.be/site/index.php/samenwerkingen/samenwerken-verbindt/140-samenwerken-verbindt>
- De Wit, H. (2014). *Hoe beleven jongeren hun vrijetijdsbesteding in de publieke ruimte?* [pdf]. Geraadpleegd op 25 oktober 2015 via http://www.demos.be/sites/default/files/lim_rapport_belevingsonderzoek_a4.pdf
- De8. (2008). *10 jaar jongerencoaching*. [pdf]. Geraadpleegd op 12 december 2015 via http://www.de8.be/downloads/producten/publicaties/publicatie_10_jaar_joco.pdf
- Decock, G. (2002). *De buitengerechtelijke jeugdbijstand in Vlaanderen*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/gdcbjztjk191.pdf>
- Departement Onderwijs en Vorming. (z.d.). *Leerplicht van 6 tot 18 jaar*. Geraadpleegd op 4 augustus 2015 via <http://onderwijs.vlaanderen.be/leerplicht-van-6-tot-18-jaar#Einde-van-de-leerplicht>
- Departement Welzijn, volksgezondheid en Gezin. (2013). *De kracht van het engagement*. [pdf]. Geraadpleegd op 13 november 2015 via file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/Kracht_van_het_engagement_2013.pdf
- Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. (2012). *De krachtlijnen van het nieuwe decreet*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2012 via <http://www.kennisplein.be/Documents/Integrale%20Jeugdhulp/Krachtlijnen%20nieuwe%20decreet.pdf>

- Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. (2013). *Met vereende kracht naar een nieuwe jeugdhulp in Vlaanderen*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/assets/docs/publicaties/integrale-jeugdhulp/brochure_met-vereende-krachten.pdf
- Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin. (z.d.). *Decreet Lokaal Sociaal Beleid*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://www4wvg.vlaanderen.be/wvg/lokaalsociaalbeleid/paginas/regelgeving.aspx>
- Desair, K., Van Holen, F. (2009). *Integrale jeugdhulp: tussen droom en werkelijkheid*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <http://www.alertonline.be/Portals/pow/alert/pdf/0901integraleKD.pdf>
- Desseyn, J., Hoefnagels, K. (2015). *NEET jongeren aan het woord*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015. Interne publicatie verkregen via Van Assche, N. (Dienst Jongerenexpertise), persoonlijke communicatie.
- Distelbrink, M., De Gruijter, M., Oudenampsen, D., Flikweert, M., Ter Woerds, S. (2008). *Effecten van lotgenotencontact*. [pdf]. Geraadpleegd op 29 november 2015 via http://www.verwey-jonker.nl/doc/participatie/D3644_Effecten%20lotgenotencontact.pdf
- EUR-Lex. (2015). *Europese samenwerking in Jeugdzaken*. Geraadpleegd op 12 augustus 2015 via <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?qid=1439364237409&uri=URISERV:ef0022>
- European Commission. (2015). *The EU Youth Guarantee*. Geraadpleegd op 12 augustus 2015 via http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-571_en.htm
- European Commission. (2015). *Youth Guarantee country by country*. Geraadpleegd op 12 augustus 2015 via <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1161&langId=en&intPagelId=3324>
- Europese Jongerensite. (z.d.). *Een garantie tegen jeugdwerkloosheid*. Geraadpleegd op 12 augustus 2015 via http://europa.eu/youth/eu/article/57/24342_nl
- Europese Unie. (2015). *EU- verdragen*. Geraadpleegd op 12 augustus 2015 via http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_nl.htm
- Eurostat. (2009). *Youth in Europe. A statistical portrait*. [pdf]. Geraadpleegd op 25 september 2015 via <http://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/1668203/YouthinEurope.pdf/40f42295-65e4-407b-8673-95e97026da4a>
- Eurostat. (2015). *Being young in Europe today – health*. Geraadpleegd op 31 oktober 2015 via http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Being_young_in_Europe_today_-_health
- Eurostat. (2015). *People at risk of poverty or social exclusion, 2013*. Geraadpleegd op 21 september 2015 via <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

explained/index.php/File:People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion,_2013_(%25_of_the_whole_population_and_%25_of_children)_BYIE15.png

FAMIFED. Federaal agentschap voor de kinderbijslag. (2015). *Basiskinderbijslag*.

Geraadpleegd op 22 september 2015 via

<http://vlaanderen.famifed.be/nl/gezinnen/kinderbijslagen-en-toeslagen/basiskinderbijslag>

FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg. (2015). *Volledig overzicht van alle beschikbare indicatoren*. Geraadpleegd op 24 september 2015 via

<http://www.werk.belgie.be/moduleDefault.aspx?id=21166#AutoAnchor16>

Fonds Vrijetijds participatie. (2013). *Voor wie?* Geraadpleegd op 06 januari 2015 via

http://www.fondsvrijetijdsparicipatie.be/nl/home/voor-wie_18.aspx

Gezin en Handicap. (z.d.). *Nieuwe wetgeving 'beschermingsmaatregelen' in werking*.

Geraadpleegd op 4 augustus 2015 via <http://www.gezinenhandicap.be/tag/verlengde-minderjarigheid/>

Groenez, S., Van den Brande, I., Nicaise, I. (2003). *Cijferboek sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs*. [pdf]. Geraadpleegd op 17 april via

http://informatieportaalssl.be/archiefloopbanen/rapporten/LOA-rapport_10.pdf

Hermans, K. (2008). *Evidence based practice: Opportuniteit voor sociaal werk*. [pdf].

Geraadpleegd op 17 december via

http://www.kuleuven.be/lucas/pub/publi_upload/2008_1_AP_KH_NV_Evidence-based%20practice_Alert.pdf

Heyerick, L. (2008). *De thuistaal van allochtone leerlingen als hefboom voor gelijke*

onderwijskansen. [pdf]. Geraadpleegd op 5 april 2015 via

<http://www.meertaligheid.be/drupal/sites/default/files/De%20thuistaal%20van%20allochtone%20leerlingen%20als%20hefboom%20voor%20gelijke%20onderwijskansen%20%28L uc%20Heyerick%29.pdf>

Hoeben, E. (2013). *Rondhangen en jeugdcriminaliteit*. Geraadpleegd op 25 oktober 2015 via

<http://www.kennislink.nl/publicaties/rondhangen-en-jeugdcriminaliteit>

Hoefnagels, K. (2015). *NEET jongeren vanuit een ander perspectief*. [pdf]. Geraadpleegd op 5

december 2015. Interne publicatie verkregen via Van Assche, N. (Dienst Jongerenexpertise), persoonlijke communicatie.

Homans, L. (2014-2015). *Beleidsnota 2014-2019. Armoedebestrijding*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 september 2015 via

http://www.4wvg.vlaanderen.be/wvg/armoede/publicaties/Documents/beleidsnota_armoedebestrijding_2014-2019.pdf

Hooyberghs, M. (2006). *Ik huur te duur*. [pdf]. Geraadpleegd op 21 september 2015 via

http://www.kekidatabank.be/docs/Onderzoek/Woonproblematiek_van_begeleid_zelfstandig_wonende_jongeren

- Hulpkas voor ziekte- en invaliditeitsverzekering (HZIV). (2014). *Verhoogde tegemoetkoming*. [pdf]. Geraadpleegd op 7 november 2015 via <http://www.caami-hziv.fgov.be/downloads/folder/Folder-BIM-N.pdf>
- Info Jeugdhulp. (2015). *Sectoren belendend aan IJH*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <http://www.infojeugdhulp.be/integrale-jeugdhulp/typemodules-en-modules/andere/>
- Interfederaal Gelijke Kansencentrum. (2009). *Discriminatie op de arbeidsmarkt*. [pdf]. Geraadpleegd op 25 september 2015 via http://www.diversiteit.be/sites/default/files/legacy_files/publications/brochures/Centrum_Werk2009.pdf
- JAC Gent. (2012). *BN18*. [pdf]. Geraadpleegd op 12 december 2015 via http://www.jacoostvlaanderen.be/sites/jacoostvlaanderen/files/brochure_bruggen_naar_18.pdf
- JAC Oost Vlaanderen. (2012-2013). *Bruggen na(ar) achttien*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.jacoostvlaanderen.be/bruggen-naar-18>
- Janssen, S. (2009). *Loslaten en vasthouden*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via [http://www.vvsg.be/Lists/Kalender/Attachments/2074/Sarah%20Janssen%20Praktijktafel UitstroomSchuldhulpverlening.pdf](http://www.vvsg.be/Lists/Kalender/Attachments/2074/Sarah%20Janssen%20Praktijktafel%20UitstroomSchuldhulpverlening.pdf)
- Jeugd Onderzoeks Platform. (z.d.). *Facts & Figures: jongeren zonder vrienden*. [pdf]. http://www.jeugdonderzoekplatform.be/files/Fiche_geen_vrienden.pdf
- Jeugdrecht. (2010). *Jong en op eigen benen: centen en BZW*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 september 2015 via http://www.jeugdrecht.be/custom_output.php?action=printobject_pdf&class=artikel&id=318
- Jeugdrecht. (2015). *Leefloon: de wet in een notendop*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via http://www.jeugdrecht.be/?action=artikel_detail&artikel=230
- Jong & van z'n vzw. (z.d.). *Vormingspakket op eigen benen*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.jongenvanzin.be/publicatie/vormingspakket-op-eigen-benen>
- Kammer, C. (2014). *Kunstenaars helpen jongeren met schulden*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.nrc.nl/handelsblad/2014/10/15/kunstenaars-helpen-jongeren-met-schulden-1428572>
- Kennisplein. (z.d.). *Doelgroep en werking Bijzondere jeugdzorg*. Geraadpleegd op 20 april 2015 via <http://www.kennisplein.be/Pages/Werking-bijzondere-jeugdzorg.aspx>
- Kennisplein. (z.d.). *Inleiding tot het Decreet Rechtspositie*. Geraadpleegd op 15 april 2015 via <http://www.kennisplein.be/Pages/Inleiding-tot-decreet-rechtspositie.aspx>
- Kinable, H. (2006). *Werken met peers*. [pdf]. Geraadpleegd op 13 november 2015 via http://www.vad.be/media/37490/dossier_peers_met_cover.pdf

- Kinderrechtencommissariaat. (2007-2008). *Jaarverslag*. [pdf]. Geraadpleegd op 20 april 2015 via <https://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2007-2008/g42-1.pdf>
- Kinderrechtencommissariaat. (2009). *Advies: sociale rechtsbescherming voor minderjarigen*. [pdf]. Geraadpleegd op 20 april 2015 via http://www.kinderrechtencommissariaat.be/sites/default/files/bestanden/2008_2009_3_advies_sociale_rechtsbescherming_voor_minderjarigen.pdf
- Klasse. (z.d.). *Ze zijn misschien schoolmoe maar niet leermoe*. Geraadpleegd op 29 november 2015 via <https://www.klasse.be/archief/ze-zijn-misschien-schoolmoe-maar-niet-leermoe/>
- Luyten, I., Dumortier, E., Christiaens, J. (2015). *Volwassenen over hun plaatsing als kind*. Geraadpleegd op 13 november 2015 via <http://sociaal.net/analyse-xl/volwassenen-over-hun-plaatsing-als-kind/>
- Medilex. (2015). *18 jaar en dan?* Geraadpleegd op 29 november 2015 via <http://www.medilex.nl/congressen/18jaarendan/programma>
- Meeus, B., De Decker, P. (2014). *Tussen huisbaas en begeleider*. [pdf]. Geraadpleegd op 12 december 2015 via https://steunpuntwonen.be/Documenten/Onderzoek_Werkpakketten/zkc4494-wp3-uitstroom-bijzondere-jeugdzorg-eind.pdf
- Meyvis, W., De Smet, S. (2014). *Het scharnierpunt: samen met de jongvolwassenen op weg naar meerderjarigheid*. [pdf]. Geraadpleegd op 28 november 2015 via http://www4wvg.vlaanderen.be/wvg/ijh/vlaanderen/documentenpublicaties/20140120_brochurejongvolw.pdf
- Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid. (2015). *Buitenspel*. De uitvoering voor jongeren in de WW of bijstand. [pdf]. Geraadpleegd op 21 september 2015 via www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/06/19/rapportage-buitenspel
- Moris, M., Loopmans, M. (2015). *Jongeren in de publieke ruimte*. [pdf]. Geraadpleegd op 06 januari 2015 via <http://uitdemarge.be/media/docs/PDF/150217%20Marjan%20Moris%20-%20Jongeren%20in%20de%20publieke%20ruimte.pdf>
- Morris, M. (z.d.). *Belang van de minderjarige*. [pdf]. Geraadpleegd op 24 juli 2015 via <https://wvg.vlaanderen.be/rechtspositie/05-publicaties/werkmap-fiche-belang.pdf>
- Moykens, K. (2014). *De rechten van kinderen in de integrale jeugdhulp*. [pdf]. Geraadpleegd op 24 juli 2015 via [file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/De_rechten_van_kinderen_integrale_jeugdhulp_\(uitgave_2014\)-20140328-957.pdf](file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/De_rechten_van_kinderen_integrale_jeugdhulp_(uitgave_2014)-20140328-957.pdf)
- Nederlands Jeugdinstituut. (2013). *Residentiële jeugdzorg: wat werkt?* [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via http://www.nji.nl/nl/Watwerkt_ResidentieleJeugdzorg.pdf
- Nederlands Jeugdinstituut. (z.d.). *De Verenigde Naties*. Geraadpleegd op 20 april 2015 via <http://www.nji.nl/De-Verenigde-Naties>

- Nederlands Jeugdinstituut. (z.d.). *EU Jeugdstrategie*. Geraadpleegd op 12 augustus 2015 via <http://www.go-europe.nl/eCache/DEF/1/08/097.html>
- NO Academy. (2014). *Projects*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.noacademy.org/>
- OCMW Antwerpen. (z.d.). *Evenementen*. Geraadpleegd op 25 oktober 2015 via <http://ocmw.antwerpen.be/ik-zoek-hulp/vrije-tijd/evenementen>
- OCMW. (2006). *Het Geïndividualiseerd Project Maatschappelijke Integratie*. Geraadpleegd op 24 september 2015 via http://www.ocmw-info-cpas.be/index.php/fiche_FT_nl/le_projet_individualise_dintegration_sociale_piis_ft#m3
- OCMW. (2008). *De installatiepremie*. [pdf]. Geraadpleegd op 21 september 2015 via http://www.ocmw-info-cpas.be/images/uploads_x/TF_installatiepremie__NI__5.pdf
- Over leven in Leuven. (2011). *Welkom*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.overleveninleuven.be/>
- Overbeek, G. (2006). *Romantische relaties van adolescenten en jongvolwassenen*. Geraadpleegd op 13 november 2015 via <http://www.kennislink.nl/publicaties/romantische-relaties-van-adolescenten-en-jongvolwassenen>
- Palsterman, J., De Ruyck, E. (2006). Studio – XL. *Ondersteunende huisvestingsinterventies bij begeleid zelfstandig wonende jongeren*. [pdf]. Geraadpleegd op 21 september 2015 via http://www.kekidatabank.be/docs/Onderzoek/Woonproblematiek_van_begeleid_zelfstandig_wonende_jongeren
- Pannecoucke, I., De Decker, P. (2014). *Housing first: een alternatief voor de woonladder?* [pdf]. Geraadpleegd op 20 december 2015 via https://steunpuntwonen.be/Documenten/Onderzoek_Werkpakketten/zkc4494-wp3-housing-first-eind.pdf
- Peeters, A. (2014). *Jong en op eigen benen: centen en BZW*. Geraadpleegd op 6 januari 2016 via http://www.jeugdrecht.be/?action=artikel_detail&artikel=377
- POD Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding, Sociale Economie en Grootstedenbeleid. (2014). *Tewerkstelling en opleiding*. Geraadpleegd op 24 september 2015 via <http://www.mi-is.be/be-nl/ocmw/tewerkstelling-en-opleiding>
- POD Maatschappelijke Integratie, Armoedebestrijding, Sociale Economie en Grootstedenbeleid. (2015). *Recht op maatschappelijke integratie*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via <http://www.mi-is.be/be-nl/ocmw/recht-op-maatschappelijke-integratie>
- Radar Advies. (z.d.). *Mentorproject GOAL! Amsterdam*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.radaradvies.nl/producten/mentorproject-goal-amsterdam/>
- Regio Hart van Brabant, 2015. *Jeugdhulp en 18 worden*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 november 2015 via

<https://www.zorginregiohartvanbrabant.nl/uploads/content/file/Regio%20Hart%20van%20Brabant%20-%20Jeugdhulp%20en%2018%20jaar%20worden%2016072015.pdf>

Rijksinstituut voor ziekte- en invaliditeitsverzekering. (RIZIV). (z.d.). *De maximumfactuur*.

Geraadpleegd op 07 november 2015 via [http://www.inami.fgov.be/nl/themas/kost-terugbetaling/financiele-toegankelijkheid/Paginas/maximumfactuur-\(maf\)-houdt-medische-kosten-binnen-perken.aspx#.Vj2rn7cvfDc](http://www.inami.fgov.be/nl/themas/kost-terugbetaling/financiele-toegankelijkheid/Paginas/maximumfactuur-(maf)-houdt-medische-kosten-binnen-perken.aspx#.Vj2rn7cvfDc)

Rijksoverheid. (z.d.). *Jeugdhulp*. Geraadpleegd op 21 november 2015 via

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/jeugdhulp/inhoud/jeugdhulp-bij-gemeenten>

Roose, R., Vettenburg, N. (2010). *Kenmerken en hulp- en dienstverleningsbehoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via file:///C:/Users/Admin-

LV/Downloads/20100615_rapport_vooronderzoekMAKWEJO_def%20(8).pdf

RVA. (2014). *Tewerkstelling laaggeschoolde jongeren*. [pdf]. Geraadpleegd op 25 september 2015 via http://www.rva.be/sites/default/files/assets/feuilles_info/E12/NL.pdf

RVA. (2015). *Recht op uitkeringen na studies*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via <http://www.rva.be/nl/documentatie/infoblad/t35#pdf-hide-source>

RVA. (2015). *Recht op uitkeringen na tewerkstelling*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via <http://www.rva.be/nl/documentatie/infoblad/t31>

Sahadat, I. (2010). *Jonge zwerver is vooral zorgmoe*. Geraadpleegd op 29 november 2015 via <http://www.volkskrant.nl/leven/jonge-zwerver-is-vooral-zorgmoe~a1019074/>

Samenwerkingsinitiatief Eerstelijnsgezondheidszorg. (2014). *Voorlopige bewindvoering*.

Wijzigingen in de wetgeving. Geraadpleegd op 4 augustus 2015 via

<http://www.selgoal.be/voorlopige-bewindvoering-wijzigingen-in-de-wetgeving/>

Serrien, L. (2009). *Ook "perspectief!" op een meer preventieve aanpak?* [pdf]. Geraadpleegd op 20 april 2015 via

https://www.google.be/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.jeugdrecht.be%2Fjeugdrecht%2Ffiles%2FFile%2Fnieuws%2Fhoorzitting%2520Perspectief!%2520uiteenzetting%2520Ludo%2520Serrien.pdf&ei=72xIVcSWKofYapjyGLAD&usg=AFQjCNE23_k65iHaHBCKxao2IboKKiWr9w&bvm=bv.92291466,d.d2s

Serrien, L. (2013). *Samenwerken aan rechtstreeks toegankelijke hulp*. [pdf]. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via file:///C:/Users/Admin-

LV/Downloads/Rechtstreeks%20toegankelijke%20hulp%20-%20nota%20mei%202013%20(1).pdf

Smits, W., Spruyt, B. (2013). *Opgroeien in kwetsbare gezinnen: materiële deprivatie en participatief opvoedingsklimaat*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 november 2015 via

<http://www.steunpuntcultuur.be/images/publicaties2013/SmitsSpruyt2013opgroeieninkwetsbaregezinrentekst.pdf>

- Sociale Zekerheid. (z.d.). *Maatschappelijke dienstverlening*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via https://www.socialsecurity.be/CMS/nl/citizen/displayThema/private_life/PRITH_5/PRITH_5_1.xml
- Stad Antwerpen. (2013). *Samenvatting meerjarenplanning 2014-2019*. [pdf]. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via http://ocmw.antwerpen.be/sites/default/files/20130918_samenvatting_meerjarenplanning.pdf
- Stas, K., Serrien, L., Van Menxel, G. (2008). *Beleidsdossier. Jongvolwassenen: tussen wal en schip?* Geraadpleegd op 7 april 2015 via https://www.google.be/search?q=Downloads%2FJongvolwassen-website-def&oq=Downloads%2FJongvolwassen-website-def&aqs=chrome..69i57j69i58.212j0j4&sourceid=chrome&es_sm=93&ie=UTF-8
- Steenssens, K., Aguilar, L., Demeyer, B., Fontaine, P. (2008). *Kinderen in armoede*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 september 2015 via http://www.demos.be/sites/default/files/kinderen_in_armoede.pdf
- Steketee, M., Vandenbroucke, M., Rijkschroeff, R. (2009). *(Jeugd)zorg houdt niet op bij 18 jaar*. [pdf]. Geraadpleegd op 20 april 2015 via http://www.verwey-jonker.nl/doc/jeugd/Jeugdzorg%20houdt%20niet%20op%20bij%2018%20jaar_2697.pdf
- Steunpunt Algemeen Welzijnswerk. (2015). *Jongvolwassenen en algemeen welzijnswerk*. Geraadpleegd op 21 september 2015 via <http://www.steunpunt.be/onderwerpen/jeugdhulp/jongvolwassenen>
- Steunpunt Algemeen Welzijnswerk. (z.d.). *Eigen kracht conferenties*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via http://www.steunpunt.be/onderwerpen/eigen_kracht_conferenties
- Steunpunt Jeugdhulp. (2015). *De nieuwe jeugdhulp*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/nieuwejeugdwet.pdf>
- Steunpunt Jeugdhulp. (2015). *Decreten Bijzondere Jeugdzorg*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <http://www.steunpuntjeugdhulp.be/?action=onderdeel&onderdeel=254&titel=Decreten+Bijzondere+Jeugdzorg>
- Steunpunt Jeugdhulp. (2015). *Doelgroep*. Geraadpleegd op 20 april 2015 via <http://www.steunpuntjeugdhulp.be/?action=onderdeel&onderdeel=99>
- Steunpunt Jeugdhulp. (2015). *Gedwongen hulpverlening*. Geraadpleegd op 25 juli 2015 via <http://www.steunpuntjeugdhulp.be/?action=onderdeel&onderdeel=241>
- Steunpunt Jeugdhulp. (2015). *Over de bijzondere jeugdzorg*. Geraadpleegd op 29 april 2015 via <http://steunpuntjeugdhulp.be/?action=onderdeel&onderdeel=32&titel=Over+de+Bijzondere+Jeugdzorg>
- Steunpunt Jeugdhulp. (2015). *Vzw Cachet*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via http://www.steunpuntjeugdhulp.be/?action=publicatie_detail&id=258&thema=

- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. (2012). *Armoedebestrijding: nood aan resultaatsverbintenis*. Geraadpleegd op 7 april 2015 via <http://www.mi-is.be/be-nl/studies-publicaties-en-statistieken/armoedebestrijding-nood-aan-resultaatsverbintenis-voorstelling-t>
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. (z.d.). *Toekomstperspectieven van jongeren*. [pdf]. Geraadpleegd op 20 april 2015 via http://www.armoedebestrijding.be/publications/verslag6/IV_jeugdzorg.pdf
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. (2015). *Feiten en cijfers*. Geraadpleegd op 21 september 2015 via http://www.armoedebestrijding.be/cijfers_aantal_armen.htm
- Steyaert, J. (2012). *Sociaal werk en sociale netwerken* [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via http://www.canonsociaalwerk.be/1978_Hartman/2012%20ALERT%20Steyaert%20sociaal%20werk%20en%20sociale%20netwerken.pdf
- Steyaert, J. (2013). *Integrale Jeugdhulp*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://www.canonsociaalwerk.eu/be_jz/details.php?cps=14&canon_id=131
- Steyaert, J. (2013). *Nieuwe wet op de jeugdbescherming*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://www.canonsociaalwerk.eu/be_jz/details.php?cps=10&canon_id=203
- Steyaert, J. (2013). *Verankering van kinderrechten*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://www.canonsociaalwerk.eu/be_jz/details.php?cps=13&canon_id=217
- Steyaert, J. (2013). *Wet op de Kinderbescherming*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://www.canonsociaalwerk.eu/be_jz/details.php?cps=5&canon_id=197
- Stichting Zwerfjongeren Nederland. (2014). *Van de straat: bijeenkomst -18/+18*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://zwerfjongeren.nl/wp-content/uploads/2014/12/Verslag-bijeenkomst-18-18-nov-2014.pdf>
- Stichting Zwerfjongeren Nederland. (2015). *I'm ready!* [pdf]. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://zwerfjongeren.nl/wp-content/uploads/2015/07/10-Aanbevelingen-16-hulp.pdf>
- Stichting Zwerfjongeren Nederland. (2015). *Van de straat. Praktijkexperiment -18/+18*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 november 2015 via <http://zwerfjongeren.nl/wp-content/uploads/2015/01/Handout-18-18%5EM-jan2015.pdf>
- Stroobants, V. (2012). *Bijzondere jeugdzorg. En dan op zoek naar een plek in de samenleving*. [pdf]. Geraadpleegd op 27 april 2015 via <http://www.alertonline.be/portals/pow/alert/pdf/at380160bje2sv.pdf>
- Stroobants, V., De Mol, M. (z.d.). *Zorgverlaters: geconfronteerd met de maatschappelijke paradox*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 september 2015 via http://www.armoedebestrijding.be/publications/artikel_Stroobants%20-%20De%20Mol.pdf
- Taghon, G. (2015). *Noodkreet uit de forensische jeugdpsychiatrie: 'Sommige jongeren zijn wandelende tijdbommen'*. Geraadpleegd op 26 november 2015 via

<http://www.humo.be/humo-archief/333327/noodkreet-uit-de-forensische-jeugdpsychiatrie-sommige-jongeren-zijn-wandelende-tijdbommen>

Traject Welzijn. (z.d.). *Volwassenheid*. Geraadpleegd op 16 november 2015 via <http://www.trajectwelzijn.nl/adolescent-leerdoel2-volwassenheid>

Trimbos Instituut (2010). *Preventie van schadelijk alcoholgebruik en drugsgebruik onder jongeren*. [pdf]. Geraadpleegd op 7 november 2015 via http://www.maklukzat2012.nl/upload/files/Preventie_schadelijk_alcoholgebruik_en_drugsgebruik_bij_....pdf

Unicef. (2014). *Convention on the rights of the child*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via http://www.unicef.org/crc/index_30160.html

United Nations Human Rights (OHCHR). *Universal Declaration of Human Rights*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dut>

Van Audenhove, S., Vander Laenen, F. (2010). *Eindelijk vertrokken? Jongeren uit de bijzondere jeugdbijstand op weg naar volwassenheid*. Geraadpleegd op 7 april 2015 via <http://www.kekidatabank.be/docs/Publicaties/2010%20VAN%20AUDENHOVE%20VANDER%20LAENEN%20Eindelijk%20vertrokken%20Jongeren%20uit%20de%20bijzondere%20jeugdbijstand%20op%20weg%20naar%20volwassenheid.pdf>

Van Ceulebroeck, N., Crivit, R., Neiryck, B. (2013). *Jeugdbeleid. Maatschappelijke kwetsbaarheid voor dummies*. [pdf]. Geraadpleegd op 7 november 2015 via <file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/2013maatschappelijkekwetsbaarheidvoordummiesdropzonejuni.pdf>

Van den Broeck, S. (2014). *Is er toekomst na de jeugdzorg?* Geraadpleegd op 27 april 2015 via <http://www.weliswaar.be/nieuws/p/detail/is-er-toekomst-na-de-jeugdzorg>

Van den Bussche, H. (2014). *Een nieuw decreet, nieuwe uitdagingen in de jeugdhulpverlening*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via http://www.bwr.be/upload/BWN204_Integrale.pdf

Van der Lans, J. (2013). *Carl Rogers*. Geraadpleegd op 28 november 2015 via <http://www.canonsociaalwerk.be/int/details.php?cps=13>

Van Hecke, G. (2008). *Mensen worden pas mens in verbondenheid*. [pdf]. Geraadpleegd op 7 april 2015 via <http://www.bindkracht.be/Portals/0/BindkrachtDocuments/debondstudiedagGent.pdf>

Van Hecke, I., Van Belle, F., Mouque, N., Jacob, F., Van Dessel, L., Wynants, M., De Kyvere, L. (2013). *Loopplanken voor jongvolwassenen*. [pdf]. Geraadpleegd op 15 april 2015 via <https://www.google.be/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=loopplanken%20voor%20jongvolwassenen>

- Van Regenmortel, T. (2009). *Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg*. [pdf]. Geraadpleegd op 13 november 2015 via <file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/186-538-1-PB.pdf>
- Van Regenmortel, T., Demeyer, B., Vandenbempt, K., Van Damme, B. (2006). *Zonder (t)huis. Sociale biografieën van thuislozen getoetst aan de institutionele en maatschappelijke realiteit*. Leuven: Uitgeverij Lannoo Campus.
- Van Rumst, S. (2015). *Voortgezette hulpverlening na de meerderjarigheid*. Geraadpleegd op 4 augustus 2015 via http://www.jeugdrecht.be/?action=artikel_detail&artikel=283
- Vanderleyden, L., Callens, M., Noppe, J. (2009). *De sociale staat van Vlaanderen 2009*. [pdf]. Geraadpleegd op 5 april 2015 via <https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/266985/2/R1272.pdf>
- Vanderpoorten, M. (2008). *De kloof dichten, van jongs af aan*. Geraadpleegd op 17 april via <http://www.standaard.be/cnt/g3asdgsu>
- Vandeurzen, J., Smet, P. (2013). *Nieuw decreet over jeugdhulp plaatst jongere centraal*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/Persbericht%20IJH.pdf>
- Vandorpe, L., Vanden Broucke, S., Vandekerckhove, B. (2007). *Het verlaten van de ouderlijke woning in Vlaanderen en de relatie met de woningmarkt*. [pdf]. Geraadpleegd op 17 september 2015 via https://steunpuntwonen.be/Documenten/Publicaties_steunpunt_ruimte_en_wonen_2007-2011/2007/2007-13a-verlaten-van-de-ouderlijke-woning-eindrap.pdf
- Vanobbergen, B. (2015). *Alle jongeren verdienen veilige vleugels*. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://sociaal.net/column/anja-is-bijna-18/>
- Vansevenant, K. (2000). *Bemoeizorg of bemoeizucht? Een bijdrage aan de visiediscussie over zorgvuldige hulpverlening* [pdf]. Geraadpleegd op 7 april 2015 via http://www.vlaamswelzijnsverbond.be/files/page/cez/BEMOEIZORG%20OF%20BEMOEIZUCHT-Van%20Sevenant_2.pdf
- VDAB. (2015). *Werkzoekende schoolverlaters in Vlaanderen*. [pdf]. Geraadpleegd op 13 november 2015 via <https://www.vdab.be/trendsdocus/schoolverlaters/schoolv2014.pdf>
- VDAB. (z.d.). *Vraag een inschakelingsuitkering aan*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via <https://www.vdab.be/wegwijs/inschakelingsuitkering.shtml>
- Verbist, Y., Briké, X. (2013). *Jongeren in transitie, volwassenen in wording*. [pdf]. Geraadpleegd op 20 september 2015 via http://www.observatbru.be/documents/graphics/rapport-pauvrete/rapport-pauvrete-2012/thematisch-rapport-2013_jongeren-in-transitie_volwassenen-in-wording.pdf

- Vercaigne, C., Walgrave, L., Mistiaen, P., Kesteloot, C. (2000). *Verstedelijking, sociale uitsluiting van jongeren en straatcriminaliteit*. [pdf]. Geraadpleegd op 7 november 2015 via https://www.belspo.be/belspo/fedra/acrobat/seD301_nl.pdf
- Verstraeten, E. (2015). *Jeugdzorg. Een taak van de maatschappij?* Geraadpleegd op 13 november 2015 via <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2015/06/11/jeugdzorg-een-taak-van-de-maatschappij>
- Vlaams Centrum Schuldenlast. (z.d.). *Laat je gelden*. [pdf]. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.vlaamscentrumschuldenlast.be/uploads/documentenbank/e1bee1b3ed9f967fff45e312ac0ae511.pdf>
- Vlaams Centrum Schuldenlast. (z.d.). *Preventie*. Geraadpleegd op 22 september 2015 via <http://www.vlaamscentrumschuldenlast.be/preventie>
- Vlaams Informatiepunt. (2009). *Leeftijdsladder*. [pdf]. Geraadpleegd op 15 april 2015 via <http://www.expoo.be/sites/default/files/kennisdocument/leeftijdsladder-corr-hi.pdf>
- Vlaams Welzijnsverbond. (z.d.). *Voorwaardelijke hulpverlening*. Geraadpleegd op 5 december 2015 via <http://vlaamswelzijnsverbond.be/intersectoraal/cez/activiteiten/voorwaardelijke-hulpverlening>
- Vlaamse Gemeenschap. (2005). *Personen in een problematische opvoedingssituatie*. Geraadpleegd op 05 augustus 2015 via <http://aps.vlaanderen.be/sgml/largereksen/5762.htm>
- Vlaamse Jeugdraad. (2015). *Wonen in armoede*. [pdf]. Geraadpleegd op 21 september 2015 via https://vlaamsejeugdraad.be/sites/default/files/advies/1501_advies_wonen_in_armoede_0.pdf
- Vlaamse Overheid. (2012). *De integrale Jeugdhulp: krachtlijnen van een nieuw decreet*. [pdf]. Geraadpleegd op 15 april 2015 via https://www.google.nl/?gws_rd=ss#q=integrale+jeugdhulp+de+krachtlijnen+van+het+nieuwe+decreet
- Vlaamse Overheid. (2014). *Vlaamse bevoegdheden*. Geraadpleegd op 11 augustus 2015 via <https://zorg-en-gezondheid.be/Beleid/Vlaamse-bevoegdheden/>
- Vlaamse Overheid. (z.d.). *Huurpremie*. Geraadpleegd op 21 september 2015 via <https://www.wonenvlaanderen.be/lexicon/huurpremie>
- Vlaamse overheid. (z.d.). *BZW tussen de regels*. [pdf]. Geraadpleegd op 22 september 2015 via <file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/syllabus.pdf>
- Vlaamse Regering. (2014). *Regeerakkoord Vlaamse Regering 2014-2019*. [pdf]. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/assets/docs/ons/beleid/vlaams-regeerakkoord_2014-2019.pdf

- Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND). (2015). *Evolutie van het aantal jongeren dat tijdens het jaar begeleiding kreeg van BJB*. Geraadpleegd op 05 augustus 2015 via <http://www4.vlaanderen.be/sites/svr/Cijfers/Pages/Excel.aspx#Kinderen en Jongeren - Bijzondere Jeugdbijstand>
- Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND). (2015). *Evolutie van het aantal jongeren dat tijdens het jaar begeleiding kreeg van BJB*. Geraadpleegd op 05 augustus 2015 via <http://www4.vlaanderen.be/sites/svr/Cijfers/Pages/Excel.aspx#Kinderen en Jongeren - Bijzondere Jeugdbijstand>
- Vlaamse Scholierenkoepel. (2014). *Moet ik verplicht naar school gaan?* Geraadpleegd op 4 augustus 2015 via http://www.scholierenkoepel.be/rechten_en_plichten/item/moet-ik-verplicht-naar-school-gaan
- Vlaanderen. (z.d.). *Afdeling gemeenschapsinstellingen*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://www.vlaanderen.be/nl/contact/adressengids/diensten-van-de-vlaamse-overheid/administratieve-diensten-van-de-vlaamse-overheid/beleidsdomein-welzijn-volksgezondheid-en-gezin/jongerenwelzijn/afdeling-gemeenschapsinstellingen>
- Vlaanderen. (z.d.). *Integrale Jeugdhulpverlening*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://www.vlaanderen.be/nl/gezin-welzijn-en-gezondheid/kinderen/integrale-jeugdhulpverlening>
- Vlaanderen. (z.d.). *Vlaamse regering*. Geraadpleegd op 18 augustus 2015 via <http://www.vlaanderen.be/nl/vlaamse-regering/vlaams-minister-van-welzijn-volksgezondheid-en-gezin>
- Vogels, M. (2013). *Activering niet zonder goed uitgebouwde verzorgingsstaat*. [pdf]. Geraadpleegd op 13 november 2015 via <http://www.impulscongres.be/wp-content/uploads/2013/04/Impuls25-Mieke-Vogels-Activering-niet-zonder-uitgebouwde-verzorgingsstaat.pdf>
- Vzw Circant. (z.d.). *PEL – project ervaringsleren*. [pdf]. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://circant-vzw.be/site/fileadmin/images/Folders2/PELfolder3.pdf>
- Vzw EKC. (z.d.). *Eigen kracht conferenties*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.eigen-kracht.be/Wat>
- Weijters, G., More, P. *De Monitor Nazorg ex-gedetineerden*. [pdf]. Geraadpleegd op 31 oktober 2015 via file:///C:/Users/Admin-LV/Downloads/cahier-2010-4-volledige-tekst_tcm44-272965.pdf
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). (2009). *Over de uitval van overbelaste jongeren*. [pdf]. Geraadpleegd op 13 november 2015 via http://www.wrr.nl/fileadmin/nl/publicaties/PDF-Rapporten/Vertrouwen_in_de_school.pdf
- Weyler, D., Claessens, M. (2011). *Hoorzitting Vlaams Parlement met het oog op het duiden van de problematiek vanuit het werkveld. Met de Denkgroep Vergeten Jongeren en Cachet*. [pdf]. Geraadpleegd op 11 november 2015 via <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2010-2011/g872-21.pdf>

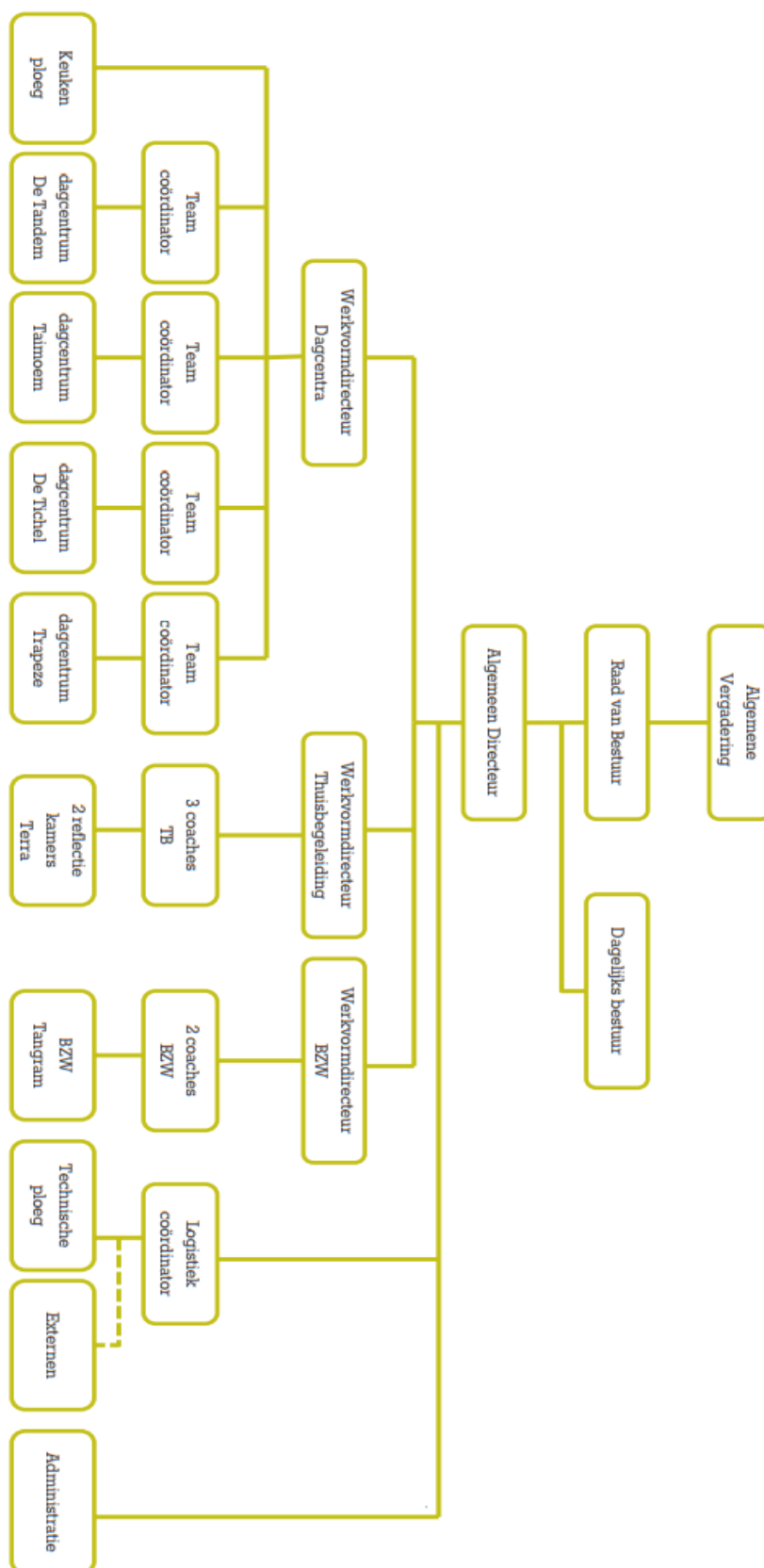
World Health Organization (WHO). (2012). *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children*. [pdf]. Geraadpleegd op 31 oktober 2015 via <http://www.hbsc.org/publications/factsheets/>

Youth at Risk. (2015). *Visie*. Geraadpleegd op 12 december 2015 via <http://www.yarvlaanderen.be/index/be-nl/10/>

(2015). Jeugdrechters van Vlaanderen, praat efkes met ons. Geraadpleegd op 26 november 2015 via www.demorgen.be/opinie/jeugdrechters-van-vlaanderen-praat-efkes-met-ons-b0371019/

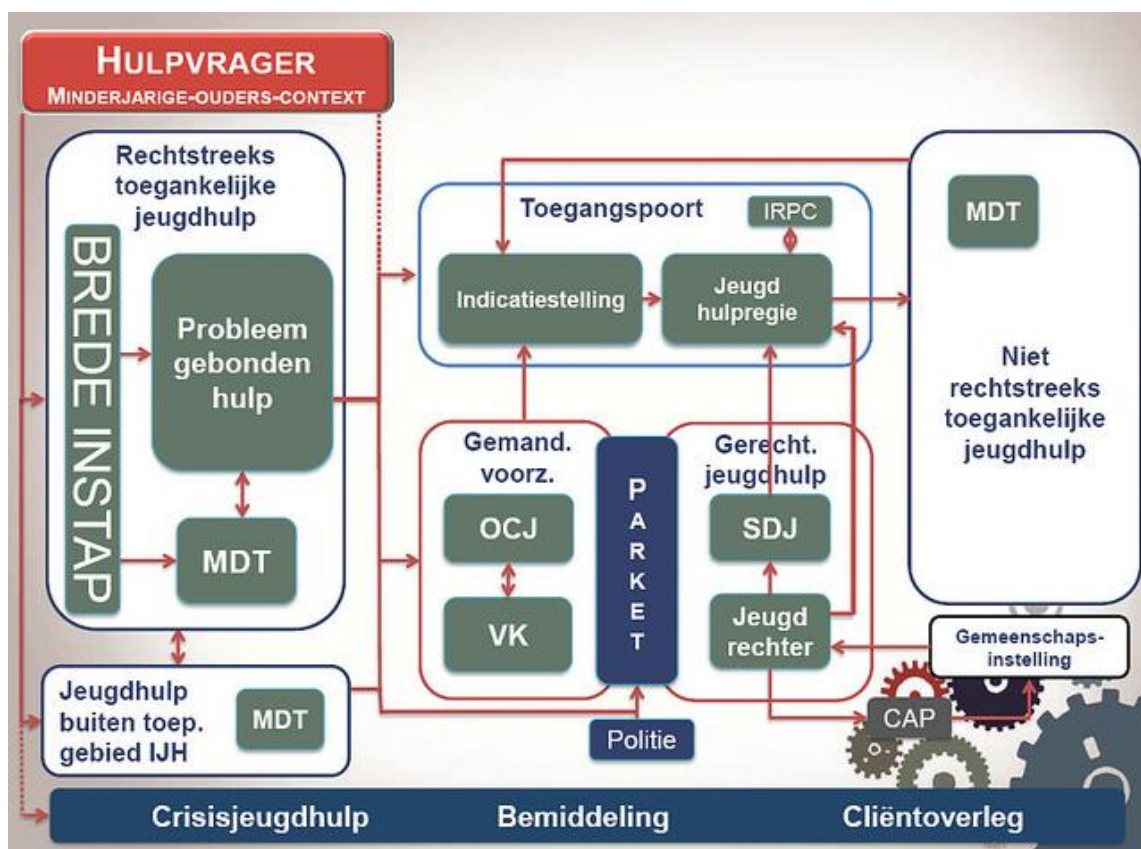
13 Bijlagen

I. Organogram vzw De Touter

Bron: vzw De Touter. (2013). *Organogram*. [pdf]. Geraadpleegd op 3 januari 2015 via file:///C:/Users/Admin-LV/Pictures/diversen/2013%20organogram.pdf

II. Schema werking intersectorale toegangspoort

Bron; Welzijnsregio Noord Limburg. (2014). *Integrale jeugdhulp als kader*. Geraadpleegd op 3 januari 2016 via <http://welzijnsregio.be/2014/09/30/rechtstreeks-toegankelijke-jeugdhulp-de-foto-en-het-kader>

III. Vragenlijst werkveld

1. *Kunt u iets vertellen over de werking?*
2. *Wat is de doelgroep waar jullie je op richten? Wat kenmerkt deze jongeren?*
3. *Waaruit bestaan de werkzaamheden van de voorziening en met welk doel?*
4. *Hoe verloopt de overgang van jeugdhulp naar hulp voor volwassenen op dit moment? Is er sprake van een warme overdracht?*
5. *Welke knelpunten bestaan er volgens u in de overgang van jeugdhulp naar volwassenenhulp?*
6. *Ik heb vernomen dat er begin volgend jaar een onderzoek uitgebracht wordt van de KU Leuven over de overlapping van hulp aan jongvolwassenen vanuit het CAW en vanuit jeugdhulp. Is er inderdaad sprake van een overlappend aanbod?*
7. *Welke veranderingen in de jeugdhulpverlening zijn nodig om de overgang naar volwassenenhulp beter te laten verlopen?*
8. *Welke veranderingen in de volwassenenhulp zijn nodig om deze overgang beter te laten verlopen?*
9. *Wat is er wat u betreft verder nog nodig om de overgang van jeugdhulp naar volwassenenhulp beter te laten verlopen?*
10. *Welke rol of meerwaarde kan een maatschappelijk werker spelen in dit verhaal?*
11. *Ervaart u het als een beperking dat u jongeren pas vanaf 18 kunt begeleiden?*
12. *In Nederland pleit de Kinderombudsman voor verplichte hulp voor risicojongeren die niet op eigen benen kunnen staan. Denkt u dat dit een oplossing kan zijn?*

IV. Vragenlijst voor jongeren

Geslacht M/V

Leeftijd

1. *Hoe ben je bij Tangram terecht gekomen?*
2. *Wil je kort iets vertellen over waar je vandaan komt en op welke manier je al eerder met jeugdhulpverlening in aanraking bent gekomen?*
3. *Hoe heb je het achttien jaar worden ervaren? Welke veranderingen vonden er plaats?*
4. *Wat vind je het moeilijkst aan de stap naar een meer zelfstandig leven?*
5. *Hoe is of was de band met school? Wat heb je er vooral aan onthouden? Wat vond je er leuk aan? Aan wie heb je iets gehad op school? Welke moeilijkheden heb je daar ervaren?*
6. *Keek je ernaar uit om achttien te worden?*
7. *Vind je dat je voldoende inspraak hebt (of had) in de hulp? Werd je betrokken bij het maken van beslissingen?*
8. *Hoe zou de ideale begeleiding eruit zien voor jou? Waar ben jij op dit moment echt mee geholpen?*
9. *Als de begeleiding bij Tangram stopt, wie is er dan voor jou? Bij wie zou je het eerst aankloppen?*
10. *Weet je bij welke diensten je terecht zou kunnen nadat de begeleiding bij Tangram stopt?*
11. *Wie heeft jou het meest over het leven geleerd?*
12. *Wat doe jij precies in die moeilijke situaties waardoor je het volhoudt? Welke van jouw krachten hebben je verder geholpen?*
13. *Stel dat er jaren voorbij zijn gegaan. Je bent ouder en wijzer. Welke raad zou jij op dit punt in je leven geven aan de jongere versie van jezelf? Welke tips zou je andere jongeren meegeven die bijna achttien worden?*
14. *Hoe zie jij de toekomst over vijf jaar? Wat wil je hebben bereikt? Waar droom je van?*